

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Sanja S. Petkowska

**UTICAJ GLOBALIZACIJE NA NAUČNU
POLITIKU I NAUČNOISTRAŽIVAČKI
RAD U SRBIJI: VREDNOSTI, DISKURSI I
INSTITUCIJE**

doktorska disertacija

Beograd, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Sanja S. Petkovska

**THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON
SCIENCE POLICY AND RESEARCH IN
SERBIA: VALUES, DISCOURSES, AND
INSTITUTIONS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

PODACI O MENTORU I ČLANOVIMA KOMISIJE

MENTOR

prof. dr Mirjana Vasović, redovni profesor Fakulteta političkih nauka

ČLANOVI KOMISIJE

- 1.**
- 2.**
- 3.**

Datum odbrane disertacije:

Uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji: vrednosti, diskursi i institucije

SAŽETAK

Predmet ovog istraživanja je uticaj procesa globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji. Globalizacija je proces koji ukazuje na rastuću međuzavisnost različitih delova sveta: počev od sporadičnih prenošenja uticaja iz jednog dela sveta u drugi, do trenutka kada se može govoriti o globalnim naučnim politikama i globalnim upravljačkim strukturama. Istraživanje polazi od kritičke paradigme i teorije svetskog sistema Imanuela Volerstina, to jest, podele sveta na centralne, poluperiferne i periferne zemlje. Unutar ove paradigme, položaj Srbije se dominantno razume kao *periferni*. Proces evropskih intergacija, koji je zapravo sastavni deo globalizacije i geopolitičke redefinicije svetskog sistema, u Srbiji se odvija usporeno, pri čemu Srbij ostaje na periferiji naučnih zbivanja.

Uticaj globalizacije posmatra se dvostruko: s jedne strane, predmet interesovanja su globalni i evropski nadnacionalni okviri za naučne politike, a s druge, nacionalni sistem naučne politike i naučnoistraživačkog rada, koji prolazi kroz transformacije pod uticajem međunarodnih faktora. Dejstvo globalne naučne politike na nacionalnu posmatra se kroz karakteristične vrednosti, diskurse i institucije, dok vremenski okvir istraživanja obuhvata period od osamdesetih godina dvadesetog veka do savremenog doba. Polazi se od pretpostavke da je težište aktuelnih promena institucionalno.

Metodološki, pristup istraživanju bazira se na kvalitativnom pristupu. Cilj istraživanja je da predstavi globalizaciju naučne politike kao promenu kroz ključna dokumenta, ali i kroz percepciju procesa od strane samih istraživača. Akteri samog procesa, odnosno istraživači, mogu pružiti relevantne informacije o konkretnim delovanjima globalizacije na naučne politike i naučnoistraživački rad u Srbiji. Stoga je sastavni deo analize upravo rezultat razgovora vođenog sa njima, o njihovom percipiranju aktuelnog procesa.

KLJUČNE REČI: globalizacija, evropeizacija, naučna politika, naučno-istraživački rad, centar-periferija

NAUČNA OBLAST: političke nauke

UŽA NAUČNA OBLAST: naučna i obrazovna politika

UDK broj: 316.32:001.891(497.11)(043.3)

The Impact of Globalization on Science Policy and Research in Serbia: Values, Discourses, and Institutions

Summary

The subject of this research is the influence of globalization process on science policy and research in Serbia. Globalization is the process which indicates a growing interconnectedness of the world: from an occasional transmission of the influence from one part of the world to the other, up to the very moments of discussing global science policy and global governing structures. This research starts with a critical paradigm and world system theory of Immanuel Wallenstein, that is, the division of the world into the central, semi-peripheral and peripheral countries, according to which the position of Serbia is increasingly understood as peripheral. The process of European integration is in fact a component of globalization and geopolitical redefinition of the world system. Within that process, the position of Serbia can be defined as the one on the periphery of scientific happenings.

The influence of globalization is understood as two-folded: on the one side the object of interest are global and European supra-national frameworks of science policy; on the other side we observe national system of science policy and research which is undergoing through transformation under the influence of global factors. The influence of global science policy on national is observed through characteristic values, discourses and institutions, while time framework of research includes period from the 80s of 20th century to the contemporary times. The starting assumption is that brunt of actual processes is institutional.

Methodologically, research is based on qualitative approach. The aim of research is to represent influence of globalization on science policy through key

documents, but also through perception of researchers. The actors of the process, namely researchers, can give the most relevant information about the effects of the globalization of science policy and research in Serbia, thus integral part of analysis is the result of interviews realized with them about their perception of the process.

KEY WORDS: globalization, evropeization, science policy, research, centre-periphery

SCIENTIFIC FIELD: political science

PARTICULAR SCIENTIFIC FIELD: science and education policy

UDK number: 316.32:001.891(497.11)(043.3)

SADRŽAJ

1.	UVO	
D.....		1
2. GLOBALIZACIJA: POJAM, TEORIJSKI PRISTUPI, TENDENCIJE		9
2.1. POJAM GLOBALIZACIJE.....		9
2.1.1. Globalizacija i internacionalizacija.....		14
2.1.2. Globalizacija i evropeizacija.....		15
2.1.3. Globalizacija i tranzicija.....		17
2.2. TEORIJSKI PRISTUPI GLOBALIZACIJI.....		19
2.2.1. Teorije svetskog sistema.....		20
2.2.2. Teorije globalnog kapitalizma.....		24
2.2.3. Teorije umreženog društva i društva znanja.....		27
2.2.4. Teorije vremena i prostora.....		30
2.2.5. Teorije transnacionalnosti i transnacionalizma.....		33
2.2.6. Teorije modernizma i postmodernizma.....		35
2.2.7. Teorije e globalne kulture.....	Teorij	37
2.3. TENDENCIJE GLOBALIZACIJE.....		39
3.	NAU	
ČNA POLITIKA U GLOBALNIM OKVIRIMA: POJAM, PREDUSLOVI NASTANKA, PRISTUPI I KLJUČNE DEBATE.....		42
3.1. NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD, NAUČNA POLITIKA I PARADIGMA NAUČNE POLITIKE.....		42
3.1.1. Naučnoistraživački rad.....		42
3.1.2. Nauč na politika.....		44
3.1.3. Paradigma naučne politike.....		47
3.2. POJAM GLOBALNE NAUČNE POLITIKE.....		47
3.2.1. Upotreba pojma globalne naučne politike.....		49
3.3. USLOVI NASTANKA GLOBALNE NAUČNE POLITIKE	PRED	50

3.3.1.	Kriza modernih struktura znanja i modernog univerziteta	
	52	
3.3.2.	Hladni rat i posleratni period	55
3.4.		P
	RISTUPI NAUČNOJ POLITICI.....	57
3.4.1.	Politički pristup.....	58
3.4.2.	Ekonomski pristup.....	60
3.4.3.	Sociološki pristup.....	61
3.5.	KLJUČNE DEBATE U NAUČNOJ POLITICI.....	63
3.5.1.	Debata o osnovnom i primenjenom istraživanju.....	64
3.5.2.	Debata o novoj proizvodnji znanja	66
3.5.3.	Debata o „velikoj“ nauci.....	68
3.5.4.		Debat
	a o kontroli i finansiranju nauke.....	70
4.	UTICAJ GLOBALNE NAUČNE POLITIKE NA NAUČNU POLITIKU	
	I NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD U SRBIJI.....	72
4.1.	METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA.....	72
4.1.1.		K
	VALITATIVNI PRISTUP.....	72
4.1.1.1.	Kritička analiza diskursa.....	75
4.1.1.2.	Kritička analiza javnih politika.....	76
4.1.1.3.	Sociološki i konstruktivistički institucionalizam	78
4.1.2.	ANALIZA SVETSKOG SISTEMA I KONCEPT CENTAR-	
	PERIFERIJA.....	80
4.1.3.	METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU.....	81
4.1.3.1.	Predmet istraživanja i istraživačko pitanje.. ..	81
4.1.3.2.	Cilj i zadaci istraživanja.....	83
4.1.3.3.	Osnovna hipoteza istraživanja.....	85
4.1.3.4.	Uzorak	85
4.1.3.5.	Prikupljanje i analiza podataka.....	89
4.2.	VREDNOSTI, DISKURSI I INSTITUCIJE GLOBALNE NAUČNE	
	POLITIKE.....	90
4.2.1.		GLO
	BALNA NAUČNA POLITIKA I VREDNOSTI.....	90
4.2.1.1.	Tradicionalno nasuprot modernom.....	91

4.2.1.2.	Kompetitivnost nasuprot naučnoj saradnji.....	95
4.2.1.3.	Nauka kao javno ili kao privatno dobro.....	98
4.2.1.4.	Naučni rad kao individualna ili timska aktivnost.....	101
4.2.1.5.	Nauka kao instrumentalna ili kao emancipacija.....	104
4.2.2.	DISKURSI GLOBALNE NAUČNE POLITIKE.....	106
4.2.2.1.	Diskurs globalizacije.....	106
4.2.2.2.	Diskurs o društvu znanja.....	109
4.2.2.3.	Diskurs neoliberalizma.....	112
4.2.2.4.	Diskurs nejednakosti.....	114
4.2.3.	INSTITUCIJE GLOBALNE NAUČNE POLITKE.....	116
4.2.3.1.	UNESCO.....	118
4.2.3.2.	OECD.....	119
4.2.4.	GLOBALNA I EVROPSKA NAUČNA POLITIKA.....	120
4.2.4.1.	Evropeizacija naučne politike kao vrednost.....	121
4.2.4.2.	Pravni diskurs evropske naučne politike.....	123
4.2.4.3.	Lisabonski process i Evropski istraživački prostor (ERA).....	130
4.3.	NAUČNA POLITIKA I NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD U SRBIJI U SVETLU GLOBALNIH TENDENCIJA.....	136
4.3.1.	NAUČNA POLITIKA I NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD NA PERIFERIJU: GLOBALIZACIJA KAO VREDNOST.....	136
4.3.2.	NAUČNOISTRAŽIVAČKI SISTEM SRBIJE.....	138
4.3.2.1.	Finansiranje naučne delatnosti.....	144
4.3.2.2.	Naučna produkcija.....	146
4.3.2.3.	Prirodne nasuprot društvenim naukama.....	149
4.3.2.4.	Trenutno stanje.....	150
4.3.3.	NORMATIVNI DISKURS NAUČNE POLITIKE U SRBIJI 1980 -2015.....	151
4.3.3.1.	Normativni diskurs naučne politike u Srbiji tokom osamdesetih.....	152
4.3.3.2.	Normativni diskurs naučne politike u Srbiji tokom devedesetih.....	161
4.3.3.3.	Normativni diskurs naučne politike Srbije 2000- 2015.....	166

4.3.4.	NARATIVI O UTICAJU GLOBALIZACIJE NA NAUČNU POLITIKU I NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD U SRBIJI.....	174
4.3.4.1.	Narativi o globalizaciji i međunarodnom uticaju na naučnoistraživačku politiku i naučnoistraživački rad.....	175
4.3.4.2.	Narativi o evropskoj naučnoj politici.....	183
4.3.4.3.	Narativi o naučnoj politici Srbije.....	186
5.	ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	202
5.1.	GLOBALIZACIJA I NAUČNA POLITIKA.....	202
5.2.	IDEACIONI VS. INSTITUCIONALNI MEHANIZMI NAUČNE POLITIKE.....	206
5.3.	SRBIJA NA (NAUČNOJ) PERIFERIJI.....	211
5.4.	PREPORUKE.....	218
6.	LITERATURA.....	220
7.	PRILOZI.....	244
7.1.	Prilog A - Struktura pitanja	244
7.2.	Prilog B - Lista grafika.....	248
8.	BIOGRAFIJA.....	249
9.	IZJAVE.....	251

1. UVOD

Glavno obeležje savremenih društvenih i političkih promena jeste rastuća međusobna povezanost zemalja širom sveta. Ekonomska, politička i teritorijalna suverenost nacionalne države podrivena je sve intenzivnijim protokom kapitala, roba i informacija, dok se njene nadležnosti sve više prenose na međunarodne aktere poput međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija. (Ku, Yoo 2013: 210; Grinin 2012: 211; Wolf 2001: 179). Ovi trendovi su faktor sve progresivnije međuzavisnosti nacionalnih sistema, do koje dolazi proširivanjem delokruga nadnacionalnog udruživanja, od privrednih i mirovnih udruženja, ka političkom i društvenom sistemu organizovanom oko globalnog tržišta i uspostavljanju globalnog normativnog poretka. U tom kontekstu, nakon pada socijalističkih režima 1989. godine, novonastala geopolitička situacija navodi najmoćnije države Evrope da prošire i intenziviraju otpočete projekte integracije u kontekstu post-socijalističke transformacije, odnosno tranzicije (Lindstrom 2015: 10). Proširenje i intenziviranje evropskih integracija obrazlaže se pretnjama globalizacije i ciljem da se dostigne vodeće mesto na svetu u pogledu ekonomskog rasta i tehnološkog razvoja (Wende 2009: 317; Archibugi, Coco 2004: 3). Globalizacija u nekadašnje socijalističke zemlje u tranziciji prevashodno dolazi posredstvom njihovog pridruživanja Evropskoj uniji, koja nastoji da postane vodeći globalni akter. Prvobitno, projekat ekonomske integracije Evrope dobija i političke i društvene dimenzije, što u literaturi počinje da se naziva *evropeizacijom* nacionalnih sistema (Borneman, Flower 1997). Evropeizacija se odnosi na formiranje evropskih nadnacionalnih struktura i njihovo nastojanje da podrede nacionalne sisteme postepenim preuzimanjem upravljačkih nadležnosti

nacionalnih država posredstvom privatizacije i deregulacije (Duclaud-Williams 2004: 5). S jedne strane, proces evropeizacije se, iz perspektive Srbije kao bivše socijalističke zemlje, razume kao proces preuzimanja evropskih vrednosti i normi i njihovo uključivanje u domaće javne politike i prakse. S druge strane, proces evropeizacije se razume kroz pregovaranje radi zaključivanja sporazuma između Srbije i Evropske unije kojima će se regulisati međusobni odnosi, odnosno kao formalno iniciran Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (Jelinčić 2008: 5). Projekat evropskog udruživanja otpočet je ranije, ali svoj savremeni oblik dobija formiranjem Evropske unije 1993. godine, kao nadnacionalnog poretka koji po karakteristikama predstavlja mešavinu međunarodne organizacije i federalne države (Mišćević 2002: 269). Kao jedno od centralnih pitanja globalizacije i evropeizacije, a time i tranzicije, javlja se pitanje uređenja i cilja naučne delatnosti.

Naučna politika i naučnoistraživački rad nisu samo u centru, već su i pod sve većim pritiskom širih društvenih i političkih promena (Sarewitz 1997). U sklopu globalnih i evropskih naučnih politika, nauka i naučna politika sve češće bivaju razmatrane u sklopu ekonomije i ekonomskog rasta (Freeman 2011: 85). Premda naučna politika i istraživanje postepeno postaju predmet interesovanja Evropske unije, mnogi globalni akteri, još od posleratnog perioda, fokusirali su svoja interesovanja na nauku i istraživanje (Celis, Gago 2014: 448). Još od ranih posleratnih godina, postojala je ideja proširenja naučnoistraživačkog sistema Zapadnih zemalja na ceo svet (Bass, Old 1967). Postepeno se stvaraju uslovi da se može govoriti o postojanju globalne naučne politike koja ima svoj prepoznatljiv diskurs i svoje institucije. Do novog momenta u vezi sa globalnom, odnosno evropskom naučnom politikom dolazi u Lisabonu 2000. godine, na sastanku Evropskog saveta na kome se stiču uslovi da se govori i o evropskoj naučnoj politici. *Lisabonska strategija*, formulisana tom prilikom radi definisanja osnova evropske politike, tretira istraživanje i razvoj kao ključna sredstva na putu postizanja cilja Evrope da postane vodeće društvo znanja u svetu (Beerrens 2008: 416). Zemlje u tranziciji, prema tim projekcijama, trebalo

bi da transformišu svoje naučne politike na taj način da njihova nauka doprinese ekonomskom razvoju, po ugledu na globalne i evropske naučne politke.

Međutim, međunarodne tendencije stavljaju u drugi plan nacionalne, organizacione i institucionalne probleme naučne politike, koja potpada pod sve veći uticaj globalnih procesa i postaje jedno od središnjih pitanja takozvane „globalizacije javnih politika“ (OECD 2008a, UN 2005). Pitanje posledica koje navedene globalne i evropske tendencije imaju na lokalne naučne politike i naučnoistraživački rad postavlja se kao ključno. To pitanje posebno je značajno s obzirom na ogromne razlike u organizaciji sistema produkcije i distribucije znanja koje su uslovljene društveno-istorijskim položajem zemalja u svetskom sistemu i velikim disproporcijama između nacionalnih sistema. Zemlje periferije sve više se određuju kao potrošači naučnih rezultata produkovanih u zemljama centra. Delovanje globalizacije i evropeizacije na naučne politike zemalja poput Srbije odvija se posredstvom vrednosti, diskursa i institucija koji u sklopu naučnih politika i naučnoistraživačkog rada poslednjih godina širom sveta postaju sve više nalik jedni drugima. Iz aktuelnosti i nedovoljne istraženosti proističe i značaj istraživanja kako se konkretno taj uticaj globalnih naučnih politika reflektuje na naučne politike i naučnoistraživački rad u Srbiji. Stoga je ovo istraživanje usmereno na problem *načina na koji vrednosti, diskursi i institucije globalne naučne politike oblikuju vrednosti, diskurse i institucije naučne politike kao okvira naučnoistraživačkog rada u Srbiji.*

Istraživačkom problemu uticaja globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji, kao i istraživanju globalizacije uopšte, može se pristupiti na više načina. Najpre, globalni uticaji određene paradigme naučne politike i njihovo dejstvo na naučnoistraživački rad malih, perifernih zemalja mogu se posmatrati afirmativno. Integracija malih naučnih sistema u globalne tokove u sklopu afirmativnog pristupa, može se posmatrati kao znak njenog razvoja i napretka. S druge strane, uticaj globalizacije na naučne politike može se posmatrati i negativno, te se svaki oblik internacionalizacije i evropeizacije,

kao i drugi oblici globalizovanja naučne politike, mogu tumačiti kao *de facto* negativni po učincima na nacionalni naučnoistraživački sistem. Poseban pristup uticaju globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad je – kritički pristup. Suština kritičkog pristupa je u tome da se uticaji globalizacije ne smatraju unapred ni pozitivnim ni negativnim, već se nastoji da se utvrde dublje poreklo i problemi koje ovaj proces izaziva, kao što se nastoji da se sagledaju i dugoročne posledice ovog procesa. Suština kritičkog pristupa je u tome da se i sama globalizacija kao fenomen takođe posmatra kritički, kao dugotrajan istorijski proces koji dobija novo ime, ali čije se odlike razvijaju počev od ranog modernog doba svetske i evropske istorije. Kritički pristup koji čini teorijsku osnovu istraživanja je teorija svetskog sistema Imanuela Volerstina (Immanuel Maurice Wallerstein), koja polazi od nejednakosti u strukturi svetskog sistema podeljenog na centar, poluperiferiju i periferiju.

Naučni rad kao sistematsko sticanje saznanja o svetu oko nas oduvek je bio važna tema. Uređenje naučne delatnosti u savremeno doba jedno je od ključnih oblasti definisanja politike svake zemlje koje, sa procesom globalizacije i ekonomijom baziranom na znanju, dobija sve veći značaj. Pored društvenih i ekonomskih ciljeva čije se ostvarenje sve više očekuje od naučne delatnosti, jedan od ključnih ciljeva naučne politike jeste i stvaranje što povoljnijih uslova za njeno obavljanje. Centralna tema naučne politike jeste finansiranje naučnog rada, a glavno usmerenje naučne politike se razlikuje po tome da li je ona orijentisana na intrinzičke vrednosti pojedinih naučnih polja, poput prirodnih ili društvenih nauka, ili prema ostvarenju što veće efikasnosti i produktivnosti. Neprikosnovenu ulogu u planiranju, organizovanju i vrednovanju naučne delatnosti ima država. Pitanja istraživanja naučne politike toliko su uznapredovala da se govori o postojanju discipline *nauke o naučnoj politici*, koja razlikuje i nekoliko osnovnih pristupa u proučavanju svog predmeta. Za razliku od političkog pristupa, koji se fokusira na ulogu države u naučnoj politici, i ekonomskog pristupa koji za cilj naučne politike postavlja njen doprinos ekonomskom rastu, u ovom istraživanju polazi se od sociološkog

pristupa koji omogućuje kritičko razmatranje društvene dinamike koja oblikuje rešenja naučne politike i razumevanje infrastrukturnih problema i strukturnih razlika u zemljama sa nejednakim položajem u svetskom sistemu.

Glavni cilj ovog istraživanja je analiza kako globalizacija utiče na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji, s posebnim osvrtom na to kako se taj uticaj ispoljava u poslednjih nekoliko decenija u dokumentima naučne politike i kroz percepcije istraživača. Globalizacija se posmatra kao pojačani međunarodni uticaj, odnosno kao jedna od faza međunarodnog uticaja koji je postojao i pre globalizacije koja se razume kao vremenski period koji počinje tokom osamdesetih godina prošlog veka. Globalizacija, kao posebna faza međunarodnog uticaja, razlikuje se po terminologiji i po hronologiji nastanka u odnosu na prethodne faze međunarodnog uticaja. Kao prelomni moment za process globalizacije uzima se pad Berlinskog zida 1989. godine, kojim za Srbiju i druge zemlje Jugoistočne Evrope otpočinje postsocijalistički period. Dakle, zadatak koji postavljamo na početku jeste da utvrdimo kako se ključne vrednosti, diskursi i institucije naučne politike Srbije menjaju tokom i nakon osamdesetih godina 20. veka pod uticajem globalne i evropske naučne politike. S obzirom na dominaciju Bolonjskog procesa u savremenim studijama koje se tiču visokog obrazovanja, cilj studije je i da ukaže na to da funkciji istraživanja nije posvećeno dovoljno prostora u sklopu diskusije o transformaciji područja visokog obrazovanja, te da pokrene pitanja koja su više vezana upravo za transformaciju područja nauke i istraživanja.

S obzirom na složenost i inovativnost problema istraživanja, nastojali smo da primenimo metodologiju koja će nam pomoći da ostvarimo postavljene ciljeve. Istraživanje je osmišljeno kao kvalitativno, što znači da njegov zadatak nije da testira hipoteze koje su proizišle iz teorija, već njegovi rezultati mogu da posluže kao osnova za građenje novih teorija. Premda se u istraživanju ispituju globalne i nacionalne strukture, posebno važan aspekt predstavlja pitanje – kako uticaj globalne i evropske naučne politike na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji percipiraju važni akteri ovog procesa – naučnici i

naučnice. Ovaj aspekt smatramo posebno važnim, jer u sličnim istraživanjima retko možemo da naiđemo na uključivanje aktera i njihove percepcije čitavog procesa, niti je ono za sada, prema našem saznanju, bilo predmet naučnih istraživanja. Uključivanjem percepcije aktera dobija se i poseban pogled na naučnu politiku kao aktivnost pre svega normativnog karaktera, tako da se stiče šira i potpunija slika o tome šta aktuelni uticaj globalizacije kao svetskog procesa donosi naučnoj politici i naučnoistraživačkom radu male zemlje poput Srbije.

Što se tiče epistemološkog polazišta, ono predstavlja najopštiju teorijsku orijentaciju od koje se polazi u istraživanju. Epistemološka polazišta na kojima se zasniva ovo istraživanje su *interpretativna i kritička paradigma*. Odabir ovih pristupa govori o osnovnom filozofskom stanovištu na kojem baziramo svoj pristup, odnosno o tome šta smatramo znanjem i koji način istraživanja smatramo podesnim za ispitivanje pojava u društvenom svetu. Osnovna pretpostavka od koje polazimo je da pojave u društvenom svetu ne treba ispitivati na isti način kao pojave u prirodnom svetu. Stanovište prema kojem prilikom istraživanja društvenih pojava treba da se rukovodimo istim principima kao i u istraživanju prirodnih pojava naziva se *pozitivizmom*. Pozitivizam je epistemološko, ontološko i metodološko stanovište (Riley 2007: 115), prema kome je uloga istraživanja da testira teorije i da utvrđuje naučne zakone, odnosno da meri određene pojave i daje predikcije. Da bi se nešto smatralo znanjem u okviru pozitivizma, neophodno je da je oslobođeno vrednosti i empirijski proverljivo. Nasuprot pozitivizmu je stanovište koje se naziva *interpretivizam*.

Interpretivizam je naučno stanovište koje je suprotno pozitivizmu i koje je kritički nastrojeno prema ideji da naučne principe koji važe u istraživanju prirodnog sveta treba primenjivati u istraživanju društvenog sveta. Istraživanje društvenih problema prema interpretivizmu zahteva drugačiju logiku istraživačke procedure, takvu koja će odražavati različitost ljudskog nasuprot prirodnog poretka (Bryman 2012: 28). Nasuprot cilju pozitivističkog

istraživanja da pruži objašnjenje ljudskog ponašanja, interpretativna paradigma nastoji da pruži razumevanje ljudskog ponašanja i društvenih pojava. U interpretativnom istraživanju akcent je na subjektivnom značenju društvene akcije. Zadatak naučnika je da opiše društvene akcije i društveni svet iz pozicije aktera. Najpoznatiji teorijski pravci koji spadaju u interpretativnu paradigmu su fenomenologija, hermeneutika, simbolički interakcionizam, socijalni konstruktivizam i kritička teorija. Svi ovi teorijski pravci dele stanovište da prilikom istraživanja društvenog sveta treba polaziti od toga kakvo značenje društveni fenomeni imaju za aktere, jer od toga zavisi njihovo ponašanje. Istraživači obično osciluju između pozitivističke i interpretativne paradigme, kako bi obezbedili pozadinu istraživanja u cilju dolaženja do validnih podataka (Asghar 2013: 3121).

Jedan od poznatih teorijskih prvaca u sklopu interpretativne paradigme je *kritička teorija*. U najširem određenju, kritiku možemo povezati sa potrebom za preokretom u dominantnom načinu razumevanja i tumačenja pojava, ili sa postojanjem tenzije između uticajnih stanovišta ili škola mišljenja koja zahteva razrešenje. Kritička teorija se obično poistovećuje sa radom Frankfurtske škole, ali veoma važne pravce kritičke teorije predstavljaju i škole mišljenja koje nastaju kao reakcija na marksističku teoriju, među kojima se naročito izdvajaju poststrukturalizam i britanske studije kulture. Ove škole mišljenja nazivaju se i kulturološki ili neomarksizam. Kako navode Olsen (Mark Olssen), Peters (Michael Peters) i Lankešer (Colin Lankshear), akademskim poljem dominira fokusiranost na savremene teoretičare „postkulture“ poput Fukoa (Michele Foucault) i Deride (Jacques Derrida), kao da sa njima počinje kritička teorija (Peters, Olssen, Lankshear, 2003: 1). Nadovezujemo se na Olsena, Petersa i Lankešera koji u određenju kritičke teorije polaze od njenog šireg značenja i od 'refleksivnog preokreta' u Zapadnoj filozofiji, odnosno kao važan oblik kritičke teorije razumemo tradiciju moderne filozofije, naročito Dekarta, Kanta, Hegela i Marksa. Za razliku od čisto interpretativnog pristupa, kritički pristup se bazira

na dijalektičkom promišljanju pojava i podjednako značaju ideacionih i materijalnih aspekata stvarnosti.

Za epistemološki okvir ovog istraživanja naročito je značajna tradicija kritičke misli koja se naziva neomarksizam. U centru interesovanja neomarksista je kultura. Usmerenost na kulturu kao središte interesovanja karakteristična za neomarksizam prevashodno je uzrokovana činjenicom da Marks nije razvio zaseban oblik analize kulture (Kellner, 2005: 172). Međutim, u međuvremenu se područje kulture toliko proširilo, da je gotovo sasvim istisnulo perspektivu koja u vidu ima celinu društva, pre svega relaciju sa političkim, ekonomskim i društvenim domenom i njihovo preklapanje. Pojmovi poput materijalizma, istorijske analize, kontradikcije i nejednakosti, koji su poslednjih decenija gotovo sasvim potisnuti iz društvene teorije i dalje su relevantni za društvenu analizu, što ovo istraživanje ima za cilj da pokaže.

2. GLOBALIZACIJA: POJAM, TEORIJSKI PRISTUPI, TENDENCIJE

2.1. POJAM GLOBALIZACIJE

Premda je pojam globalizacije jedan od najzastupljenijih pojmova u savremenoj literaturi i gotovo da nema naučnog rada koji se barem u nekom svom aspektu ne bavi njime ili na njega referira, to je pojam koji je izuzetno teško definisati. Pojam globalizacije se naširoko upotrebljava u popularnoj i akademskoj literaturi da označi proces, stanje, sistem i period (Steger 2009: 8). Debate u politici, ekonomiji i medijima često referiraju na pojam globalizacije. Globalizacija postaje pojam kojim se označava i definiše veliki broj pojava koji karakterišu savremeni svet. Bez obzira na raznolikost i različitost određenja globalizacije, kao jedno od njenih osnovnih značenja uzima se činjenica da svi živimo „sve više u jedinstvenom svetu, tako da individue, grupe i nacije postaju sve više međusobno zavisne“ (Giddens 2009: 126). Pronalaženje odgovora na veoma jednostavna pitanja o procesu globalizacije ispostavlja se kao veoma složen zadatak, poput recimo pitanja – *kada* proces globalizacije počinje.

Hronologija događaja koji obeležavaju nastanak procesa globalizacije zavisi od toga kako se razume sam proces globalizacije. Dok je za neke to proces čiji se početni obrasci mogu prepoznati još u dalekoj prošlosti, za neke je to fenomen koji se pre svega odnosi na savremeno doba, odnosno na osamdesete godine 20. veka, kada je pojam ušao u široku upotrebu. Oni koji globalizaciju smatraju fenomenom koji počinje još u doba najstarijih civilizacija govore o takozvanoj „arhaičnoj globalizaciji“ tokom koje su ljudi iz određenih delova sveta ostvarivali kontakte sa udaljenim područjima radi trgovine, robova, ratova i drugim povodima. Međutim, čak i autori koji govore o takozvanoj arhaičnoj ili pre-modernoj globalizaciji, napominju kako je reč o kvalitativno i kvantitativno

drugačijem procesu od ovog o kome govorimo u savremeno doba (Martell 2010: 43, Bayly prema Stearns 2009: 81). Razlika je između ostalog u brzini i intenzitetu međuzavisnosti, ali i u postojanju institucija koje čine savremenu globalizaciju drugačijom od one pre modernog doba. Veliki diskontinuitet moderne globalizacije činila je industrijska revolucija, dok je za savremenu globalizaciju ključan razvoj savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija. U skladu s tim pretpostavkama, Held i saradnici definišu globalizaciju kao „proširenje, produbljenje i ubrzanje međusobne povezanosti sveta u svim aspektima društvenog života, od kulturnog do kriminalnog, od finansijskog do spiritualnog” (Held et al. 1999: 2).

S obzirom na to da je jedan od najčešćih uzroka prostorne ekspanzivnosti tokom istorije bio ekonomske prirode, globalizacija se često povezuje sa, ili čak poistovećuje, sa ekonomskim aspektom (Ritzer 2007: 3, Giddens 2009: 126). Kada se govori o globalizaciji, uglavnom se misli na ekonomsku globalizaciju i stvaranje globalnog tržišta, jer je to najvidljivija i najprisutnija dimenzija globalizacije. Međutim, ekonomska globalizacija nije jedina dimenzija globalizacije i neopravdano je složeni proces poput globalizacije pojednostavljivati. Globalizacija ima barem tri najvažnije dimenzije, a to su ekonomska, politička i kulturološka (Roberstson, White, 2007: 57, Hay, Marsh 2000: 3). Tim dimenzijama neki autori dodaju ekološku i ideološku globalizaciju (Stearns 2009).

Ekonomska globalizacija odnosi se na kreiranje globalnog ekonomskog poretka koji svoje inicijalno postojanje dobija na međunarodnoj konferenciji u Breton Vudsu (Bretton Woods) koja je organizovana krajem Drugog svetskog rata, 1944. godine, koja je poznata i kao *Bretonvudski sporazum*. Tom prilikom dogovoreni su obavezujući principi međunarodnih ekonomskih aktivnosti i uspostavljen je međunarodni monetarni sistem u kojem je vrednost valute svake zemlje određivana prema fiksnoj vrednosti američkog dolara izraženoj u zlatu. Na konferenciji u Breton Vudsu osnovane su i prve međunarodne organizacije za monetarnu i finansijsku saradnju: Međunarodni monetarni fond

i Međunarodna banka za obnovu i razvoj, kasnije poznata kao Svetska banka, koja je inicijalno osnovana radi odobravanja kredita za posleratnu obnovu. U pedesetim godinama, ove institucije prevashodno nastoje da prošire svoju delatnost na zemlje u razvoju, tako da 1947. godine biva potpisan *Opšti sporazum o carinama i trgovini* (GATT), koji 1995. godine smenjuje Svetska trgovinska organizacija (WTO). Međunarodni sistem koji je uspostavljen *Bretonvudskim sporazumom* smatra se „zlatnim dobom kapitalizma“ tokom koga je tok kapitala bio pod kontrolom. Tokom ranih sedamdesetih, *Bretonvudski sporazum* je propao i Ričard Nikson je 1971. godine ukinuo fiksni monetarni sistem baziran na vrednosti dolara izraženoj u zlatu. Propast *Bretonvudskog sporazuma* bila je praćena usponom neoliberalne ekonomsko-političke doktrine, prema kojoj je tržište kao regulišući mehanizam glavni princip funkcionisanja ekonomskih, političkih i društvenih odnosa. Tržište i konkurencija, prema ovoj doktrini, obezbeđuju da najbolji dođu u sam vrh društva. Neke druge mere koje neoliberalizam predlaže jesu: privatizacija javnih dobara, deregulacija ekonomije, redukcija javnih troškova, posebno socijalnih, ukidanje carina, itd. Pored svetskog ekonomskog poretka, ekonomsku globalizaciju označava i uspon moćnih multinacionalnih kompanija čija su sedišta uglavnom u Severnoj Americi, Evropi, Japanu i Južnoj Koreji. Uslovi rada u okolnostima globalnog kapitalizma i neoliberalizma su sve manje organizovani pod jasnim pravilima koja su bila rezultat radničkih borbi vođenih krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka.

Druga dimenzija globalizacije je *politička globalizacija*. Ova dimenzija se odnosi na princip državnog suvereniteta, rastući uticaj međunarodnih organizacija, kao i na pitanje budućnosti pitanja globalnog upravljanja (Steger 2009: 58). Vestfalskim mirom 1648. godine, prvi put je priznat suverenitet svake države i stvoren je međunarodni sistem nacionalnih država. Uspostavljeni su i prvi principi međunarodnog prava, prema kojem svaka država ima pravo na samoopredeljenje. Vestfalski ugovor obezbedio je ravnotežu snaga u Evropi uvođenjem principa nacionalne države prema kojem svakoj formi nacionalnog

identiteta treba dati teritorijalno opredmećenje u suverenoj nacionalnoj državi. Sa intenziviranjem globalizujućih tendencija tokom sedamdesetih godina, postajalo je sve jasnije da se međunarodni poredak odvojenih država ne može održati, uspostavljanjem sve gušćih mreža međusobne zavisnosti. Teritorijalna nezavisnost država rasla je sa jačanjem uticaja globalizacije, tako da je državama bilo sve teže da kontrolišu društveni život unutar svojih granica. Politička globalizacija vidljiva je takođe i u usponu nadnacionalnih institucija i asocijacija koje su okupljene oko određenih normi i interesa, kakve su Ujedinjenje nacije, NATO, OECD, Svetska trgovinska organizacija, ali i Evropska unija. Sve to otvorilo je pitanje globalnog upravljanja i pretpostavke da međunarodna zajednica treba da deluje u situacijama krize i zaštiti ljude i ljudska prava. Globalno upravljanje se definiše kao upravljanje bez autoriteta suverena, odnos koji transcendirira nacionalne granice – globalno upravljanje je u međunarodnim okvirima ono što je vlada u nacionalnim okvirima (Finkelstein 1995: 369).

Treća dimenzija globalizacije je *kulturološka dimenzija*. Globalizacija kulture odnosi se na „intenzifikaciju i ekspanziju kulturoloških tokova širom planete“ (Steger 2009: 71). Dok je prilično jasno šta podrazumevamo pod ekonomijom i politikom, manje je jasno šta tačno podrazumevamo pod pojmom kulture. „Složenost istraživanja kulture proizlazi, pre svega, iz složenosti određenja pojma kultura“ (Jović 2013: 66). Kultura bi se mogla definisati na mnogo načina i ona se uglavnom tiče simboličke, subjektivne strane ljudskog postojanja. Kulturalni procesi su primarno orijentisani „ka konstrukciji društveno posredovanih značenja“ (Tomlinson 2007: 354). Jedna od najaktuelnijih tema, kada je reč o globalizaciji kulture, jeste bojazan da globalizacija sa sobom donosi jednoobraznu kulturu koja postepeno počinje da se širi planetom. Primer određenja globalizacije kulture kroz jednoobraznu prizmu je pojam „mekdonaldizacije društva“, koji je uveo američki sociolog Džordž Ricer (George Ritzer), gde se uviđa jednoobrazujuća komponenta globalizacije koja omogućuje ljudima širom planete da se hrane u istom lancu restorana brze

hrane (Ritzer 1999). S druge strane su teoretičari koji odbijaju tezu o kulturološkoj homogenizaciji, smatrajući da se čak i u slučajevima konzumiranja istih proizvoda, oni u različitim delovima sveta razlikuju iz razloga delimičnog prilagođavanja lokalnoj kulturi. Sociolog Ronald Robertson (Ronald Robertson) uveo je pojam *glokalizacije* kako bi imenovao proces prilagođavanja globalnih proizvoda lokalnoj kulturi. Druga veoma aktuelna tema kada je reč o kulturološkoj dimenziji globalizacije jeste i postojanje globalne pop kulture koja čini da se širom sveta sluša ista muzika ili gledaju isti, najčešće američki filmovi. U ovom kontekstu se često govori o „amerikanizaciji kulture“, ali kako širom sveta postoje pobornici jednoobrazne globalne kulture, tako postoje i njeni kritičari i oponenti koji razvijaju svoje strategije otpora (Fisk 2001).

Kada govorimo o ključnim dimenzijama globalizacije prilikom njenog određenja, onda svakako treba napomenuti i ključne stavove prema globalizaciji. Naime Held i saradnici su napravili klasifikaciju tri ključna pristupa globalizaciji gde se ističu: hiperglobalisti, skeptici i transformacionisti (Held et al. 1999: 2). Ovi pristupi globalizaciji polaze od različitih razumevanja samog procesa globalizacije i ne odgovaraju direktno tradicionalnim ideološkim stanovištima. Za *hiperglobaliste* je globalizacija stvarni fenomen čije posledice se mogu osetiti svuda, reč je o novoj eri u kojoj su ljudi širom sveta izloženi dejstvu globalnog tržišta. Prema hiperglobalistima, tradicionalne države gube svoju političku i društvenu funkciju i bivaju stavljene u senku globalnog tržišta, što neoliberalne pristalice odobravaju, dok neomarksisti koji sa njima dele osnovno tumačenje dejstva globalizacije na to gledaju s neodobranjem. *Skeptici*, s druge strane, globalizaciju vide kao mit i smatraju da je dejstvo globalizacije precenjeno. *Transformacionisti* se nalaze između hiperglobalista i skeptika i smatraju da je dejstvo globalizacije pojava koja temeljno menja tradicionalne društvene postavke, ali i da u globalnom poretku mnogi stari obrasci i dalje opstaju. Nacionalne države prema transformacionistima ne gube svoju moć, već se transformišu u odgovoru na nove forme ekonomske i

društvene organizacije koja je u osnovi ne-teritorijalna, uključujući korporacije, društvene pokrete i međunarodna tela (Giddens 2009: 139).

S obzirom na to da se globalizacija kao proces često ne razlikuje od procesa koji deluju u njenom sklopu i koji su joj slični, naredni korak sastoji se u definisanju internacionalizacije, evropeizacije i tranzicije kao posebnih pod-procesa u sklopu globalizacije.

2.1.1. Globalizacija i internacionalizacija

Pojam internacionalizacije često se upotrebljava kao sinonim za globalizaciju, da označi ekonomske, političke i kulturološke procese koji se odvijaju u savremenom svetu, premda je reč o procesima sa „različitom polaznom osnovom, ciljevima i efektima“ (Pavlović et al. 2012). Zbog toga je važno obrazložiti distinkciju između pojmova globalizacije i internacionalizacije. Dok se globalizacija odnosi na dramatične promene koje se dešavaju u svetu, poput nove tehnologije i moderne ekonomije, koje su dovele do sve integrisanijih ekonomija i kultura, internacionalizacija se odnosi na specifične aktivnosti koje određene kompanije ili države sprovode izvan nacionalnih granica. Internacionalizacija povećava međusobnu zavisnost zemalja, naročito u oblasti međunarodne trgovine i međunarodnih odnosa, i pre svega se tiče odnosa između nacionalnih država u kojem se poštuje njihov suverenitet i integritet (McCabe 2001: 141).

Kako će se videti odnos globalizacije i internacionalizacije, u velikoj meri zavisi od toga kako se razume dejstvo globalizacije na nacionalnu državu. Tako, na primer, autor Deli (Daly, E. Herman) smatra da globalizacija svakako ugrožava značaj nacionalne države. Prema ovom autoru, globalizacija čak umanjuje i mogućnosti nacionalne države da se nosi sa problemima koji su po sebi globalni, kakav je na primer problem klimatskih promena. Globalna ekonomska integracija logično podrazumeva nacionalnu ekonomsku dezintegraciju, raščlanjivanje nacionalne ekonomije, kako bi se njeni delovi

integrisali u globalnu ekonomiju (Daly 1999: 32). Internacionalna ekonomija klasičnog doba, kakvu su opisali Smit (Adam Smith) i Rikardo (David Ricardo) podrazumevala je da nacionalna zajednica obuhvata nacionalni rad i nacionalni kapital koji su proizvodili nacionalna dobra, uglavnom uz pomoć nacionalnih prirodnih resursa. Takva nacionalna dobra su iznošena na međunarodno tržište, na kome su iznošena i dobra drugih nacija. Globalizacija kasnog 20. veka podrazumeva da se dobra i kapital kreću slobodno, dakle da postoji zajedničko tržište i da nacionalne granice ne ograničavaju njihovo slobodno kretanje.

Kada je reč o autorima koji globalizaciju posmatraju iz transformacione pozicije, globalni i nacionalni nivo se ne razumeju kao opozicioni, već pre kao komplementarni. Proces globalizacije nije izvan svake kontrole nacionalnih država, već naprotiv, rezultat je dogovora i zajedničkog delovanja. Prema ovim stanovištima, nacionalna država zadržava svoje funkcije u globalnom društvu i ono ni u kom slučaju ne ugrožava njenu internacionalizaciju ili regionalizaciju. Štaviše, globalizacija, po ovom viđenju, predstavlja rezultat ili efekat internacionalizacije, dok je pojam koji je suprotan globalizaciji i internacionalizaciji – *lokalizacija*. Među autorima koji smatraju da se pre može govoriti o internacionalizaciji nego o globalizaciji, s obzirom na značajnu ulogu koju nacionalna država i dalje igra, su Pol Hirst (Paul Hirst) i Graham Tompson (Grahame Thompson) (Hirst, Thompson 1999).

2.1.2. Globalizacija i evropeizacija

Dok pojam globalizacije koristimo kako bismo označili procese koji se tiču sve intenzivnije integracije celog sveta, pojam evropeizacije upotrebljavamo kako bismo označili procese koji se dešavaju u Evropi, naročito počev od formiranja Evropske zajednice za uglj i čelik 1951. godine. Formiranje prvih evropskih udruženja zapravo je početak „velikog eksperimenta u multilateralnom upravljanju“ (Pirro, Zeff 2005: 2009). Premda je pojam evropeizacije kao i pojam globalizacije ušao u široku upotrebu, njegovo

određenje je takođe sporno. Iako pojam evropeizacije nema precizno ni stabilno značenje, neki autori napominju kako je pojam korisno upotrebljavati kao organizujući koncept (Olsen 2002: 921). Najopštije određenje evropeizacije jeste to da je to proces širenja uticaja Evropske unije i njeno političko, ekonomsko i društveno integrisanje.

Pojam evropeizacije može se razumeti u širem i užem značenju. U širem značenju koje neki autori nazivaju i *filozofskim*, evropeizacija se odnosi na ekspanziju zapadnoevropske civilizacije i kulture koja počiva na kapitalističkom društvenom uređenju i visokom životnom standardu (Babić Krešić 2015: 386). U tom smislu, evropska civilizacija se razume i u svom istorijskom značenju kao kolonijalna sila koja je okupirala veliki broj drugih kontinenata i kultura. Od tog šireg značenja pojma evropeizacije, potrebno je razlikovati uže značenje koje se odnosi direktno na proces evropskih integracija u kome se određeni broj zemalja udružio u ekonomsku i političku organizaciju, dok druge zemlje bivaju kandidati koji se mogu pridružiti, pod uslovom da zadovolje postavljene kriterijume. Tako neki autori smatraju da je potrebno razdvojiti pojmove evropeizacije i evropske integracije (Milardović, Jošanc 2013: 260). Pitanje koje se postavlja jeste koja je priroda zajednice kakva je Evropska unija, koja ima elemente države, federacije i međunarodne organizacije – ali nije ništa od ta tri u doslovnom smislu te reči. Procesom evropske političke integracije, države deo svog integriteta prenose na nadnacionalni nivo, a evropeizacijom se nazivaju efekti koje to prenošenje nadležnosti ima na nacionalnu državu (Petak prema: Babić Krešić 2015: 387). To delovanje Evropske unije nije nužno jednosmerno, tako da bi evropeizacija idealno podrazumevala i uticanje pojedinih nacionalnih država na evropskom nivou, odnosno njihovu međusobnu interakciju koja ne vodi nužno ka političkoj konvergenciji.

Kada je reč o odnosu globalizacije i evropeizacije, mnogi autori ih vide kao dva povezana procesa, odnosno vide evropeizaciju kao regionalni vid globalizacije. Prema ovom viđenju, globalizacija i evropeizacija imaju dosta

zajedničkih karakteristika: oba procesa su pretežno ekonomska, oba fenomena imaju svoje institucionalne osnove (dok globalizacija ima Međunarodni monetarni fond i Svetsku banku, evropeizacija ima Evropsku uniju), i oba procesa su ekspanzivna u rangu i obimu (Pirro, Zeff 2005: 213-214). Ova povezanost globalizacije i evropeizacije je za neke autore poput Šmita (Schmidt, A. Vivien) dvoznačna, tako da evropeizacija deluje istovremeno i kao provodnik za globalne snage i kao štit protiv njega, otvarajući države članice za međunarodno takmičenje kapitala i tržište proizvoda, u isto vreme ih štiteći putem monetarne integracije i jedinstvenog tržišta (Schmidt 2002: 14). Postoje i autori koji smatraju da su globalizacija i evropeizacija dva potpuno odvojena procesa i da se njihovo dejstvo može posmatrati odvojeno (Risse, Cowles, Caporaso 2001: 4).

U ovom radu globalizaciju i evropeizaciju vidimo kao dva međusobno povezana i zavisna procesa, pri čemu proces evropeizacije nastaje kao reakcija na proces globalizacije. Evropske integracije kao takve nastoje da poboljšaju i ojačaju položaj Evrope na globalnom planu, dok proces evropeizacije predstavlja posredno delovanje procesa globalizacije. Stoga ne razmatramo odvojeno odnos evropeizacije i tranzicije, s obzirom na to da pod globalizacijom razumemo i proces evropeizacije.

2.1.3. Globalizacija i tranzicija

Pad socijalističkih režima koji je simbolično obeležen rušenjem Berlinskog zida 1989. godine za mnoge je označio ne samo početak procesa koji se naziva *tranzicijom*, već i početak globalizacije u pravom smislu te reči (Rutland 1995: 3). Pojam tranzicije najčešće se upotrebljava da označi promene u Srednjoj i Istočnoj Evropi nakon 1989. godine i transformaciju socijalističkih sistema u sisteme tržišne privrede. Proces tranzicije je politički, ekonomski i društveni proces kojim se nekadašnje socijalističke zemlje transformišu iz korena. Kao ekonomski proces, tranzicija podrazumeva promenu strukture vlasništva od

društvenog u privatno (privatizaciju) i promenu od planske ekonomije ka tržišnoj. Kao politički process, tranzicija podrazumeva uvođenje sistema stranačkog pluralizma u nekadašnje socijalističke zemlje, ali i nacionalno-državotvorni proces koji je za cilj imao da nekadašnje socijalističke zemlje poput SSSR-a i Jugoslavije transformiše u manje nacionalne države. Promene su se u tranzicijskim zemljama događale veoma brzo i sa šokantnim posledicama, što je navelo na razmišljanje o njihovom dubljem karakteru.

Umesto „obećanog“ razvoja koji je kapitalistički sistem trebalo da donese nekadašnjim socijalističkim zemljama, one su se našle, kao što to kaže izveštaj Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj, „zaglavljene u tranziciji“ (EBRD 2013). Odnosno, kako je to rekla Vesna Pešić – umesto evropeizacije, ove zemlje su stupile u epohu postsocijalizma koja će po svoj prilici potrajati (Pešić 2015). Ozren Pupovac postavlja pitanje – šta je usledilo nakon 1989. godine? Kako počinje i kada je otvoreno „čudno istorijsko poglavlje nečega što je već okončano“ (Pupovac, 2010: 17)? Ispostavlja se da „nema kraja“ počinjanju postsocijalizma i da je ono svojevrsna „vremenska karikatura“ koja sebe reprezentuje kao „plutajuću istorijsku državu, nasukanu između negacije i anticipacije, između prošlosti i budućnosti“ (Pupovac, 2010: 18). Stanje postsocijalizma je između uvek obnavljanog prekida sa prošlošću i onoga što tek treba da bude: omeđeno je protivrečnošću izazvanom aproprijacijom postmoderne kulture i degradiranom modernizacijom proizvodnje koja konstantno nazaduje.

Ono što je primetno kod literature o tranziciji i globalizaciji jeste skroman obim naslova u inostranoj literaturi koji se tiču pitanja tranzicije. Premda se pojmovi počinju intenzivnije koristiti gotovo istovremeno, globalizacija je postala centralna tema akademske i popularne literature, dok je tranzicija ostala tek sporadično izučavana i razmatrana i to mahom od strane autora koji dolaze iz tranzicijom zahvaćenih zemalja. To nam govori o veoma ograničenom interesovanju za probleme kroz koje prolaze delovi sveta u kojima je do kraja 20. veka vladao socijalistički režim, kao i na potrebu da se pažnja istraživača

usmeri na različite aspekte pojma tranzicije, koja je sastavni deo onoga što nazivamo procesom globalizacije, odnosno tranzicija jeste globalizacija koja se odvija u okolnostima u kojima se nalaze nekadašnje socijalističke zemlje.

2.2. TEORIJSKI PRISTUPI GLOBALIZACIJI

Studije globalizacije se ne mogu posmatrati iz ugla tradicionalno definisanih disciplinarnih područja, već predstavljaju novo interdisciplinarno područje istraživanja. Probleme koje globalizacija donosi sa sobom neophodno je proučavati iz ugla sociologije, politikologije, ekonomije, studija kulture i drugih disciplina koje su relevantne za proučavanje ovog složenog fenomena. Ovo interdisciplinarno proučavanje globalizacije organizovano je oko nekoliko različitih fenomena koji zaokupljaju pažnju naučnika širom sveta, među kojima su najvažniji: globalna ekonomija, globalni kulturološki obrasci, globalni politički procesi i uspon nadnacionalnih institucija, kretanje ljudi širom sveta u raznim pravcima, kao i nove forme društvene hijerarhije – tj. nejednakosti i nove forme dominacije u globalnom sistemu (Robinson 2007: 125).

Literatura o globalizaciji je veoma obimna i raznolika, produkuju je autori iz celog sveta. Jedna od osnovnih podela literature o globalizaciji jeste na prvom mestu literatura koja se bavi samim fenomenom globalizacije, dok na drugom mestu imamo literaturu koja se bavi time kako se fenomen globalizacije odražava na pojedine delove sveta ili u nekoj specifičnoj oblasti, što je pristup koji je važan za ovu studiju. Ne može se poreći da je od popularnog pojma koji preplavljuje medije i javni prostor pojam globalizacije postepeno stekao status ozbiljnog analitičkog pojma. Položaj pojma globalizacije u literaturi sličan je pojmovima poput modernizacije ili industrijalizacije koji su se najpre koristili da označe raznolike i brojne promene u svetu, da bi kasnije njihovo značenje i upotreba bili preciznije definisani. Za razliku od drugih pojmova, pojam globalizacije se koristi da označi sadašnje stanje i zahvaljujući brzini komunikacije u savremenoj nauci, predmet je brojnijih i intenzivnijih rasprava.

Drugi ugao iz kojeg se može posmatrati i klasifikovati literatura o globalizaciji je i taj – da li se ona posmatra afirmativno, kao pojava koja ima prevashodno pozitivne učinke i koja se dočekuje sa pozitivnim prognozama, ili se smatra negativnim fenomenom, fenomenom koji doprinosi širenju negativnih pojava. Jedan od primera afirmativnog pogleda na globalizaciju nalazimo među hiperglobalistima. Naime, japanski ekonomista Keniči Ohmae (Kenichi Ohmae), jedan od najpoznatijih hiperglobalista, efekte globalizacije posmatra pozitivno, smatrajući da sve intenzivniji obrasci međunarodne povezanosti dovode do kraja nacionalne države i do uspostavljanja „sveta bez granica“ (Ohmae 1999, 1995). Kao jedan od primera izrazito pesimističkog pogleda na globalizaciju i njene efekte imamo kanadskog ekonomistu Mišela Čosudovskog (Michel Chossudovsky) koji u knjizi *Globalizacija siromaštva i novi svetski poredak* opisuje devastirajuće posledice neoliberalne ekonomske politike širom sveta (Čosudovski 2010). Kako pristupamo procesu globalizacije u svakom slučaju zavisi od toga kako ga definišemo, a kako bismo obezbedili što veću širinu u objašnjenju fenomena, prikazaćemo različite teorijske pristupe globalizaciji prema nešto izmenjenoj klasifikaciji koju je sastavio Vilijam Robinson (William I. Robinson) (Robinson 2007).

2.2.1. Teorije svetskog sistema

Teorije svetskog sistema spadaju u grupu neomarksističkih teorija čiju je najpoznatiju verziju razvio američki sociolog Imanuel Volerstin. Volerstinova teorija proširuje teoriju i metodu istorijskog i dijalektičkog materijalizma Karla Marksa (Marx, Karl) na svetske okvire. Marks polazi od ekonomske strukture društva koja uslovljava mogućnost znanja i osnova je na koju se nadograđuje pravni i politički sistem. Uslov svake društvene i političke promene je nesklad u strukturi ekonomske baze koji postoji između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, u okviru proizvodnje koja je zasnovana na principu profita – kapitalističke proizvodnje. Marksova teorija polazi od proizvodnje koja je po

svojoj prirodi društvena i trebalo bi da bude uređena racionalno, ne na principima profita koji podrazumevaju da najmanje dobijaju oni koji najviše rade – proletarijat, dok klase vlasnika sredstava za proizvodnju ubiraju profit. Teorija Karla Marksa predstavlja kritiku političke ekonomije, odnosno kritiku zakonitosti društvene reprodukcije koje proizlaze iz kapitalističkog shvatanja proizvodnje.

Teorija svetskog sistema proučava nastanak i razvoj modernog svetskog sistema koji za svoju osnovu, počev od perioda najranije industrijalizacije, ima ekspanzivni evropski kapitalistički sistem. Taj sistem je svetski ne zbog toga što podjednako obuhvata čitav svet, već zato što njegova ekspanzivnost dovodi do prevazilaženja okvira bilo koje pravno definisane političke jedinice (Volerstin 2012: 9). Evropski kapitalistički sistem stvorile su najmoćnije države Evrope, središta političkih i društvenih zbivanja koja, počev od 16. veka, potresaju svet. Među njima su Velika Britanija, Holandija i Francuska, koje su zbog specifičnih okolnosti u kojima su se našle pri okončanju feudalizma i početku industrijalizacije bile u poziciji da sprovedu prvobitnu akumulaciju kapitala. Te okolnosti dovele su do ekspanzije pomenutih država na druge kontinente i kolonizacije. Od nastanka svetskog sistema, njegovi delovi postaju sve više međusobno zavisni. Širenje svetskog sistema odvija se sa ciljem dalje akumulacije kapitala i posredstvom tehnoloških inovacija, koje dalje proširuju granice sistema (Volerstin 2005: 14).

Ključne institucije svetskog sistema, čija je osnova suprotstavljenost rada i kapitala, su svetska podela rada i nacionalni državni aparati. Svetska podela rada bazira se na međunarodnom ekonomskom sistemu koji je podeljen na centralnu, perifernu i poluperifernu zonu. Svetski sistem nakon pada socijalističkih režima 1989. godine postepeno sve više postaje politički sistem sa svojom kulturom i ideologijom koju Volerstin naziva *geokulturom*, koja se širi na sve delove sveta, uključujući nekadašnje kolonije i postsocijalističke zemlje (Volerstin 2005: 9). Važno mesto u svetskom sistemu imaju naučni i obrazovni sistem, koji, u razvoju modernih društava i ideje o poretku koji će se

uspostavljati na principima racionalnog mišljenja, igraju ključnu ulogu. Oni su sastavni deo modernih struktura znanja koje podrazumavaju uređenost znanja u određeni sistem u kojem je nauka odvojena od vrednosti, odnosno u kome su prirodne nauke odvojene od društvenih.

Teorija svetskog sistema je kritika *teorija razvoja*, odnosno *teorija modernizacije* na kojima se bazirala međunarodna politika u posleratnom periodu. Polazna teza teorije razvoja je da će širenjem liberalne demokratije i kapitalističkog načina proizvodnje na periferne i poluperiferne zemlje (koje se u tim okvirima nazivaju i zemljama u razvoju i nerazvijenim zemaljama), te zemlje gotovo automatski dostići stupanj razvoja centralnih zemalja. Teorija modernizacije uobličena je tokom 80-ih godina 20. veka i njen najpoznatiji zastupnik je Rostov (Rostow, W.W.). Glavni zadatak teorije modernizacije bio je da objasni nastanak modernih društava i razlike u njihovom bogatstvu i razvoju u odnosu na slabije razvijene zemlje. Moderna istorija posmatra se kao celina, ali se naglašava i jedinstvenost iskustva svake zemlje. Premda teorija modernizacije posmatra društva u celini na ekonomski način, Rostov tvrdi kako se ne podrazumeva da su politički sistem, kultura i društveni sistem nadgradnja ekonomskog sistema, kako se često pojednostavljeno tumači marksistička teorija (Rostow 1960: 2). Karakteristično za Rostovu teoriju modernizacije je takođe to da se moderna istorija u celini posmatra kroz takozvane stupnjeve ekonomskog rasta kako bi se objasnile sile koje determinišu razvoj razvijenih i nerazvijenih društava. Sva društva posmatraju se u sklopu jednog jedinstvenog toka ekonomskog razvoja i zauzimaju određeno mesto na skali od pet tipičnih stupnjeva. Stupnjevito razumevanje razvoja u teoriji modernizacije podrazumeva da je svako društvo na stupnju masovne potrošnje prethodno bilo tradicionalno društvo koje je prošlo kroz fazu pripreme za „polet“, fazu „poleta“ i zatim fazu nagona ka zrelosti, a da će zemlje koje se nalaze ne nekom od stupnjeva razvoja posle tranzicije uspešno dostići stadijum masovne potrošnje na kojem se danas nalaze najrazvijenija društva.

Za razliku od teorije modernizacije, teorija svetskog sistema podrazumeva da se jedinstveni model razvoja ne može prenostiti na sve zemlje, niti se one mogu posmatrati na jedinstvenoj skali razvoja (Jakšić 1985: 38). Umesto teze o konvergenciji svetskih sistema, Volerstin se vraća na istorijski uslovljen početni disbalans u strukturi svetskog sistema. Centralne zemlje u kojima su skoncentrisani kapital i tehnologija počele su da se okreću nematerijalnoj proizvodnji, koja se bazira na visokom obrazovanju i skupu posebnih veština. Skupina centralnih zemalja pre svega se zalaže za globalno tržište i slobodan protok ljudi, kapitala i informacija izvan granica političkih sistema pojedinačne države, dok ostale zemlje sveta prate i prilagođavaju se tom procesu. Ostatak sveta sve više zavisi od produkcije koja se odvija u centralnim zemljama, javljajući se u ulozi proizvođača primarnih resursa ili snabdevača centra visokokvalifikovanom radnom snagom.

Teorija svetskog sistema preteča je teorija globalizacije, koja ukazuje na činjenicu da to nije nov fenomen. Ova teorija iznedrila je bar dva značajna koncepta u savremenoj društvenoj nauci. Prvo, najznačajnije oruđe za proučavanje društvenih pojava razvijeno u sklopu teorije svetskog sistema je koncept *centar-periferija* koji označava bazičnu hijerarhiju svetskog sistema i dominaciju razvijenih delova sveta koji imaju centralni značaj nad nerazvijenim koji su periferizovani. Nejednaka razmena je principijelna kontradikcija modernog kapitalističkog sveta. Koncept centar-periferija je u proučavanju društvenih fenomena (između ostalog i fenomena naučne politike) na ovim prostorima 80-ih godina 20. veka upotrebljavao sociolog Vojin Milić (Milić 1989). Među ekonomistima takođe ima naučnika koji su u svom radu upotrebljavali ovaj koncept, poput Miomira Jakšića. Drugo, jedan od najvažnijih pojmova koje je popularizovala teorija svetskog sistema jeste pojam *struktura znanja*. Strukture znanja o kojima govorimo zapravo su moderne strukture znanja koje za pretpostavku imaju univerzalnost nauke i bazičnu podeljenost na prirodne i društvene nauke. Ove strukture referiraju na duboke strukturne formacije koje su rezultat dugotrajnih ciklusa promene u svetskom sistemu;

odnose se na organizaciju i podelu znanja (Lee 2000: 786). Takav koncept uređenja znanja od strane države postao je globalno rasprostranjen, baš kao što su i univerziteti oblikovani po pruskom modelu 18. veka postali globalno rasprostranjeni. Dominantna paradigma na kojoj počivaju moderne strukture znanja je pozitivizam. Kao što smo napomenuli na početku, u delu koji se odnosi na epistemološki pristup, pozitivizam je teorijski pravac pre svega u filozofiji nauke u kom se polazi od principa da društvene nauke treba da predstavljaju ekvivalent prirodnim naukama, odnosno da bi znanje trebalo da se crpi iz empirijskih, proverljivih izvora informacija, a ne iz metafizičkih spekulacija. Ogist Kont (Auguste Comte), francuski filozof i sociolog, smatra se osnivačem pozitivizma.

2.2.2. Teorije globalnog kapitalizma

Teorije globalnog kapitalizma, koje se još nazivaju i „školom globalnog kapitalizma“, sa teorijom svetskog sistema dele veliki broj pretpostavki, poput naglaska na dugoročnoj i sveobuhvatnoj prirodi procesa koji je kulminirao globalizacijom, kao i stanovišta da centralnu ulogu u procesu globalizacije imaju globalne ekonomske strukture (Robinson 2007: 130). Ono po čemu se teoretičari globalnog kapitalizma razilikuju jeste to da smatraju globalizaciju novim stadijumom u razvoju sistema svetskog kapitalizma koji ima karakteristike koje nijedan stadijum do sada nije imao. Među novim kvalitativnim odlikama po kojima se odlikuje novi stadijum kapitalizma su globalna proizvodnja i finansijski sistem koji zamenjuje ranije, nacionalno bazirane nacionalne sisteme, kao i procesi koji se ne mogu svesti na okvire nacionalne države, odnosno na nacionalne i internacionalne sisteme u okviru kojih se razmišlja kako u teoriji svetskog sistema, tako i u većem delu tradicionalne makrosociološke teorije (Robinson 2007: 130). Globalizacija je za teorije globalnog kapitalizma uglavnom kapitalistička globalizacija.

Jednu od najvažnijih teorija globalnog kapitalizma razvio je britanski sociolog Lesli Skler (Leslie Sklair). Skler je svoju teoriju nazvao teorija globalnog sistema u čijem središtu su transnacionalna kapitalistička klasa i transnacionalne aktivnosti. U odnosu prema bazičnim stavovima prema globalizaciji, Sklerova pozicija se može definisati kao transformacionalistička, budući da on smatra da država ima određenu ulogu u procesu globalizacije, ali da je ta uloga znatno umanjena u odnosu na ranije istorijske periode. Kao što se suprotstavlja stanovištima koja su centrirana na nacionalnu državu, Skler odbija i globalističke pretpostavke o nestajanju države, ostajući na globalizujućoj poziciji. Transnacionalni koncept globalizacije podrazumeva postojanje globalnog sistema čije su glavne jedinice analize transnacionalne prakse (TNP) koje presecaju nacionalne granice, ali ne dolaze od strane nacionalne države. Transnacionalne prakse funkcionišu u tri sfere: ekonomskoj, političkoj i kulturološkoj-ideološkoj, koja zajedno čine globalni sistem. Prema Skleru, premda globalni sistem nije isto što i globalni kapitalizam, dominantne sile u sklopu globalnog sistema su upravo sile globalnog kapitalizma (Sklair 2015: 305).

Ključni pojmovi teorije globalnog sistema jesu transnacionalne kompanije (transnational companies - TNC) koje su karakteristična institucionalna forma ekonomskih transnacionalnih praksi, transnacionalna kapitalistička klasa (transnational capitalist class - TCC) u političkoj sferi i kultura-ideologija potrošnje u sferi ideologije-kulture. Skler pažnju usmerava na transnacionalnu kapitalističku klasu u koju spadaju vlasnici i upravljači transnacionalnim kompanijama, globalizujuće birokrate i političari, globalizujući profesionalci i potrošačke elite. Nasuprot transnacionalnoj kapitalističkoj klasi, nalaze se ne samo anti-kapitalisti koji odbijaju kapitalizam kao stil života ili ekonomski sistem, već i kapitalisti koji odbijaju globalizaciju. Premda može postojati i neka lokalno usmerena proizvodnja, većina poslovnih strategija i teorija menadžmenta smatra da u cilju preživljavanja, lokalna proizvodnja mora da se globalizuje. Nekoliko je razloga zašto se transnacionalna kapitalistička klasa

smatra transnacionalnom (globalizujućom). Najpre, ovu klasu povezuje ekonomski interes članova koji je sve više globalno povezan, a ne lokalno ili nacionalno. Zatim, transnacionalna klasa teži sveobuhvatnoj kontroli, i to ekonomskoj kontroli na radnom mestu, političkoj kontroli u domaćoj, međunarodnoj i globalnoj politici, kao i kulturno-ideološkoj kontroli u svakodnevnom životu putem globalnih kompetitivnih i potrošačkih retorika i praksi. Članovi ove klase imaju zajedničku globalnu vizuru i sebe definišu kao „građane sveta“.

U teoretičare globalnog kapitalizma ubraja se i Vilijam Robinson (William I. Robinson). Robinson smatra da se dogodio epohalni prepokret sa svetske ekonomije na globalnu ekonomiju, koja je nešto sasvim različito od internacionalizma. Premda se u najvećem delu Robinson slaže sa Sklerom, za razliku od njega koji smatra da državne strukture ne igraju značajnu ulogu u globalnom sistemu, Robinson smatra da dolazi do nastajanja transnacionalnih državnih aparata (engl. transnational state - TNS). Nacionalne države koje čine veće strukture transnacionalne države imaju tendenciju da teže podređivanju globalnom interesu, pre nego nacionalnim procesima akumulacije (Robertson 2007: 131).

Među teoretičarima globalnog kapitalizma nalaze se i neomarksisti Majkl Hart (Michael Hardt) i Antonio Negri (Antonio Negri) koji svoja stanovišta izlažu u poznatoj triologiji *Imperija*, *Mnoštvo* i *Komonvelt*. Hart i Negri predlažu radikalno viđenje globalizacije u kojem je globalni kapitalizam stupio u fazu imperije koja je različita od evropskog imperijalizma i kapitalističke ekspanzije ranijih perioda. Za razliku od imperijalizma - „imperija ne uspostavlja nikakvo teritorijalno središte moći i ne oslanja se na utvrđene granice ili prepreke“ (Hardt, Negri 2003: 8). Dok je za Sklera i Robinsona transnacionalna kapitalistička klasa glavni agent kapitalističke globalizacije, Hart i Negri ne identifikuju takvog prepoznatljivog agenta (Robinson 2007: 131).

2.2.3. Teorije umreženog društva i društva znanja

Literatura o globalizaciji u poslednjih par decenija preplavljena je prevashodno tehnološkim razumevanjem procesa i gledištima o informatičkom društvu i društvu znanja. Tehnološko razumevanje procesa globalizacije bazira se na idejama o post-industrijskom društvu, informatičkom društvu, umreženom društvu, društvu znanja, itd. Ovi pojmovi ušli su u zvaničnu upotrebu vlada i međunarodnih organizacija i često se koriste da objasne savremeno doba. Mediji su takođe preplavljeni ovim pojmovima. O informatičkom društvu čak je održan i Svetski samit u dva navrata, 2003. i 2005. godine, dok je pojam društva znanja u naslovima brojnih strategija (UNESCO 2005b, EC 2007). Ono što je zajedničko za sve raznolike interpretacije savremenog doba koje dolaze od pristalica teze o postindustrijskom društvu jeste da oni smatraju da je nastupilo doba diskontinuiteta sa modernim, odnosno industrijskim periodom, koje je u razvojnom smislu naprednije i predstavlja cilj koji bi trebalo da dostignu sve zmelje sveta, bez obzira na kojem se stupnju razvoja trenutno nalaze.

Pojmove informatičkog i postindustrijskog društva, koji se koriste sinonimno, upotrebio je američki sociolog Danijel Bel (Daniel Bell) u knjizi *Dolazak postindustrijskog društva* iz 1973. godine (Bell 1999). Postindustrijsko društvo je društvo koje dolazi nakon industrijskog društva i koje je umesto na materijalnim faktorima, kako je to bio slučaj u industrijskoj proizvodnji, bazirano na dominaciji nematerijalnih faktora poput znanja i informacija. Umesto materijalne proizvodnje, u postindustrijskom društvu dominiraju usluge. Kako Bel napominje, usluge bazirane na znanju biće transformisane u centralne strukture nove ekonomije i društva koje je vođeno informacijama, gde ideologije „postaju suvišne“. Pojam informacionog društva je popularizovan tokom devedesetih godina u kontekstu razvoja Interneta i informaciono-komunikacione tehnologije, a kao takav prihvaćen je najpre od strane Evropske

zajednice, OECD-a, američke vlade, različitih agencija UN i Svetske banke, da bi zatim bio opšteprihvaćen i u medijima i svakodnevnom životu (Burch 2006). Informatičko društvo je društvo u kojem, barem među pristalicama ove teorije, nema ideologija. Pod karakteristikama informatičkog društva se podrazumeva sledeće: inovacija i proizvodnja realizuju se na globalnom nivou, sa sve manjim specifičnim karakteristikama pojedinih društava; sistem društvenog razvoja je gotovo identičan u svim društvima; razvojni naponi pojedinih društava su identični globalnim naporima; informacija i znanje su osnova svih procesa; protok informacija je slobodan, a vrednosti su opštevažee; nivo integracije društava ja najveći u istoriji, dok nacionalni dohodak najviše zavisi od proizvodnje informacija. Informaciona tehnologija omogućuje restrukturiranje preduzeća i organizacija, a stimuliše ga globalna konkurencija (Castells 2000: 294). Budući da se pojam informatičkog društva usložnjavao, te da je bilo brojnih različitih tumačenja i pristupa, formirale su se i studije informatičkog društva, kao izdvojeno područje istraživanja (Duff 2000).

Pojam društva znanja popularizovan je devedesetih godina 20. veka kao alternativa pojmu industrijskog društva. Za razliku od informatičkog društva, pojam društva znanja koristi se u širem smislu, da označi društvene i kulturne promene u savremenom svetu. Dok se pojam informatičkog društva tiče društva u kome je cirkulacija informacija značajna, koja se može odvijati i bez ljudi, znanje podrazumeva učešće subjekta. Paralelno sa pojmom društva znanja, upotrebljava se i pojam ekonomije znanja. Ne postoji precizna definicija pojmova društva i ekonomije znanja, jer su to široko prihvaćene „metafore“ pre nego teorijski razrađeni koncepti (Smith 2000: 2). Prema Kejtu Smitu (Keith Smith), postoje četiri osnovna značenja promene koja savremeno tumačenje nauke razlikuje od one koja je postojala u prethodnom periodu. Najpre, smatra se da je znanje kvalitativno drugačije, značajnije kao ulazna vrednost u proizvodnji nego što je to pre bilo. Drugo, smatra se da je znanje kao proizvod značajnije nego što je pre bilo. Treće, smatra se da je „eksplicitno“ znanje nasuprot „prećutnom“ značajnije kao komponenta ekonomski

relevantne baze znanja. Na kraju, smatra se da ekonomija znanja počiva na tehnološkim promenama vezanim za informaciono-komunikacione tehnologije, odnosno da inovacije u kompjuterima i komunikaciji utiču na organičenja i troškove prikupljanja i širenja informacija.

Jednu od najpoznatijih teorija o globalizaciji kao tehnološkom procesu razvio je Manuel Kastels (Manuel Castells) u triologiji *Uspom umreženog društva* (Castells 2000). Analiza savremenog kapitalističkog sistema i njegove dinamike je nešto što Kastelsova teorija deli sa pristupom svetskog sistema i globalnog kapitalizma. Ključna razlika teorije umreženog društva u odnosu na pomenute pristupe je ta što se tehnološka promena vidi kao ključni kauzalni mehanizam kada je reč o procesu globalizacije. Tehnološke promene ključna su karakteristika globalizacije o kojoj Kastels govori kao o „informatičkom dobu“, koje je posledica „revolucije informatičke tehnologije“. Dominantne funkcije i procesi u informacionom dobu su sve više organizovani oko mreža. „Nova ekonomija“ koju Kastels naziva informacijkom i globalnom nastaje u poslednje dve decenije 20. veka. Ona je informacijska zbog toga što „produktivnost i konkurentnost faktora u toj ekonomiji zavisi od sposobnosti fabrika, regija i nacija da učinkovito stvaraju, obrađuju i primenjuju informaciju zasnovanu na znanju“ (Castells 2000: 99). „Nova ekonomija“ je globalna jer se „produktivnost stvara i konkurencija iskorišćava u globalnoj mreži interakcije“ (Castells 2000: 99). Novi ekonomski sistem o kom govori Kastels spoj je ekonomije zasnovane na znanju i informaciji, globalizacije i informacione tehnologije. Taj novi ekonomski sistem Kastels naziva i „informatički kapitalizam“.

Teoretičari koji govore o postindustrijskom društvu, umreženom društvu, društvu znanja i slično, razlikuju se od pristupa svetskog sistema i globalnog kapitalizma po tome što su oni više okrenuti mogućnostima koje nova epoha nosi sa sobom, nego uočavanju njenih negativnih posledica, poput siromaštva i nerazvijenosti.

2.2.4. Teorije vremena i prostora

Brojne teorije razumeju proces globalizacije pre svega kao promenu do koje dolazi vezano za dimenzije vremena i prostora (Oke 2009: 310). Savremene tehnologije omogućuju znatno brže savlađivanje prostora i brzu komunikaciju sa velike udaljenosti, tako da se pitanje prostora kao materijalne baze društvene prakse menja, odnosno transformišu se odnosi između teritorije/geografije, institucija i društvene strukture. Komunikacijska tehnologija sve se više odvaja od mesta, od konkretnog prostora u kojem se pojedinac koji komunicira trenutno nalazi (Čaldarović, Šarinić 2010: 58). Veliki deo savremenih zbivanja i interakcija odvija se u virtuelnom prostoru koji se veoma brzo širi, nasuprot relanom javnom prostoru koji se sužava i biva sve više prožet virtuelnim. Brza i dekontekstualizovana komunikacija koja ljude smešta u zajednički, globalni kontekst, jedan je od osnovnih faktora globalizacije, jer omogućuje da ljudi koji su u različitim lokalnim kontekstima dele jedan zajednički, globalni prostor.

Među autorima koji polaze od izmenjene percepcije vremena i prostora u savremenom dobu je Entoni Gidens (Anthony Giddens), koji smatra da je razdvajanje vremena i prostora suština procesa globalizacije, odnosno jedna od ključnih „posledica modernosti“ (Giddens 1990). Različiti autori različito tumače razdvajanje vremena i prostora. Neki od njih, poput Gidensa i Harvija (David Harvey), fokusiraju se na vremensku dimenziju promene, tako da globalizacija nastaje kao rezultat unutrašnje dinamike modernizma ili kapitalizma. Drugi autori poput Martina Elbrova (Martin Albrow) ili Saskije Sassen (Saskia Sassen) fokusirani su na prostorne dimenzije globalizacije i na odnos između kapitalizma i nacionalne države. Kao rezultat tog odvajanja, dva diskursa su manje u mogućnosti da objasne povezanost ta dva aspekta procesa.

Autori koji globalizaciju posmatraju kao vremenski fenomen fokusirani su na temu njenog odnosa sa modernizacijom ili na temu promena koje je globalizacija donela društvenom vremenu. Globalizacija je shvaćena kao

fragmentiranje vremena, ubrzanje vremena, ili kao rastuća internalizacija vremena od strane subjekta. U sklopu pristupa koje globalizaciju prevashodno razume kao vremenski fenomen ona se objašnjava u smislu dinamike modernosti, tendencije kapitalizma ka krizi, ili procesa rastuće diferencijacije ključnih komponenti sistema, dok je analiza prostora samo jedan aspekt tih pristupa (Oke 2009: 312). Prostor se i u okviru tih pristupa razume kao važan, ali je oblikovan nekim nadređenim procesima poput modernizma ili kapitalizma. Za Entoni Gidensa globalizacija podrazumeva „intenziviranje društvenih odnosa širom sveta koje povezuje udaljene lokacije na takav način da su lokalni događaji oblikovani događajima koji se zbivaju miljama daleko i obrnuto“ (Giddens 1990:64). Globalizacija je za Gidensa rezultat intenzifikacije unutrašnje dinamike moderne čiji je ishod kasna („visoka“ ili „radikalna“) moderna vremenski, dok je prostorno to moderna koja obuhvata ceo svet. Globalizacija prema Gidensu ima četiri institucionalne dimenzije, koje su istovremeno i dimenzije modernosti, a to su sistem nacionalnih država, svetski vojni poredak, međunarodna podela rada i svetska kapitalistička ekonomija.

Dejvid Harvi (David W. Harvey) je autor koji globalizaciju takođe razume prevashodno kao vremensku promenu koju je proizveo kapitalizam. Premda je Harvijev gledište slično Gidensovom, oni se razlikuju po tome što Harvijev pristup uključuje normativnu kritiku kapitalističkog poretka, dok Gidensovo gledište gotovo da predstavlja slavljenje kapitalističkog poretka (Robertson 2007: 134). Kompresija vremena i prostora podrazumeva da kapitalizam spremnije koristi razlike između prostora u potrazi za kompetitivnom prednošću. Za Harvija je globalizacija povratni proces u kom se dešava da vreme uništi prostor kako bi se sprečila kriza kapitalističkog sistema. Kapitalizam sadrži inherentne kontradikcije u svojoj orijentaciji ka rastu, eksploataciji rada i svom tehnološkom i organizacionom dinamizmu. Kontradikcije povremeno rezultiraju u prekomernoj akumulaciji, a kako bi se sprečila kriza, zbivaju se prostorna i vremenska premeštanja. Vremenska premeštanja sastoje se u pomeranju resursa za buduće potrebe ili ubrzanjem

vremena prometa, dok se prostorna premeštanja sastoje u geografskom izmeštanju rada i kapitala. Na taj način kapitalizam teži da poruši sve prostorne barijere. Kao i Gidens, Harvi prostorne i vremenske promene povezuje sa ishodima jednog procesa (Oke 2009: 314). Proces kompresije vremena i prostora je kod Harvija konceptualizovan kao temporalan.

U pristupima globalizaciji koji naglašavaju prostorni aspekt veći je naglasak na nacionalnoj državi nego na modernizaciji, koja je centralni pojam pristupa koji se baziraju na vremenu. Pristupi koji se fokusiraju na prostornu dimenziju imaju tendenciju da produkuju aistorijski narativ promene, fokusirajući se na moć prostornosti, ali ne i na procese koji su je uzrokovali. U svojoj najsnažnijoj formulaciji, globalizacija podrazumeva kraj dominacije nacionalne države i njene zamene globalnim formama upravljanja. Jedan od autora koji obrazlaže prostorno razumevanje globalizacije je Martin Albrow (Martin Albrow), koji se fokusira na konstitutivnu ulogu prostora u društvenom svetu. Nakon perioda moderne u kojoj je dominiralo vreme, prema Albrovu sada stupamo u period globalizacije u kojem dominira prostor. Za njega novo doba počinje negde oko 1989. godine i policentrično je i raznoliko, ali ima četiri osnovne karakteristike: formiranje odnosa prevalizazi okvire nacionalne države, komunikacione tehnologije proširuju deterritorijalizaciju, kultura se komodifikuje, kao i to da globalnost dobija centralno značenje u ljudskom životu i svi ljudski poduhvati se dovode u vezu sa zemljom kao celinom. Globalna ekonomija raste i umanjuje značaj nacionalne države.

Drugo stanovište koje naglašava ulogu prostora u globalizaciji razvila je Saskije Sassen. Sassen smatra da se pojavio novi prostorni poredak u sklopu globalizacije baziran na mreži globalnih gradova u kojima se akumuliraju resursi i moć, predvođenih Njujorkom, Londonom i Tokijom. Globalni gradovi su mesta specijalizovanih usluga za transnacionalno mobilni kapital koji je centralni za globalnu ekonomiju. Globalni gradovi zauzimaju strateške pozicije u globalnoj ekonomiji i okrenuti su jedni drugima, zbog čega bivaju relativno izmešteni iz okvira nacionalne države u kojoj su locirani. Centralizacija moći u

nekoliko gradova za rezultat ima marginalizaciju drugih mesta. Što više ekonomija biva globalna, to se više koncentriše u nekolicini globalnih gradova (Sassen 1991: 5). Za razliku od Albrova, Sassen smatra da nacionalne države imaju značajnu ulogu u procesu globalizacije, ali po svemu sudeći one imaju tendenciju da prihvate zahteve globalnog tržišta. Premda je reč o međusobno udaljenim gradovima čija se kultura i istorija razlikuju, oni prolaze kroz iste transformacije i procese, što se objašnjava globalizacijom. Globalni poredak možemo da razumemo, kao što Sassen predlaže, samo ako analiziramo zašto su ključne strukture svetske ekonomije nužno smeštene u gradove (Sassen 1991: 4).

2.2.5. Teorije transnacionalnosti i transnacionalizma

Teorije transnacionalnosti i transnacionalizma bave se fenomenima društvenih praksi i odnosa koje prevazilaze okvire nacionalne države, odnosno u najvećoj meri to su teorije koje se bave migracijama i globalizacijom. Pojmovi se često upotrebljavaju i kao suprotnost nacionalizmu koji definišemo kao osećanje povezanosti sa nacijom, koja se doživljava kao izvod nacionalnog identiteta i koja označava zajedničko poreklo i zajedničku sudbinu (Bradatan, Popan, Melton 2010: 170). Pojam transnacionalizma u širem smislu je „kišobran“ termin koji obuhvata širok spektar transformativnih procesa, praksi i razvoja koji se odvijaju istovremeno na lokalnom i globalnom nivou (Robinson 2007: 136). Transnacionalne prakse i procese definišemo kao ekonomske, političke, socijalne i kulturološke veze koje povezuju ljude, zajednice i institucije preko granica nacionalne države. Odnosno, u studijama migracija pojam transnacionalizma se za neke autore odnosi na osećanja pripadnosti i identiteta, dok se pojam transnacionalnosti odnosi na društvene prakse koje migranti razvijaju (Moctezuma Longoria 2008: 39). Transnacionalnost pored novih formi identiteta i pripadanja koje se ne mogu definisati u tradicionalnim kategorijama nacionalne države, podrazumeva i akciju koja prevazilazi granice nacionalne države koja se odnosi na transnacionalizam, ali takvo razgraničenje između

ovih pojmova ne podrazumevaju svi autori i često se pojmovi transnacionalnosti i transnacionalizma koriste kao sinonimi.

Istorija transnacionalnosti kao koncepta počinje krajem 19. veka, kada veliki broj migranata koji nisu anglo-saksonskog porekla dolazi u Ameriku u potrazi za boljim životom. Premda su se neki pribojavali toga kako će veliki broj ljudi da se prilagodi novim uslovima života obzirom na to da potiču iz drugačijih kultura, smatrajući da je to prilagođavanje nužno, postojala su i drugačija razmišljanja. Naime Randolph Burn (Randolph Bourne) je problem imigranata video u drugačijem svetlu. On Ameriku, kao zemlju velike imigracije, nije video kao zemlju nacionalista, već kao zemlju trans-nacionalista u kojoj su brojne kulture zajedno i donose nešto novo što treba da bude uključeno u američki način života (Bourne prema: Bradatan, Popan, Melton, 2010: 172). Dok su uticaji na imigrante ranije bili opažani kao jednosmerni i smatralo se da oni nakon preseljenja u novu zemlju treba da budu asimilovani u novu kulturu, savremena tumačenja sve više govore o međusobnoj isprepletanosti kulture zemlje porekla i nove kulture.

U studijama migracija pojam transnacionalnosti označava aktivnosti koje sprovode migranti kako bi uspostavili i održali „društvene odnose koji povezuju njihovu zemlju porekla i boravka u jedno integrisano polje društvene akcije“ (Basch et al. prema: Robinson 2007: 136). Zahvaljujući tehnološkom napretku, imigrantima su omogućene brojne i raznovrsne veze sa zemljom porekla koje im omogućuju da žive istovremeno u više zemalja, odnosno koje im omogućuju da stvore novi, „transnacionalni prostor“. Pritisak da se imigranti integrišu u novo društvo više nije tako intenzivan kao što je nekada bio, tako da oni istovremeno funkcionišu u dve zemlje ili u više zemalja i istovremeno im pripadaju. Zajednice koje nastaju interakcijom migranata nazivaju se transnacionalne zajednice i one su predmet istraživanja kako u studijama migracija, tako i pre svega u sociologiji, politikologiji, ekonomiji, i drugim disciplinama. Ove zajednice prepoznaju se i kao uticajni akteri kada je reč o upravljanju poslovnim i ekonomskim aktivnostima (Djelic, Quack 2010).

Transnacionalizam dobija novo značenje u kontekstu globalizacije (Robinson 2007: 136). Zahvaljući tehnološkom napretku, veze između savremenih migranata su daleko intenzivnije u poređenju sa njihovim prethodnicima. Transnacionalne veze, aktivnosti i prostori su istovremeno efekat globalizacije i faktor koji dopinosi širenju globalnih uticaja.

2.2.6. Teorije modernizma i postmodernizma

Poput pojma globalizacije, pojmovi modernizma i postmodernizma se takođe upotrebljavaju da označe u najširem smislu te reči doba u kom živimo, odnosno u kom smo živeli. Debata o globalizaciji zauzela je mesto debata o kraju modernog doba koje su trebale da daju odgovore na neka od ključnih pitanja o ljudskom razvoju. Modernizam i postmodernizam su direktno povezani sa procesom globalizacije, odnosno globalizacija se određuje kao nastavak perioda modernizma i postmodernizma (Moghaddam, Rahman 2012: 6643; Lizardo, Strand 2009: 38). Kada je reč o odnosu modernizma i postmodernizma, neki autori određuju globalizaciju kao posledicu modernosti, odnosno kao radikalizaciju perioda modernosti, jer smatraju da je postmoderni period zapravo period pozne modernosti, a ne radikalno drugačiji period. Drugi autori postmodernizam vide kao radikalni zaokret u odnosu na modernizam i kao novu epohu u koju je stupilo čovečanstvo. Kao treća mogućnost, postmodernizam se vidi i kao nastavak perioda modernosti i kao njegovo prevazilaženje (Martinelli 2005: 84).

Pitanje procesa formiranja modernog društva centralno je pitanje društvenih nauka od njihovog formiranja. Ispočetka se umesto o modernom dobu govorilo o industrijalizaciji ili o kapitalizmu. Teorije modernizacije bile su popularne krajem Drugog svetskog rata u sociologiji i političkoj nauci, da bi zatim interesovanje za njih opalo sve do samog kraja 20. veka. Studije modernizacije obeležene su s jedne strane procesom de-kolonizacije i pitanjem razvoja takozvanog Trećeg sveta, a s druge strane konfliktom između

kapitalističkih i socijalističkih zemalja, odnosno Prvog i Drugog sveta, prema podeli koju je popularizovao američki predsednik Truman (Harry S. Truman). Centralne teme studija modernizacije su zapravo slične kao i centralne teme studija globalizacije. Među autorima koji smatraju da je globalizacija radikalizovan projekat modernosti koji još uvek nije dovršen nalaze se Ronald Robertson (Ronald Roberston), Entoni Gidens, Alberto Martineli (Alberto Martinelli), Jirgen Habermas (Jürgen Habermas), i drugi. Prema ovim autorima, mi živimo u dobu kasne ili radikalne modernosti koja je globalizovana i sada se odnosi na sve zemlje sveta na isti način, jer sve su stupile u fazu razvoja koju karakteriše neoliberalni kapitalizam.

Kada je reč o postmodernizmu, dok jedna grupa autora smatra da je globalizacija smenila debate o postmodernizmu (Lizardo, Strand 2009: 38), drugi autori smatraju da je „globalizacija postmodernistički fenomen“ (Moghaddam, Rahman 2012: 6646). Jedno od prvih viđenja postmodernizma dao je Liotar (Jean-François Lyotard) u *Postmodernom stanju: izveštaju o znanju*, napomenuvši da se radi o „stanju znanja u najrazvijenijim društvima“ (Lyotard, 2005: v). Kao jedno od ključnih određenja postmodernog stanja Liotar navodi krizu naracija koje su bile ključne za moderno doba. Međutim, globalizacija postaje meta-narativ savremenog doba, što nam govori da postmoderni period nije zamenjen globalizacijom, odnosno da nije nastupio period bez naracija (Albrow 1997: 98). Albrow smatra da je globalizacija ta koja je označila kraj modernog doba, a ne postmoderno društvo. Kako god da se vidi odnos između postmodernizma i globalizacije, to su fenomeni koji smenjuju ranije debate o modernom dobu. Premda debate o modernizmu i postmodernizmu u svakom slučaju bivaju radikalno izmenjene nakon što pojam globalizacije zauzme centralno mesto u razmatranjima o savremenom razvoju ljudskog društva, u određenom smislu pitanje modernizacije je i dalje prisutno, naročito kada je reč o zemljama u tranziciji (Albrow 1997: 1). Robinson zaključuje kako je mainstrim sociološka teorija metamorfozirala u teorije o globalnoj modernosti i postmodernosti (Robinson 2007: 139).

2.2.7. Teorije globalne kulture

Teorije koje objašnjavaju globalizaciju kulturološkim faktorima veoma su zastupljene u savremenim debatama o globalizaciji. Glavna karakteristika ovih teorija jeste to što smatraju da su za proces globalizacije ključni subjektivni faktori i sistemi značenja koji prevalizaze granice nacionalnih država i sve intenzivnije postaju zajednički ljudima u udaljenim delovima sveta. Među glavnim faktorima globalizovanja teorije kulture vide popularnu kulturu, masovne medije, religiju, ideologiju i slično. Zahvaljujući sve više globalnijim medijima, ljudi koji žive u veoma udaljenim delovima sveta dele zajedničke prostore značenja, odnosno kako je to formulisao Maršal Makluan (Herbert Marshall McLuhan), nastanjuju „globalno selo“. Teoretičari globalne kulture fokusirani su na tokove koji čine ljude na planeti međusobno sve sličnijim, ali i na posebnosti lokalnih kulura koje se opiru globalnim uticajima.

Dva osnovna pristupa u sklopu teorija globalne kulture su teza o kulturološkom/medijskom imperijalizmu i pristup koji nastoji da objasni načine na koje je globalna potrošačka kultura integrisana u svakodnevne rutine i tradicionalne načine života (Lizardo 2007). Odlike pristupa medijskog imperijalizma su da pažnju usmerava na nejednakosti u kulturološkoj razmeni, obrasce vlasništva u industrijama kulture, kao i na tehnološke podele između ekonomski dominantnih i podređenih delova sveta, osuđujući te nejednakosti. U sklopu ovog pristupa smatra se da globalizacija predstavlja kraj nacionalne kulturološke različitosti. Jedna od glavnih tema pristupa medijskog imperijalizma jeste američka globalna popularna kulturna industrija, dok je jedan od glavnih teorijskih uzora ovog pristupa Fankfurtska škola. Medijski imperijalizam pretpostavlja da dejstvo globalizacije proizvodi homogenizaciju, odnosno globalnu konvergenciju kultura. Jedan od primera pristupa koji polazi od globalne homogenizacije je Ricerova (George Ritzer) teorija o mekdonaldizaciji društva (Ritzer 1999). Mekdonaldizacija društva je fenomen

uniformnih obrazaca ishrane koji potiču iz američkog lanca brze hrane i koji se šire planetom.

Nasuprot tezama o kulturološkoj homogenizaciji stoje teoretičari koji smatraju da globalizacija uzrokuje sve veću heterogenost i različitost kultura. Jedan primer teorije koja polazi od pretpostavke da globalizacija pojačava različitosti kultura jeste teza o sukobu civilizacija Semjuela Hantingtona (Samuel P. Huntington). Prema Hantingtonu, glavni uzrok sukoba u novom svetu neće biti ideološki ni ekonomski, već će velike podele u ljudskoj vrsti na temelju kulture biti glavni izvori sukoba (Huntington 1996). Među teorije koje polaze od kulturološke različitosti različitih delova sveta možemo da ubrojimo i postkolonijalne teorije, ali i teorije postsocijalizma, koje objašnjavaju različitosti koje vladaju kako u nekadašnjim kolonijama, tako i u nekadašnjim socijalističkim zemljama.

Posebna grupa kulturoloških teorija globalizacije su teorije o hibridizaciji koje naglašavaju nove kulturalne forme i forme koje su stalno u razvoju, kao i identiteti proizvedeni grananjem transnacionalnih procesa i fuzijom različitih kulturoloških procesa. Jedan od primera hibridizacije daje Ardžun Apaduraj (Arjun Appadurai) koji uvodi pojmove „pejzaža“ ili „krajolika“ kao adekvatne za interpretaciju ujedinjavanja savremenog sveta koji se opire homogenizaciji. Krajolicima koje koristi da objasni dimenzije globalnog kulturnog toka daje sufiks „lik“ kako bi objasnio njihove nepravilne oblike, dakle govori o etnoliku, tehnoliku, finliku, medijaliku i ideoliku (Apaduraj 2008: 559). Etnolik se odnosi na tokove ljudi, tehnolik na sve fluidniju globalnu konfiguraciju tehnologije, finlik na raspored globalnog kapitala, medijalici na distribuciju elektronskih mogućnosti za proizvodnje i širenje informacija, a ideolici na spojeve slika često politički i direktno povezanih sa državnim ideologijama ili kontraideologijama pokreta usmerenih na osvajanje vlasti. Apaduraj smatra da je glavna odlika savremene globalne kulture „politika uzajamnog delovanja istog i različitog koje bi da prožderu jedna drugu“ (Apaduraj 2008: 567).

2.3. TENDENCIJE GLOBALIZACIJE

Globalizacija pomera i transcendirira granice i osnove koje su uspostavljene u modernom svetu i premda svoje osnovne karakteristike dobija u periodu nakon Drugog svetskog rata, reč je o znatno starijem procesu. Kao što smo videli, nemoguće je svesti globalizaciju na jednu dimenziju, jer se radi o višeslojnom i višedimenzionalnom fenomenu koji na različit način deluje na pojedinačne zemlje u svetu. Ipak, globalne finansijske institucije vodeće su institucije u procesu globalizacije i rešenja koja oblikuju međunarodnu politiku često potiču od njih. Formiranje globalnog tržišta ključna je tema globalizacije. Premda različite teorije različito tumače šta su uzroci i osnovne karakteristike pojma globalizacije, postoje i obeležja koja su zajednička većini definicija globalizacije. Jedno od obeležja globalizacije koje je zajedničko za većinu njenih određenja jeste međusobna povezanost i međuzavisnost različitih delova sveta, odnosno proces integracije nacija kroz širenje ideja i razmenu tehnološkog napretka, kroz međunarodnu trgovinu i kretanje rada i kapitala preko granica nacionalne države (Giddens 2009: 110). Neki autori idu i korak dalje pa određuju globalizaciju kao „ujedinjenje sveta“ (Albrow 1997: 99). Za razliku od pozitivnih fenomena koji se vezuju za globalizaciju poput povezivanja udaljenih delova sveta i olakšanog kretanja i komunikacije, postoje i negativni koji se vezuju za uvećanje nejednakosti i siromaštva u svetu, kao i postojanje ratnih sukoba koji teraju stanovništvo u migracije. Globalizacija se posebno razume kao štetna za zemlje u razvoju koje se na globalnom tržištu ne mogu takmičiti sa razvijenim zemljama. Pitanje budućih tendencija globalizacije svakako je između ostalog i pitanje da li će pozitivne ili negativne karakteristike globalizacije prevagnuti, kao i za koga će prevagnuti pozitivne a za koga negativne strane globalizacije. U ovom radu globalizaciju ne postmaramo kao isključivo negativan fenomen, ali se njeni učinci posmatraju kritički i kroz prizmu zavisnosti perifernih evropskih zemalja od globalnih, a naročito evropskih centara moći.

Dakle, efekti globalizacije nisu samo raznoliki, već su i međusobno kontradiktorni. Kao jedan od primera kontradiktornosti globalizacije možemo navesti to da delovanje tehnologije nije samo zbližavanje i mogućnost komunikacije između međusobno udaljenih delova sveta, već i otuđenje i sve veći boravak ljudi u virtuelnom svetu. Između ostalog, faktori koji omogućuju globalizaciju dovode i do komunikacije otpora globalizaciji i jačanja anti-globalizacijskog pokreta. Isto tako kao što postoji udruživanje moćnih klika širom sveta, postoji i sve rasprostranjenija „globalizacija odozdo“. Globalizaciju odozdo sprovode ljudi koji se bore za bolje plate i uslove rada, društvenu i političku pravdu, zaštitu okoline, slobodu i društvenu pravdu širom sveta (Kellner, Pierce 2007: 389). Primer otpora globalizaciji je Zapatistički pokret u Meksiku koji drži deo teritorije pod svojom kontrolom i neće da dozvoli da uticaji globalizacije oblikuju ekonomiju zemlje.

Kao jedno od ključnih pitanja koje se postavlja vezano za tendencije globalizacije jeste mogućnost i budućnost globalnog upravljanja. Uočavajući nedostatke odlučivanja na globalnom nivou u kom države odlučuju za sebe, premda postoje brojni problemi koji prevazilaze nacionalne granice, dolazi se do zagovaranja novih formi upravljanja i odlučivanja koje će pristupiti globalnim problemima na globalni način. Sve je više izazova koji se odigravaju na nadnacionalnom nivou, tako da se smatra da odgovori na njih takođe moraju da budu na transnacionalnom nivou (Giddens 2009: 148). Premda je isuviše rano govoriti o nadnacionalnoj strukturi upravljanja, neki oblici takvog upravljanja već se postepeno razvijaju, poput Ujedinjenih nacija, Međunarodnog monetarnog fonda i Evropske unije, ali i globalnih sporazuma koji uključuju velike delove sveta. Naročito Evropska unija može da se vidi kao „inovativan odgovor na globalizaciju“ i kao model kako nadnacionalne organizacije treba da izgledaju (Giddens 2009: 148). Tema globalnog upravljanja naročito je aktuelna nakon pada socijalističkih režima i kraja Hladnog rata, događaj koji se uzima kao obeležje kojim počinje globalizacija. Možemo da primetimo da je sve više tema i oblasti istraživanja koje zahtevaju

nadnacionalno udruživanje i odlučivanje, što će u budućnosti da bude još izraženija tendencija.

Najvažnije pitanje koje se postavlja vezano za globalizaciju iz postsocijalističke perspektive jeste pitanje mogućnosti izbora i slobodnog odlučivanja o uključivanje u globalne institucije. Institucionalizacija globalnih struktura upravljanja podrazumeva i podrazumevaće sve veću centralizaciju. Iz tih razloga u ovom istraživanju polazimo od kritičkog razumevanja globalizacije i njenog uticaja, odnosno od teorija svetskog sistema koja omogućuje da uvidimo istorijsko poreklo globalizacije koja se bazira na dubljim nejednakostima i zavisnostima koje su razvijene među različitim zemljama. Pored toga, teorije svetskog sistema omogućuju da uvidimo da različite zemlje sveta imaju različit položaj i ulogu u globalizaciji koji proizilazi iz strukture svetskog sistema, tako da možemo bolje da razumemo specifičnost položaja postsocijalističkih zemalja koje se nalaze u stanju tranzicije, ali i pritiske sa kojima se one suočavaju. Premda i druge navedene teorije obrazlažu globalizaciju u kategorijama nejednakosti i dominacije pojedinih zemalja u svetskom poretku, poput teorije globalnog kapitalizma, periferizaciju je važno razumeti kao dublji infrastrukturni fenomen u globalnom sistemu koji najbolje može da objasni perspektivu malih postsocijalističkih zemalja.

3. NAUČNA POLITIKA U GLOBALNIM OKVIRIMA: POJAM, PREDUSLOVI NASTANKA, PRISTUPI I KLJUČNE DEBATE

3.1. NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD, NAUČNA POLITIKA I PARADIGMA NAUČNE POLITIKE

Naučnoistraživačka (naučna i/ili istraživačka) politika je politika koja se odnosi na nauku i naučnoistraživački rad. Ova politika spada u domen javnih politika, odnosno sastavni je deo uređenja upravljanja društvom i njegovim sektorima. Predmet naučnoistraživačke politike jeste planiranje, realizacija i evaluacija naučnoistraživačkog rada. Između pojmova naučnoistraživačke, naučne i istraživačke politike nema velike razlike, a osnovna je razlika u tome da je upotreba pojma naučnoistraživačka politika uobičajena na našem području i da se njome naglašava uloga istraživanja u naučnom radu. Korišćenje naziva istraživačka politika ponekad se razume i kao stavljanje nauke u „drugi plan“. Pored pojmova naučnoistraživačkog rada i naučne politike, u tom sklopu relevantan je i pojam paradigme naučne politike koji predstavlja skup pretpostavki o naučnom i istraživačkom radu kojima se kreatori i realizatori naučnih politika rukovode.

3.1.1. Naučnoistraživački rad

Naučnoistraživački rad ili istraživanje predstavlja sistematsku i kreativnu aktivnost dolaženja do novih saznanja o prirodnom i društvenom svetu oko nas, radi uspostavljanja novih teorija ili provere postojećih, kao i radi pronalaženja novih domena njihove primene. Istraživanje se bazira na epistemološkim i metodološkim pretpostavkama i procedurama, podrazumevajući određenu organizaciju u naučne discipline koje čine osnovu tela znanja. Prema osnovnoj podeli, istraživanja mogu da budu teorijska ili

empirijska. Osnovu disciplinarnе strukture znanja čini podela na prirodne i društvene, koje se razlikuju prema stepenu egzaktnosti znanja koje proizvode. Naučnoistraživački rad svoju savremenu formu dobija sa razvojem moderne nauke koja se temelji na filozofiji pozitivizma. Za nastanak istraživanja kao profesionalne aktivnosti u sklopu institucije univerziteta ključnu ulogu imao je nastanak Humboltovog univerziteta u Nemačkoj početkom devetnaestog veka (Wittrock 2008: 8). Sve do devetnaestog veka evropski univerziteti su bili sasvim drugačije institucije u odnosu na savremene univerzitete: u njima se obrazovao uzak elitni krug pojedinaca, prirodne nauke nisu bile sastavni deo univerziteta, dok je svega par profesora bilo uključeno u istraživanja.

Sa osnivanjem Berlinskog univerziteta razvija se moderna doktrina institucionalnog jedinstva visokog obrazovanja i naučnog istraživanja. Ta promena u Nemačkoj dovodi do profesionalizacije istraživanja i disciplinarnе specijalizacije univerziteta, koje postaju normativni principi institucionalizacije naučnog rada koja se širila ka perifernim zemljama putem reformi tokom 19. veka (Ben-David: 1972: 45). U Nemačkoj dolazi do nastanka institucije *instituta*, odvojenih organizacionih jedinica u sklopu sistema visokog obrazovanja u kojima se praktikuju naučni i istraživački rad. Model naučnoistraživačkog rada integrisanog u celoviti univerzitetski sistem razvijen je u Americi 1890. godine, kada je oformljen prvi formalni program doktorskih studija (Ben-David: 1972: 52). U većini istočnoevropskih zemalja, istraživanje se odvija u institutima koji su organizaciono odvojeni od univerziteta na kom se odvijaju doktorske studije, tako da postoje paralelne institucionalne strukture naučnoistraživačkog rada i javlja se problem njihovog povezivanja sa visokoobrazovnim strukturama. To je jedan od najvećih problema naučnoistraživačkog sistema u istočnoevropskim zemljama.

Istraživač, naučnik ili naučni radnik je osoba koja uz pomoć naučne teorije i metodologije sprovodi naučnoistraživački rad. Radi sprovođenja naučnoistraživačkog rada, istraživač je zaposlen u nekoj od istraživačkih kategorija na osnovu vrednovanja njegovih postignuća i napredovanja u

karijeri, na fakultetu, institutu, ili nekoj drugoj istraživačkoj organizaciji. Kategorije zaposlenih na poslovima istraživanja i način napredovanja u karijeri za istraživače različito su definisani u različitim zemljama, ali se u osnovi baziraju na produkciji rezultata naučnih istraživanja, odnosno na objavljenim naučnim publikacijama. Istraživači su zajedno sa drugim zaposlenim u visokom obrazovanju organizovani u akademsku zajednicu koja formalno deli zajedničke norme i standarde, ali se i kao profesionalna grupa bori za što bolje uslove u kojima obavlja svoju delatnost.

3.1.2. Naučna politika

Pojam naučne politike može da se definiše na različite načine. Kod naučne politike fokus nije toliko na pitanjima nauke kao takve, već se više radi o društvenim i institucionalnim okolnostima koje okružuju naučnu delatnost, odnosno naučnoistraživački rad. Najopštija teorijska definicija naučne politike određuje je kao aktivnosti kojima država u saradnji sa drugim akterima (privreda, profesionalna udruženja, akademske organizacije, međunarodne organizacije itd.) uređuje naučnoistraživačku delatnosti. Drugim rečima, naučna politika tiče se vladinih odluka gde, kada i zahvaljujući kojim resursima se nauka praktikuje u pojedinim državama (Prewitt 1982: 8). Takođe, naučna politika prevazilazi okvire pojedinih država i ne može se teritorijalno ograničiti. U operacionom smislu, naučna politika se odnosi na definisanje problema, određivanje mera i donošenje plana aktivnosti, metode implementacije mera i metode procene da su i u kom obimu postignuti planirani rezultati naučne politike za naučnoistraživački rad. Drugim rečima, država obavljajući aktivnosti naučne politike, u saradnji sa drugim akterima, formuliše određene mere za naučnoistraživačku delatnost i zatim prati u kojoj meri su one sprovedene u realnosti.

Naučnom politikom se uređuju pitanja naučnoistraživačkog rada, koji predstavlja sistematsku delatnost usmerenu ka utvrđivanju činjenica o svetu

oko nas, uz pomoć naučne metodologije. Naučno istraživanje sprovodi se na univerzitetu ili na institutu, a u savremenom značenju može biti slučaj da se ono sprovodi u istraživačkim centrima pri određenim kompanijama. Organizovano prema sistemu naučnih disciplina, naučno istraživanje se deli na prirodne, tehničke i društvene nauke. Prema upotrebljivosti rezultata naučnog istraživanja u praksi ono može biti bazično ili primenjeno naučno istraživanje.

Naučna politika za svoj osnovni instrument ima naučnoistraživački sistem, odnosno podrazumeva skup institucija u sklopu sistema visokog obrazovanja i van njega, kao i pretpostavljenu akademsku zajednicu. Naučnoistraživački sistem sastoji se od bar dve osnovne grupe institucija. Prva grupa su institucije upravljanja i regulisanja naučnoistraživačkog rada (ministarstvo nauke, profesionalna udruženja, ali i međunarodne organizacije); druga grupa su institucije osnovane (najčešće od strane države) radi sprovođenja naučnoistraživačkog rada (univerziteti, fakulteti, instituti, istraživački centri pri privrednim organizacijama, itd.).

Uspostavljanju planirane, usmeravane i državno finansirane naučnoistraživačke delatnosti u posleratnom periodu najviše doprinosi razvoj tehnologije, sve važnije za privredni, društveni razvoj i međunarodni položaj zemalja. Delovanjem međunarodnih organizacija, pre svega UNESCO-a i OECD-a, počinje da se institucionalizuje proučavanje naučne politike na međunarodnom nivou (Milić, 1991: 479). U razvijenim zemljama nastaje sve izraženija tendencija da se nauka i istraživanje posmatraju institucionalno odvojeno od visokog obrazovanja; tu tendenciju prati preimenovanje naučnoistraživačkog rada u sektor istraživanja i razvoja (R&D) koji se stavlja u nadležnost ministarstva ekonomije.

Naučna politika je spoj dva ne tako kompatibilna elementa. S jedne strane tu je nauka koja teži objektivnim i postojećim saznanjima o svetu oko nas, čiji je ideal da se sprovodi sasvim nezavisno od društvenih i političkih uticaja; s druge strane tu je politika kao praktična aktivnost konfliktnih interesa (Douglas 2009: 3). Bez obzira na to, nauka je po sebi veoma značajna u donošenju

određenih politika, pa i u donošenju politika koje se tiču sprovođenja nje same. Proučavanje naučne politike toliko je uznapredovalo da su se već javile i teorije naučne politike (Kreilkamp 1973: 3). Štaviše, Hasbands-Filing i saradnici smatraju da možemo reći da postoji „nauka o naučnoj politici“, polje istraživanja koje se posebno bavi načinom na koji se formuliše i sprovodi naučna politika (Husbands-Fealing et al. 2011). Naučna produkcija i finansiranje su najčešći predmet interesovanja istraživanja koja se bave naučnom politikom i naučnoistraživačkim radom (Branković, Šabić 2012).

Vojin Milić je ključnim zadatkom naučne politike smatrao stvaranje što povoljnijih uslova za razvoj nauke, kako bi ona doprinela sprovođenju zamisli o društvenom i ekonomskom razvoju koja se redefiniše kroz društvene protivrečnosti i sukobe (Milić 1991: 486). Sve do savremenog doba, naučnoistraživačka delatnost nije direktno stavljena u službu uvećanja profita, ali u savremeno doba to postaje jedan od vodećih ciljeva naučne politike. Studije naučne politike bi trebalo da utvrđuju pod kojim okolnostima naučna i tehnološka dostignuća u najvećoj meri doprinose društvenom interesu, ali je problem u tome što nije uvek jednostavno utvrditi šta je društveni interes i što se interesi različitih društvenih grupa razlikuju.

Najčešće u svakoj zemlji postoji vladino telo koje se bavi organizacijom i finansiranjem pojedinih oblasti istraživanja. Važan aspekt delovanja tog tela se može odnositi na dodeljivanje grantova i stipendija istraživačima, finansiranje naučnih časopisa, razvoj naučnih kadrova itd. Obično je pravilo da postoji jedna ili više agencija koje se bave finansiranjem istraživanja, ređe je slučaj da sve aktivnosti koje se tiču istraživanja obavlja jedno vladino telo - nadležno ministarstvo, kao što je to slučaj u Srbiji. Pored finansiranja iz državnih izvora, istraživanje može da se finansira i iz privatnih izvora i savremene tendencije u nauci sve više potenciraju takav vid finansiranja.

3.1.3. Paradigma naučne politike

Postoje pristupi u oblasti naučne politike koji obrazuju model ili tipična rešenja u određenoj epohi ili na određenom prostoru - regiji. Možemo da govorimo o određenim tipičnim obrascima delovanja naučne politike i pogleda na njene instrumente i upravljanje. Autori ove obrasce vezuju pre svega za karakteristične periode, a smatra se i da postoje iznenađujuće sličnosti u načinu na koji autori objašnjavaju evoluciju naučne politike različitih zemalja kroz vreme (Ruivo 1994: 157). Različite zemlje sve više gledaju na naučnu politiku na sličan način, što je uzrokovano sve većim uticajem međunarodnih organizacija. Autori smatraju da, s tim u vezi, možemo da govorimo o svojevrsnoj *paradigmi naučne politike* (Cozzens 1988, Ruivo 1994). Kada govore o sličnosti koja postoji u razvoju pristupa naučnoj politici, autori pre svega misle na evoluciju naučne politike u razvijenim zemljama. Nekadašnje socijalističke zemlje imale su drugačiji model, odnosno paradigmu naučne politike i drugačiji put razvoja. Međutim, sa globalizacijom i padom socijalističkih režima, možemo da govorimo o nastanku zajedničkog modela ili paradigme naučne politike na globalnom nivou. Tako u radovima autora i u publikacijama međunarodnih organizacija sve češće srećemo pojam *globalne naučne politike*. Ovaj model naučne politike rezultat je fenomena takozvane internacionalizacije, odnosno globalizacije naučne politike, koji se odnosi na proces putem kog različite zemlje usvajaju isto ili slično viđenje pretpostavki naučne politike (Ruivo 1994: 161).

3.2. POJAM GLOBALNE NAUČNE POLITIKE

Zajedničko za sve istraživačke sisteme širom sveta jeste da transcendiraju nacionalne granice. S jedne strane principi znanja su univerzalni i ono se stvara i validira na međunarodnoj sceni, s druge strane praktični ciljevi znanja, odnosno naučnih politika, slični su širom sveta (Cozzens et al. 1990: 1).

Istraživači, administrativni radnici i kreatori javnih politika širom sveta suočavaju se sa sličnim pitanjima. Nauka postaje globalno dobro (Stiglitz 1979). Naučni sistemi širom sveta u stanju su kontinuirane promene koja ima slične karakteristike, tako da se može reći da su u stanju tranzicije u sklopu koje prolaze kroz temeljnu rekonstrukciju. Obzirom da su karakteristike te promene slične od zemlje do zemlje, postavlja se pitanje da li možemo da govorimo i o svetskom istraživačkom sistemu koji se odnosi na svetsko tržište naučnog znanja, usmerenom ka zadovoljavanju svetskih potreba (Cozzens et al. 1990: 3).

3.2.1. Upotreba pojma globalne naučne politike

Premda još od kraja drugog svetskog rata ima pojava koje se mogu imenovati kao globalne naučne politike u nagoveštaju, masovnija upotreba pojma globalne naučne politike u smislu nove paradigme za naučnu politiku novijeg je datuma (UNESCO 2015: 12). Upotreba pojma globalne naučne politike uglavnom se vezuje za međunarodne organizacije, poput skupa izveštaja naučnika na konferenciji koju je organizovao NATO 1989. godine (Cozzens et al. 1990). Pojam se upotrebljava i znatno ranije, takođe u kontekstu međunarodnih organizacija i Ujedinjenih nacija (Ritchie-Calder 1974: 1147).

Najvažnije pitanje vezano za pojam globalne naučne politike jeste u kojoj meri možemo da govorimo o stvarnom postojanju zajedničke agende za naučnu politiku, a u kojoj meri je to pojam nametnut od strane globalnih aktera koji svoje aktivnosti realizuju na međunarodnom planu. Dok možemo sa sigurnošću da govorimo o globalnoj nauci kao nauci koja ne poznaje nacionalna granice, politička realnost različitih interesa izaziva skeptičnost pri upotrebi pojma globalne naučne politike. Velika razlika postoji između nauke u Zapadnim zemljama, nauke u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama, što je jedna od centralnih preokupacija globalnih naučnih politika (Ritchie-Calder 1974: 1147). Mali broj zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja ima nauku i tehnologiju koje su konkurentne razvijenim zemljama. Jedna od prvih tema koja je okupirala

pažnju globalne javnosti i postala deo globalne agende jesu klimatske promene i održivost razvoja, ali opet ostaje problem da će veći deo istraživanja na te teme bili sproveden u razvijenim zemljama (Cozzens 1990: 176). Ukoliko postoji ubeđenje da je nauka globalna, onda je potrebno da se i u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama izgradi konkurentna istraživačka infrastruktura.

Stoga, jedan od prvih i najvećih pitanja globalne naučne politike bila bi nejednakost različitih zemalja i različiti kapaciteti za sprovođenje i objavljivanje istraživanja, odnosno za različitu ulogu istraživanja u razvoju određenih zemalja. Nejednakost i podeljenost zemalja i njihovih interesa čine da nema i ne može biti globalne naučne politike, jer nema mehanizama koji će objediniti nacionalne naučne politike i stvoriti zajedničke procese donošenja odluka. Međutim, premda ne postoje mehanizmi za globalno odlučivanje, globalni uticaji koji se ogledaju u širenju naučnih politika razvijenih zemalja svakako postoje. Globalna naučna politika nema svoje zvanične institucije niti mehanizme, ali postoje oblici praksi koje se odnose na globalni nivo funkcionisanja naučnoistraživačkog rada koji predstavljaju početne globalne forme upravljanja. Među početnim globalnim formama upravljanja pre svega imamo delovanje međunarodnih i nadnacionalnih organizacija koje unose promene u naučnu politiku na globalnom nivou, kao i međunarodno rangiranje univerziteta koje se odnosi na pokazatelje koji se tiču produkcije i evaluacije naučnoistraživačkog rada u različitim delovima sveta. Globalne forme naučne politike pre svega se ogledaju u određenim vrednostima i diskursima koji veoma lako zaobilaze prepreke koje se tiču različitog nivoa razvijenosti i postaju globalno prihvaćeni.

3.3. PREDUSLOVI NASTANKA GLOBALNE NAUČNE POLITIKE

Preduslovi za nastanak globalne naučne politike postepeno su se stvarali, počev od najranijih međunarodnih kontakata istraživača, pa sve do prvih institucija nauke i naučne politike čije je delovanje nadnacionalno. Obzirom na to da nauka sama po sebi prevazilazi okvire nacionalnih država i tiče se univerzalnih saznanja o čoveku i svetu koji nas okružuje, možemo reći da je od svojih prvih začetaka nauka u određenom smislu globalna delatnost. Međutim, o začecima prvih oblika globalne naučne politike u užem smislu možemo da govorimo tek tokom Drugog svetskog rata, kada upravljanje naukom dobija međunarodni karakter. Nauka kao globalna institucija najpre je zasnovana u Evropi, odakle se širila na druge delove sveta (Schott 1993: 197). Institucionalizacija globalne naučne politike zavisila je od institucionalizacije globalnih struktura upravljanja naukom koje se razvijaju tek posle Drugog svetskog rata, odnosno vezuje se za homogenizaciju svetskih institucionalnih naučnih struktura – pojavu globalnih režima naučne politike (Stichweh 1996: 327; Schott 1993: 196). Tokom rata nauka je bila angažovana u vojnim istraživanjima, dok je posle rata bila obeležena Hladnim ratom i blokovskom podelom sveta na Istok i Zapad. U međusobnoj suprotstavljenosti svetskih sila nauka je igrala značajnu ulogu, jer je jedan od najvažnijih demonstracija nadmoćnosti tokom hladnog rata bio posredstvom naučnih otkrića, kakvo je na primer bilo kreiranje atomske bombe ili putovanje na Mesec. Premda je jedan od važnijih korena globalizacije naučne politike u vojnim istraživanjima koja su obeležila prvu polovinu 20. veka, veoma važan izvor globalizacije naučne politike je kriza modernih struktura znanja i modernog univerziteta koja je obeležila drugu polovinu 20. veka. Nastupa period u kom naučna istraživanja više ne predstavljaju vrednost po sebi i u kom univerziteti sve više deluju u kontekstu postojanja globalnog tržišta znanja. Nauka je globalna ne samo jer se praktikuje u svakoj državi, već su i naučnici prijemčivi za ideje iz bilo kog mesta na svetu, održavaju kolegijalne veze bez obzira na velike udaljenosti i

distribuiraju rezultate svog rada globalno (Schott 1993: 196). Globalna nauka koja prevazilazi nacionalne okvire za nužnu posledicu ima globalizovanje naučne politike i pojavu globalnih naučnih i naučno-političkih institucija.

Ključni akteri globalizacije naučne politike i naučnoistraživačkog rada su međunarodne organizacije koje su ujedno i najznačajniji preduslov formiranja globalnih struktura upravljanja znanjem. Jedna od najvećih međunarodnih organizacija koja je postepeno formirana u posleratnom periodu je Evropska unija. Uticaji globalizacije na naučnu politiku u postsocijalističke zemlje dolaze posredstvom Evropske unije koja nastoji da odgovori na izazove globalizacije. Ujedno, formiranje naučne politike Evropske unije jedan je od najvažnijih preduslova širenja međunarodnog uticaja na postsocijalističke zemlje. Pre formiranja Evropske unije, veliki uticaj na stvaranje globalne naučne politike imali su UNESCO, OECD, Svetska banka i Rokfeler fondacija. Načini na koje je nauka organizovana širom sveta su veoma slični i postaju sve sličniji, što se tumači širenjem uticaja posredstvom mreže naučnika od centra ka periferiji i širenjem doktrine koja je popularizovana režimom globalne naučne politike (Schott 1993: 197). Globalni režim naučne politike smatra se sastavnim delom globalne vladavine (Meyer 1987).

Kada kažemo da je naučna politika globalna, na umu imamo nekoliko kriterijuma po kojima to zaključujemo. Najpre, naučna politika je globalna u odnosu na broj nacija koje imaju uspostavljenu naučnu politiku. Danas gotovo sve zemlje sveta imaju razvijenu naučnu politiku i učestvuju u globalnim strukturama upravljanja naukom, tako da po tom kriterijumu možemo sa sigurnošću da kažemo da postoji globalna naučna politika. Drugi kriterijum jeste skoncentrisanost institucija globalne naučne politike u određenim zemljama, što govori o nejednakoj raspodeli moći u globalnim strukturama naučne politike gde se određene zemlje javljaju kao centralne, a druge kao periferne. Hijerarhijsko uređenje globalne naučne politike je kriterijum u sklopu kog periferne zemlje slede naučne politike centralnih zemalja, jer se tek tako stvaraju uslovi za homogenizaciju naučne politike na nadnacionalnom nivou.

Treći kriterijum, kada govorimo o globalizaciji naučne politike, jesu veze između nacionalnih sistema. Ovaj kriterijum takođe je ispunjen, jer veze između nacionalnih sistema bivaju sve brojnije i intenzivnije. Četvrti kriterijum je sve veći broj problema čije rešavanje zahteva međunarodno rešavanje, poput globalnog zagrevanja ili genetski modifikovane hrane. Između ostalog, globalnost naučne politike možemo da posmatramo i prema tome koliko su pojmovi globalne naučne politike prisutni u međunarodnim i nacionalnim dokumentima kojima se uređuje naučna politika u svetu ili u pojedinoj zemlji. Proces nastanka globalne naučne politike koja se odnosi na paradigmu nove proizvodnje znanja može se posmatrati kroz istorijske preduslove, ali i kroz vrednosne, diskurzivne i institucionalne elemente. Među preduslovima nastanka globalne naučne politike izdvajaju se kriza modernih struktura znanja i Hladni rat.

3.3.1. Kriza modernih struktura znanja i modernog univerziteta

Jedna od osnovnih karakteristika i pojava koje su obeležile nastanak prvih oblika nadnacionalne naučne politike jeste kriza modernih struktura znanja, odnosno njihova transformacija karakteristična za kraj 20. i početak 21. veka. Moderne strukture znanja jedna su od osnovnih karakteristika modernog svetskog sistema (Lee 2007: 12). Kriza modernih struktura znanja povezana je sa krizom modernog svetskog sistema i najočiglednija je u krizi modernog univerziteta. Kriza modernog univerziteta počinje, moglo bi se reći, njegovim osnivanjem u Nemačkoj tokom 18. veka i širenjem u sve delove sveta (Petkovska 2010: 25-29). Moderna ideja univerziteta reflektovala je karakter modernog doba i bila njegov simbolički, objedinjujući princip. Univerzitet je iz poslednjeg uporišta srednjovekovne spekulativne metafizike postao središte racionalnog mišljenja, stavljeno pod ingerencije moderne države (Kwiek, 2006: 5). Humbolt (Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt) je institucionalizovao ideje pruskih filozofa osnivanjem Berlinskog univerziteta

1810. godine po modelu koji kasnije nosi naziv „Humboltov model“. Humboltova zasluga sastojala se u tome što je vodio prvu kancelariju zaduženu za obrazovanje, što je bio uvod u uspostavljanje nadležnih ministarstava. Umesto francuskog modela univerziteta koji je bio posvećen obrazovanju profesionalne elite, Humbolt je ubedio pruskog kralja da Berlinski univerzitet formira prema zamislima filozofa idealizma, uzimajući znanje koje je samo sebi svrha kao najvažniji princip. Osnovni principi novoosnovanog univerziteta bili su jedinstvo nastave i istraživanja i autonomija. Formiranje Berlinskog univerziteta predstavljalo je uspešno kombinovanje zatečenih svojstava srednjovekovnog univerziteta i funkcije istraživanja i proizvođenja novih znanja (Ruegg, 3, 2011: 14).

Princip po kome je Humboltovski univerzitet poznat jeste jedinstvo nastave i istraživanja. Do tada zatvoreni sistem koji je nastojao da doslovno reprodukuje znanja, proširuje se originalnim doprinosom naučnika. Međutim, pojavljuju se dva različita shvatanja toga šta je nauka, tako da dolazi do razdora unutar filozofije i disciplinarnih podele znanja na prirodne i društvene nauke. Ideja empirijske zasnovanosti i provere mišljenja pomoću naučne metodologije činila je osnovu pozitivističke naučne paradigme koja je dominirala modernim znanjem, u okviru koje je znanje koje se stiče u društvenim i humanističkim naukama „manje naučno“ upravo jer nije sistematski proverljivo.

Moderni univerzitet se nakon konstituisanja širi iz Pruske u Ameriku i zemlje Zapadne Evrope, a zatim i u druge delove sveta. Integracija univerzitetskog sistema kao jedinstva nastave i istraživanja, njegovo postavljanje u centar društvenog i ekonomskog razvoja, njegova diferencijacija u donosu na druge nivoe i oblike obrazovanja - procesi su koji za neke univerzitete još uvek nisu završeni. Savremeni problemi univerziteta koji se tiču odnosa nastave i istraživanja ili njegove uloge u društvenom razvoju su istovremeno ponavljanje, proširenje i transcendencija procesa koji su univerziteti prošli u periodu visoke moderne (Frank, Meyer, 2007: 291, Deer 2004).

Tokom 18. veka formiran je sistem znanja koji je pružio potporu razvoju univerziteta i njegovoj strukturi. Prirodne nauke su postepeno bile priznavane kao nauke i univerziteti su sve manje bili pod snažnim uticajem religije. Nove forme istraživanja koje su nalazile svoju poziciju na univerzitetima za njih su predstavljale problem, jer su oni do tada bili orijentisani na nastavu. Neretko se funkcija istraživanja smatrala privatnim poslom profesora i oni su primali sredstva za istraživanje koja su bila nezavisna od univerziteta. Kao reakcija na neadekvatno pozicioniranje istraživanja unutar univerzitetskih struktura javili su se novi institucionalni oblici nezavisnih istraživačkih instituta. Jedino su SAD zemlja u kojoj su sve vrste istraživanja sprovedene na univerzitetu, za razliku od Evrope gde je u većini zemalja istraživanje bilo van univerzitetskih struktura.

Tokom posleratnog perioda nastupaju promene. Počinje da se govori o krizi univerziteta i potrebi reorganizacije znanja (Bass, Old 1967). Nakon centralne pozicije nemačkog univerziteta tokom 19. veka, početkom 20. veka američki univerziteti dobijaju prevlast. Centralna uloga u sprovođenju političkih i društvenih promena u posleratnom periodu pripisuje se univerzitetima, a kriza u kojoj su se oni sada našli naziva se „svetska kriza“ (Kums, 1971). Jedan od aspekata krize univerziteta u posleratnom periodu jeste ekspanzija koja ima nekoliko aspekata. Prva ravan je profesionalizacija i diferencijacija struktura znanja koja za posledicu ima akumulaciju i rast znanja. Rast znanja sa sobom je doneo ekspanziju istraživačkog sektora i nastanak novih disciplina. Drugo, od univerziteta se zahteva da sve širim krugovima društva učini univerzitetsko obrazovanje pristupačnim, pre svega rodno, rasno i klasno marginalizovanom stanovništvu. Treće, proširuje se definicija visokog obrazovanja i univerzitet više nema monopol nad visokim obrazovanjem. Javlja se veliki broj ne-univerzitetskih institucija koje pružaju visoko obrazovanje, sprovode istraživanje i ravnopravno sa državnim institucijama učestvuju u konkurisanju za sredstva. Četvrto, sve veći broj studenata i sve složenija organizacija dovodi do nove 'kulture' menadžerizma, tako da od zajednice naučnika univerzitet

postaje „preduzeće znanja“ i to na globalnom nivou. Zatim, kada govorimo o krizi univerziteta u posleratnom periodu, to je kriza koja je poznata kao sukob „dve kulture“ o kojima govori Čarls Snou (Snou 1971). Naime, Snou govori o sve dubljem jazu koji se javlja između prirodnih i društvenih nauka. Dok se prvo smatra naukom, drugo se sve manje smatra naukom. Takvo shvatanje dominira kako na međunarodnom nivou, tako i u lokalnim odborima i fakultetima. Kako Snou navodi, ove dve grupacije su prestale da komuniciraju, a to je na štetu i jednih i drugih (Snou 1971: 24). Time je narušena jedna od glavnih pretpostavki kritičke teorije, a to je da prirodne i društvene nauke budu upućene jedne na drugu i na naučni sistem kao celinu.

Kriza modernih struktura znanja bitna je pretpostavka nastanka globalne naučne politike, jer su se univerziteti i naučni sistemi širom sveta našli u sličnoj situaciji iz koje je proizišao sličan odgovor. Sve više je bilo problema koji su se rešavali u nadnacionalnim okvirima, što je doprinelo sve značajnijoj ulozi međunarodnih organizacija u posleratnom periodu.

3.3.2. Hladni rat i posleratni period

U periodu posle Drugog svetskog rata nauka i naučna politika počinju da privlače pažnju javnosti i dobijaju sve veći međunarodni značaj. Drugi svetski rat je doneo veliku promenu u ulozi nauke i tehnologije u nacionalnim ekonomijama i doveo do toga da ta uloga postane glavno pitanje vlade. Ta promena je bila posebno uočljiva u SAD koje su još 1962. ulagale 3% nacionalnog dohotka u istraživanje i razvoj (Cozzens et al. 1990: 11). SAD su bile u poziciji za velike investicije u nauku i tehnologiju, kao i da koriste tehnologije koje su proizišle iz ratnih istraživanja. Veća ulaganja u nauku rezultirala su sve većim brojem naučnika i sve većim brojem onih koji su za svoj rad dobijali prestižna međunarodna priznanja, poput Nobelove nagrade. Događaji vezani za nauku i naučnu politiku u posleratnom periodu u SAD obeležili su istoriju ne samo američke, već i svetske nauke. Situaciju u nauci i

istraživanju u posleratnim godinama u SAD najbolje je opisao Vanever Buš (Vannevar Bush) u svom izveštaju predsedniku Ruzveltu iz 1945. godine, koji je jedan od najcitiranijih dokumenata naučne politike ikada napisanih (Bush 1960). Dokumentom se predviđa poželjan odnos između nauke i vlade u sklopu kog vlada preuzima odgovornost za razvoju nauke, a zahvaljujući izveštaju prihvaćena je važnost bazičnih istraživanja, ohrabreno je publikovanje u naučnim publikacijama i podržano je finansiranje putovanja naučnih radnika kako bi prisustvovali naučnim skupovima. Model naučne politike koji je proizišao iz Bušovog izveštaja poslužio je za oblikovanje ne samo američke posleratne naučne politike, već je dugo bio paradigma za uređenje nauke na globalnom planu.

Hladni rat koji obeležava posleratni period stvorio je preduslove za zajednički okvir za naučnu politiku Istoka i Zapada (Etzkowitz 1996: 13). Ovaj sukob svetskih sila Istoka i Zapada otpočeo je na samom kraju Drugog svetskog rata i trajao je sve do pada socijalističkih režima tokom devedesetih godina. Posleratna nauka otvorila je poglavlje „velike“ nauke, naročito programima istraživanja svemira u kojima su se svetske sile takmičile. SSSR je nastojao da odgovori na izazove koje je u nauci i tehnologiji postavila Amerika u sklopu takozvane „trke u naoružanju“. Obzirom na to da su u toku Hladnog rata nauka i tehnologija igrale veliku ulogu na međunarodnoj sceni, većina malih zemalja je imala program naučnog i tehnološkog razvoja po uzoru na SAD i SSSR. Sukob SAD i SSSR stvorio je mogućnosti za istraživanje kakve nisu postojale nikada pre toga (Solovey 2001: 166). Mogućnosti koje su proizilazile iz pokroviteljstva koje je država pružala nauci zbog njene uloge u trkama za naoružanjem bile su praćene i porastom kontrole, kao i prioritizacijom određenih oblasti.

Premda institucije međunarodne naučne politike postoje i pre, sa okončanjem Hladnog rata stižu se uslovi da se govori o globalnoj naučnoj politici u pravom smislu te reči. Kraj Hladnog rata sa sobom donosi i

geopolitičku restrukturaciju sveta u kojoj se novi i stari akteri susreću na globalnom polju koje zahteva definisanje „globalnih pravila igre“.

3.4. PRISTUPI NAUČNOJ POLITICI

Naučna politika se dominantno razume kao prikupljanje podataka koji će pomoći pri odlučivanju koja istraživanja treba finansirati, bazirano na procenjenoj isplativosti investicije. Takav pristup naučnoj politici podrazumeva da u debatama o naučnoj politici treba da dominira promišljena analiza odluka bazirana na podacima o potencijalnim dobrobitima različitih investicija, a ne zagovaranje finansiranja određenih naučnih polja (Husbands-Fealing et al. 2011: 1). U oblasti naučne politike pitanja javnog dobra poput „zašto“ i „sa kojim ciljem“, koja su važna politička pitanja, pojavljuju se prevashodno kao ekonomska pitanja i zamenjuju se pitanjem „koliko“ (Bozeman, Sarewitz 2005: 102). Možemo izdvojiti dva osnovna pristupa naučnoj politici u odnosu na to šta se smatra javnim dobrom. Prema prvom pristupu društveni interes se može poistovetiti sa profitabilnošću investicija u naučnu delatnost, tako da se u sklopu tog pristupa zagovara finansiranje onih istraživanja koja najdirektnije utiču na ekonomski razvoj zemlje i na kvantitativne pokazatelje naučne produkcije. S druge strane, društveni interes može se razumeti u širem smislu, tako da se kao „isplativa“ ulaganja mogu razumeti i investicije u razvoj i kulturološko oplemenjivanje ljudi i njihov razvoj i emancipaciju. Savremenom naukom o naučnoj politici kojom dominira prvi pristup sve češće se zagovara prestanak finansiranja naučnih istraživanja čiji ishodi nisu merljivi i isplativi u odnosu na ekonomski rast i kreiranje novih radnih mesta (Lane 2009: 1273). Različite istraživačke oblasti se, u skladu sa takvim pristupom, dovode u odnos međusobnog takmičenja za sredstva, što bi trebalo da uveća njihovu efikasnost. Oblasti čije se rezultati često ne mogu iskazati merljivim pokazateljima poput društvenih nauka snose najviše negativnih posledica takvog opredeljenja

naučne politike i njihova egzistencija u sklopu određenih država, ali i na globalnom nivou, biva dovedena u pitanje.

Nauka o naučnoj politici još uvek nije posebna naučna disciplina, već područje istraživanja koje obuhvata oblasti tradicionalnih naučnih disciplina poput sociologije, ekonomije, psihologije, političkih nauka itd. Pojam je prvi put upotrebljen u govoru sociologa Džona Merburgera (John H. Marburger III) 2005. godine (National Science and Technology Council 2008). Interdisciplinarnost u proučavanju naučnih politika doprinosi svestranijem razumevanju uloge nauke u društvu i njene važnosti za humanije i kreativnije upotrebe njenih dostignuća. Za sada najveći deo literature o naučnom proučavanju naučne politike dolazi sa američkog govornog područja i bavi se problemima razvijenog sveta, što nam govori o velikoj potrebi da se slična istraživanja rade i u takozvanim zemljama Trećeg sveta i Drugog sveta, odnosno u postsocijalističkim zemljama. Ukoliko bi nauka o naučnoj politici bila definisanija i prepoznata kao akademski predmet i problem proučavanja, ona bi omogućila unapređenje debata u naučnoj politici i eventualno proširenje pristupa koji se ne bi nužno bazirao samo na ekonomskoj perspektivi. Najpre, nauka o naučnoj politici bi obezbedila kvalitetne izvore podataka, zatim bi proizvela profesionalce obučene za metode i teme naučne politike, a pored toga nauka o naučnoj politici doprinela bi stvaranju mreža komunikacije i diskusije koja bi obuhvatila sve aktere naučne politike (Marburger III 2011: 20). Ovakva disciplina mogla bi doprineti i afirmaciji pristupa koji se ne baziraju na čisto ekonomskim principima. Kao pristupe proučavanju naučne politike koje ćemo detaljnije obrazložiti navodimo politički ekonomski i sociološki pristup koji izdvajaju Hasbands-Filing i saradnici (Husbands-Fealing et al. 2011: 31-104).

3.4.1. Politički pristup

Najvažnija od svih podrški koje istraživači mogu da dobiju jeste upravo podrška države, jer je država glavni finansijer naučne delatnosti. Država je

glavni finansijer nauke koja određenim sredstvima omogućava da istraživanje i razvoj funkcionišu, a u nekim slučajevima gotovo da nema drugih izvora finansiranja nauke osim izdvajanja iz državnog budžeta. Način na koji se raspoređuju sredstva iz budžeta u odnosu na određene oblasti istraživanja predstavlja politiku određene države u odnosu na naučnu delatnost. Za razliku od perioda posle Drugog svetskog rata, u savremeno doba uloga države u odnosu na naučnu delatnost se menja i njena dominacija u planiranju i sprovođenju naučne politike se dovodi u pitanje. Naučnu politiku u užem smislu možemo razumeti kao postavljanje prioriteta u alokaciji javnih resursa namenjenih nauci, dok u širem smislu podrazumevamo pitanja o smislu i ciljevima naučne delatnosti.

Autori koji naučnoj politici pristupaju iz političke perspektive pre svega se bave pitanjem institucija i moći, ali za razliku od sociološkog pristupa oni se više fokusiraju na formalne strukture (Sapolsky, Zachary-Taylor 2011: 45). Centralna pitanja naučne politike bila bi ko odlučuje o prioritetima i načinu raspodele budžetskih sredstava namenjenih za nauku, na koji način se donose takve odluke, da li je proces demokratski organizovan ili je struktura moći centralizovana tako da odluke o raspodeli dolaze „odozgo“ itd.

Stanovište da država treba sve manje da finansira nauku, odnosno da funkcionisanje nauke treba prepustiti slobodnom tržištu, sve je aktuelnije. Prema drugim sličnim stanovištima, moć države da kreira politike istraživanja i razvoja u okolnostima globalizacije sve je manja, odnosno sve je slabija u odnosu na tržišne sile koje je sprečavaju da upravlja sopstvenom ekonomijom i sužavaju mogućnosti izbora koje su joj dostupne. Pristalice oduševljeno dočekuju takav razvoj događaja, smatrajući da su akteri sada primorani da budu inventivniji kako bi ostali konkurentni, dok kritičari smatraju da su vladavinu preuzele velike zapadne kompanije koje dominiraju naučnom i tehnološkom proizvodnjom, protiv kojih se inovatori iz zemalja u razvoju ne mogu takmičiti. S druge strane je stanovište da globalizacija ne sužava, već naprotiv proširuje mogućnosti izbora koje stoje pred vladama kada je reč o

tome na koji način treba voditi politiku istraživanja i razvoja neke zemlje, odnosno koju paradigmu naučne politike treba odabrati. Naše je stanovište da globalizacija samo prividno proširuje mogućnosti izbora kada je reč o tome kako upravljati naukom i istraživanjem.

3.4.2. Ekonomski pristup

Ekonomski pristup naučnoj politici polazi od uloge i važnosti nauke za ekonomski rast. Bez progresivnog rasta znanja i tehnoloških inovacija ekonomija bi stagnirala. Savremena ekonomija se razlikuje od moderne ekonomije po tome što svaka država ulaže velika sredstva u istraživanje i razvoj, što ranije nije bio slučaj. Kako su ta sredstva iskorišćena i kakve efekte imaju na ekonomski i društveni razvoj, predmet je ekonomskih analiza naučne delatnosti. Ekonomske analize naučne delatnosti postaju sve više popularne i teško da postoje studije naučne delatnosti koje ne uključuju i ekonomske analize.

Najraniji doprinos ekonomskoj analizi nauke dao je Čarls Sanders Pers (Charles Saunders Pierce) koji je zamislio prvu ekonomiju istraživanja, objašnjavajući sprovođenje i organizaciju naučnih istraživanja. Pored Persa, ekonomskom stranom naučnih istraživanja bavio se i Veblen (Thorsten Veblen) koji je istraživao američke univerzitete i tražio ekonomsko objašnjenje za ponašanje univerziteta, fokusirajući se preciznije na uvođenje poslovnih principa na univerzitete (Cristiano et al. 2011: 20). Među autorima koji su takođe doprineli razvoju ekonomskih istraživanja naučne delatnosti nalazi se i Majkl Polanji (Michele Polanyi). U svom eseju *Naučna država: njena politička i ekonomska teorija* Polanji tvrdi da zajednica naučnika liči na političko telo i da funkcioniše prema ekonomskim principima sličnim onima koji regulišu proizvodnju materijalnih dobara (Polanyi 2000). Naučnici, birajući probleme kojima će se baviti i istražujući ih na svoj način, funkcionišu kao članovi dobro povezane organizacije. Aktivnosti naučnika su, kao i aktivnosti tržišta u delima

klasičnih ekonomista, rukovođene „nevidljivom rukom“ koja reguliše i uređuje individualne aktivnosti naučnika. Štaviše, Polanji smatra da bi bilo koja aktivnost usmerena ka centralnom usmeravanju naučnika dovela do zastoja naučnog progresu.

Značajna istraživanja urađena su u oblasti ekonomije rada koja se fokusiraju na naučnike i inženjere kao sastavnog dela radne snage na tržištu akademskih poslova (Cristiano et al. 2011: 24). Sastavni deo te teme su i migracije akademske radne snage, a najveći deo u toj grupi istraživanja odnosi se na Sjedinjene Američke Države. Jedno takvo istraživanje je i studija Ronalda Ehrenberga (Ronald G. Ehrenberg) (Ehrenberg 2003). Ehrenberg se usmerio na tri teme akademskog tržišta rada: na opadanje zarada zaposlenih na javnim univerzitetima u poređenju sa privatnim univerzitetima, rastuću disperziju prosečnih plata zaposlenih na univerzitetima, kako u javnom tako i u privatnom sektoru, kao i na uticaj rastućeg značaja i koštanja nauke na akademskom tržištu rada i univerzitetima.

Najvažnija tema vezana za ekonomski pristup naučnoj politici svakako jeste visina ulaganja u nauku i istraživanje i pitanje isplativosti tog ulaganja, koje je i najčešći predmet studija (Macilwain 2010, Lane 2009). Aktuelni cilj koji je postavljen u Evropskoj uniji jeste da ulaganje u nauku iznosi 3% BDP-a, što najveći deo evropskih zemalja nije mogao da postigne.

3.4.3. Sociološki pristup

Naučna delatnost je u svojoj osnovi društvena delatnost (Powell et al. 2011; Webster 1991). Zbog toga društvene nauke imaju ključnu reč u njenom proučavanju, naročito sociologija. Sociologija vidi nauku i istraživanje kao sisteme moći koji se baziraju na uticajnim institucijama kakva je na primer Nacionalna naučna fondacija u Sjedinjenim Državama, odnosno kakve su međunarodne organizacije koje se bave naukom. Moć nauke leži u tome što ona predstavlja meru svega što smatramo istinitim i naprednim (Webster 1991: 33).

Sociološka proučavanja naučne politike se u užem smislu bave pitanjem kako se organizuje naučni rad kako bi se postigli najoptimalniji uslovi za razvoj i primenu znanja. Sociološka istraživanja bave se i okolnostima u kojima se odvija transfer tehnologije od nauke do tržišta, odnosno iz zemalja takozvanog Prvog u zemlje Trećeg sveta. Sociološka razmatranja naučne politike su do te mere razvijena da se govori i o postojanju sociologije naučne politike kao oblasti istraživanja (Webster 1991: 58).

Za sociologa, krucijalna pitanja naučne politike su ona koja se tiču mreža, moći i institucija (Powel et al. 2011: 56). Međudejstvo mreža, moći i institucija omogućuje da se definiše dinamika ključna za naučnu politiku. Mreže su obrasci odnosa koji povezuju pojedince i organizacije u zajedničko polje. One kanališu resurse i informacije i to tako što su pojedinci ili organizacije sa većim brojem veza u boljem položaju od onih koji su na periferiji zbivanja. Mreže u naučnoj politici podrazumevaju odnose između pojedinaca i organizacija koje su akteri u kreiranju, sprovođenju i evaluaciji naučne politike. Moć podrazumeva asimetrične odnose u kojima pojedinac ili organizacija imaju kontrolu nad materijalnim ili nematerijalnim resursima koji su drugom pojedincu ili organizaciji potrebni. Institucije podrazumevaju formalne i neformalne konvencije i pravila koji rukovode velikim delom društvenog života, pa tako i naučnoistraživačkim radom.

Sociološke analize najčešće nisu usmerene samo na potvrđivanje datih okvira sistema, već podrazumevaju i šira razmatranja naučne politike i naučnog rada. Drugim rečima, kritička razmatranja pitanja naučne politike veoma su značajan aspekt sociološke analize naučne politike. Kritička razmatranja nisu fokusirana samo na pitanja što efikasnijeg funkcionisanja sistema i njegovu što veću produktivnost mereno indikatorima koji se koriste u evaluaciji naučnoistraživačkog rada, već su okrenuta i dubljim pitanjima da li naučnoistraživački sistem može drugačije da izgleda, koje su posledice nejednakosti naučnoistraživačkih sistema, kao i kako akteri opažaju i doživljavaju aktuelnu uređenost naučnog sistema i naučne politike. U kritički

pristup naučnim politikama spada i poseban pristup naučnim politikama koji se može izdvojiti – filozofski pristup, koji je gotovo odsutan iz proučavanja naučne politike. Jedno od glavnih pitanja filozofskog proučavanja naučne politike jeste pitanje vrednosti na kojima se bazira naučna politika. Ova studija bazira se na kritičkom pristupu naučnim politikama koji je u osnovi sociološki, ali ima primesa i filozofskog pristupa.

3.5. KLJUČNE DEBATE U NAUČNOJ POLITICI

Naučna politika i njoj srodne oblasti javnih politika poput tehnološkog razvoja, vojnih i medicinskih istraživanja, klimatskih promena, i slično, u centru su javnih debata. Teme koje spadaju u domen naučne politike u centru su interesovanja javnosti, naročito obzirom na to da se uloga znanja u savremenom životu naglašava tezom o stupanju u doba takozvanog društva znanja. Pored kontroverznih tema kao što su kloniranje, robotika, upotreba životinja za testiranje i drugi problemi koji okupiraju pažnju javnosti, aktuelna su i osnovna pitanja koja se tiču uloge naučnog istraživanja u društvu i odnosa koji društvo ima prema naučnom istraživanju. Istovremeno, pitanje budućnosti načina na koje savremene vlade rešavaju pitanje definicije i organizacije naučnog istraživanja nikada nije bilo neizvesnije. Rešavanje sudbine pojedinih pitanja i uopšte naučne delatnosti u savremenom, sve više međuzavisnom svetu, oblikovano je ključnim debatama koje se vode na području naučne politike.

Najintenzivnije debate vezane za naučnu politiku vodile su se i vode se u anglosaksonskom svetu, premda problemi na koje se odnose postoje u svakoj zemlji koja je uspostavila naučnoistraživački sistem. Jedna od najintenzivnijih i najaktuelnijih debata tiče se odnosa osnovnih i primenjenih istraživanja, odnosno pitanja da li vlade prilikom finansiranja treba podjednaki značaj da daju osnovnom i primenjenom istraživanju. Debata koja se nadovezuje na pitanja o donosu osnovnog i primenjenog istraživanja jeste debata o novoj produkciji znanja i njenim implikacijama na naučnu politiku. Nauka u

globalnim uslovima sve više je „velika“ nauka i debate se vode o tome da li je bolje finansirati male ili velike naučne projekte. Kao poslednju debatu koja oblikuje savremenu naučnu politiku izdvajamo pitanje da li usmerenje i rezultate naučne politike i naučnoistraživačkog rada treba da određuje vlada ili akademska zajednica, što je pitanje koje je usko povezano sa finansiranjem naučnog istraživanja.

3.5.1. **Debata o osnovnom i primenjenom istraživanju**

Distinkcija osnovno/primenjeno istraživanje smatra se centralnom za debate u naučnoj politici početkom 20. veka, ali u savremeno doba biva zapostavljena (Roll-Hansen 2009: 27). U javnosti svejedno povremeno odjekne apel za finansiranjem osnovnih istraživanja uz argument da se radi o širenju budućih mogućnosti dalje od jednostavnog unapređenja proizvodnje (McDonald 2014). Međutim, ulaganje u osnovna istraživanja u savremeno doba uglavnom se percipira kao bespotrebno trošenje javnih sredstava na istraživanje čiji rezultati ne doprinose direktno ljudskom blagostanju, što se smatra glavnim ciljem savremene nauke. Šta su osnovna istraživanja i čemu ona služe?

Prema svom cilju, istraživanja su osnovna ili primenjena. Među osnovnim i primenjenim istraživanjima postoji istorijski i institucionalno zasnovana podela rada (Lažnjak, Švarc 2003: 105). Osnovna ili fundamentalna istraživanja predstavljaju istraživanja koja su rukovođena radoznalošću naučnika ili njihovim interesovanjem za određeno pitanje. Glavna uloga osnovnog istraživanja jeste sticanje znanja o određenim pitanjima, proširenje postojećeg sistema znanja u nekoj oblasti ili bolje razumevanje nekog problema. Osnovna istraživanja često se nazivaju i „čistim istraživanjima“, obzirom na to da za razliku od primenjenih istraživanja teže da počivaju ne na vrednostima, nego na činjenicama. Osnovna istraživanja odnose se na znanja velike opštosti i njihovi ishodi su manje izvesni od ishoda primenjenih istraživanja. Prema vrsti, bazična istraživanja mogu da budu eksplorativna, deskriptivna i eksplanatorna.

Novi proizvodi i novi procesi se zasnivaju na novim principima i koncepcijama, zbog čega se u posleratnoj Americi smatra da su bazična istraživanja osnova tehnološkog progresa (Bush 1960: 18). Posmatrano na taj način, bazična istraživanja osnova su na kojoj se baziraju primenjena istraživanja i vlada bi, prema američkoj posleratnoj naučnoj politici, trebalo da obezbedi finansiranje osnovnih i primenjenih istraživanja bez pravljenja razlike među njima na osnovu njihovih različitih ishoda, uz obezbeđivanje autonomije. Takvo shvatanje nailazi na kritike krajem 20. veka uz argument da bi vlada trebalo da se fokusira na finansiranje istraživanja koje donosi društvu praktičnu korist i koje bolje služi njegovim nacionalnim potrebama, a ne na istraživanja koja su orijentisana na nauku koja je samoj sebi svrha (Pielke, Byerly 1998: 42; Hessels, van Lente 2008: 74).

Primenjena istraživanja su istraživanja koja imaju neposrednu primenljivost u rešavanju praktičnih problema. Okrenutost određenim praktičnim problemima, a ne otkriću novih fenomena ili ideja, osnovno je određenje primenjenih istraživanja. Ova vrsta istraživanja rešava neki od problema čovečanstva i usmerena je na poboljšanje uslova života čoveka. Za primenjena istraživanja karakteristično je to da se baziraju na upotrebi empirijske metodologije i da su u savremeno doba poznatija kao „istraživanje i razvoj“ (R&D). Ova vrsta istraživanja je komercijalna, jer su njeni rezultati direktno primenjivi u praksi.

Premda OECD priručnik prepoznaje osnovna, primenjena i eksperimentalna razvojna kao vrste istraživanja, rad OECD-a karakterističan je po popularizovanju koncepta istraživanja i razvoja gde se istraživanje razume prevashodno kao primenjeno istraživanje u službi tehnološkog razvoja (OECD 2015: 45, Ziman 1996: 9). Sve više se zagovara irelevantnost razlike između ovih vrsta istraživanja u kontekstu nove proizvodnje znanja, jer pojava novih poddisciplina zamagljuje razliku među njima (Gulbrandsen, Kyvik 2010: 352, Ziman 1996: 76;). Istraživanje postaje pojam koji se u savremeno doba

upotrebljava da označi bilo koju vrstu istraživanja, kao i umesto pojma nauke, podrazumevajući primenljivost rezultata (Ziman 1996: 75).

Vlade kroz javne debate o osnovnim i primenjenim istraživanjima treba da odluče kojoj vrsti istraživanja će dati prednosti, odnosno na koju vrstu istraživanja će staviti akcenat prilikom raspodele sredstava. Aktuelni trendovi u naučnoj politici nisu u korist osnovnih istraživanja, zato je važno razumeti i naglašavati njihovu razliku u odnosu na primenjena istraživanja. Podsećanje na tu razliku može samo da doprinese javnoj debati o važnosti finansiranja osnovnih istraživanja, promišljenijim odlukama pri planiranju naučne politike, ali i sveobuhvatnijim proučavanjima pitanja naučne politike.

3.5.2. Debata o „novoj“ proizvodnji znanja

Među temama koje dominiraju savremenim raspravama koje spadaju u domen naučne politike jeste teza o tome da li se način na koji se proizvodi znanje menja u odnosu na ranije istorijske periode. Za razliku od modernog načina proizvodnje znanja koji se bazirao na izolovanosti, sada se govori o istraživanju koje je u intenzivnijoj sprezi sa društvom. Ovu pretpostavljenu novu paradigmu istraživanja autori označavaju kao strategijsko istraživanje, inovativne sisteme, akademski kapitalizam, trostruku spiralu znanja (industrija, univerziteti, vlada) itd. (Hessels, van Lente 2008: 743-747). Najpoznatiju i najuticajnijiu tezu o novoj produkciji znanja postavili su Gibbons (Michael Gibbons) i saradnici u knjizi koja je prvobitno bila namenjena kreatorima javnih politika (Gibbons et al. 1994; Hessels, van Lente 2008: 756). Prema pisanju Gibbonsa i saradnika, brojni su pokazatelji da se način na koji se proizvodi znanje menja. Novi režim proizvodnje znanja koji se naziva „mode 2“ karakterističan je za savremena društva i jedna od njegovih osnovnih karakteristika jeste da naučni rad više ne funkcioniše prevashodno u sklopu naučne zajednice, već je u većoj meri društveno odgovoran i tržišno uslovljen. Razlika u odnosu na pređašnji model znanja koji se naziva „mode 1“ je u tome

što je znanje koje se proizvodi u aktuelnom režimu nehijerarhijsko, heterogeno organizovano, ima nestalne forme i nije zasnovano na disciplinarnoj podeli znanja, nije primarno institucionalizovano u okviru univerzitetskih struktura već u kompanijama, u njegovoj proizvodnji dolazi do interakcije mnogih aktera i univerzitet nije više centar istraživačkog rada, a vrednovanje znanja nije više bazirano na sudu drugih naučnika, već na društvenoj odgovornosti i tržišnoj isplativosti (Gibbons et al. 1994: vii).

Prema stanovištu o novom modelu znanja, on je dominantan u odnosu na stari, ali nije od starog nezavistan i mora se opisati njegovim pojmovima. Isprva nije lako razlikovati novi model proizvodnje znanja, ali kasnije se uviđa da se kognitivne i društvene norme koje se moraju slediti u proizvodnji, legitimaciji i difuziji naučnog znanja razlikuju. Novi model proizvodnje znanja redefiniše šta su značajni problemi, ko može da se bavi naukom i šta definiše dobru nauku. Naziv „mode 2“ je odabran jer raniji termini primenjena nauka, tehnološko istraživanje, istraživanje i razvoj više nisu adekvatni da označe promenu koja je nastupila. Promena se ne tiče toliko epistemologije, već se odnosi na prakse naučnog istraživanja. Nastanak novog modela proizvodnje znanja uzrokovan je potrebama znanja i društva i ireverzibilan je, prema ovom viđenju.

U centru debate o novom modelu proizvodnje znanja je pitanje šta konstituiše ekonomsku dobit i za koga, odnosno cilj je osigurati komparativnu prednost u odnosu na druge nacije. Efektivnost vladinih sposobnosti posredovanja sada se nalazi u osnovi njihovog sistema inovacija. Saradnja je u ovakvom razumevanju naučnog rada nešto što se pre ili kasnije pretvori u takmičenje, tako da se zahtevaju snalažljivost i genijalnost. Za razliku od „stare“ proizvodnje znanja „nova“ ima drugačije kriterijume kontrole kvaliteta i oni su mnogostruki, zavisniji od konteksta upotrebe. „Nova“ proizvodnja znanja u skladu je sa hipotezom o društvu znanja, ali Gibbons i saradnici priznaju da se ona oslanja na „stari“ model proizvodnje znanja i da od njega zavisi.

Tvrđenje o „mode 2“ proizvodnje znanja naišle su na različite reakcije: s jedne strane hiljade autora citira knjigu o novoj proizvodnji znanja afirmativno i

argumenti koji su u njoj objavljeni koriste se od strane kreatora javnih politika, s druge strane teza o novoj proizvodnji znanja naišla je na ozbiljan kritičizam (Hessels, van Lente 2008: 755). Među kritikama teze o novoj proizvodnji znanja jeste tvrdnja da u praksi nema dokaza o sličnim promenama u istraživačkoj aktivnosti koje se prema njoj događaju (Gulbrandsen, Langfeldt 2004: 248, Švarc, Lažnjak 2003: 103). Naime, ovaj pravac kritike nove proizvodnje znanja smatra da transdisciplinarnost postoji i ranije, da univerziteti ostaju centri proizvodnje znanja, odnosno da se promene koje Gibbons i saradnici opisuju tiču jednog ograničenog dela istraživačke delatnosti, te da se nikako ne mogu generalizovati na istraživačku delatnost uopšte. Drugi smer kritike zamerio je autorima koji zastupaju tezu o novoj proizvodnji znanja nedovoljnu teorijsku utemeljenost i nedovoljnu vezu sa sociološkom teorijom. Među zamerkama tezi o novoj proizvodnji znanja našla se i ta da opisane promene jednostavno podržavaju aktuelne trendove, te da knjiga više liči na manifest nego na naučni rad. Uprkos kritikama, ovaj koncept postao je neizostavan u debatama naučne politike.

3.5.3. **Debata o „velikoj” nauci**

U uslovima globalizacije nauka je od malih individualnih projekta prerasla u delatnost u okviru koje se javljaju veliki projekti na kojima saraduje i po nekoliko država (Filipi Matutinović 2013: 7). Američki naučnik Derek de Sola Prajs (Derek John de Solla Price) uveo je pojmove „male” i „velike” nauke (Filipi Matutinović 2013: 7). Jedan od preduslova nastanka „velike” nauke jeste i rast ukupnog broja naučnika i naučnih časopisa u svetu. „Velika” nauka odnosi se na promene koje su se u nauci dešavale u periodu nakon Drugog svetskog rata, među kojima je jedna od ključnih veće ulaganje u nauku. Razume se da su projekti koje podrazumeva „velika” nauka veoma skupi. Pored velikog budžeta i velikog broja ljudi koji na velikim projektima rade, „velika” nauka podrazumeva i velike mašine i laboratorije, čiji je dobar primer CERN, odnosno

Evropska organizacija za nuklearno istraživanje. Naučni rad kao takav sve više se definiše kao „velika“ nauka, budući da najvažnija globalna i svetska dostignuća nastaju sve više u okolnostima velikih ulaganja i kao rezultat kompleksne saradnje brojnih univerziteta iz različitih zemalja. Međutim, dilema u koju vrstu istraživanja ulagati sredstva i dalje je aktuelna (Vermeulen, Parker, Penders 2010).

„Velika“ nauka podrazumeva pre svega glavne naučne discipline fiziku, hemiju i biologiju (Coles 2001: 3). Jednim od ključnih naučnika koji su usloveli nastanak „velike“ nauke smatra se Albert Ajnštajn. Ajnštajn je doveo do revolucije u nauci ponudivši novu teoriju univerzuma. Pored navedenih komponenti „velike“ nauke važna karakteristika „velike“ nauke jeste da se ona bavi velikim pitanjima, što dodatno doprinosi važnosti i globalnosti njenih rezultata. Značaj i relevantnost istraživanja na taj način direktno je dovedena u vezu sa ulaganjem u nauku, tako da je došlo do toga da sve češće vlada mišljenje da je potrebno veće ulaganje u nauku koje bi samim tim trebalo da dovede ne samo do povećanja kvantiteta u nauci, već i do poboljšanja kvaliteta naučnih rezultata. Debata o „velikoj“ nauci najčešće se vodi između predstavnika naučne zajednice i vlade, a odnosi se na pitanja finansiranja i organizacije istraživanja. Argumenti za male istraživačke projekte bazirani su na tvrdnji da su najveća naučna otkrića nastala kao rezultat malih istraživačkih timova, dok mnogi veliki projekti koji su nastali kao rezultat velikih očekivanja i ulaganja nisu doveli do značajnijih rezultata.

Siromašne zemlje periferije nemaju uslove za „veliku“ nauku, tako da je to još jedan od načina na koje bivaju magrinalizovane. Veličina zemlje tu nije presudna, jer mnoge male razvijene zemlje jesu centri „velike“ nauke. Pored malih ulaganja u nauku, problem koji se javlja jeste da naučnici iz siromašnijih zemalja odlaze u bogatije, gde imaju povoljnije uslove za rad. Srbija kao mala i siromašna zemlja ima ograničene uslove za realizaciju projekata „velike“ nauke.

3.5.4. Debata o kontroli i finansiranju nauke

Najznačajnija tema naučne politike je ko kontroliše smer istraživanja u nekoj zemlji. Najdirektniji način uticaja na tok naučnog istraživanja u nekoj zemlji je preko finansiranja, gde se odlučuje u koje vrste istraživanja će se uložiti više novca, odnosno da li će se u određene vrste istraživanja uopšte ulagati novac iz državnog budžeta ili ne, što može dovesti do stvaranja novih i gašenja nekih postojećih naučnih disciplina. U velikom broju slučajeva vlada je ta koja vodi ključnu reč oko pitanja finansiranja i vrednovanja naučnoistraživačkog rada, u manjoj ili većoj saradnji sa akademskom zajednicom i drugim akterima. Akademaska zajednica na različite načine vrši svoj uticaj na vladine odluke i ima veću ili manju moć da utiče na smer naučne politike, a njen se uticaj razlikuje od zemlje do zemlje. Za razliku od modernog ideala nauke kao autonomne delatnosti koja nije pod uticajem debata o političkim i kulturnim vrednostima, u savremeno doba društvo nameće sve veća ograničenja nauci. Autonomna nauka može se definisati kao sposobnost individua, grupa i organizacija da odlučuju u vezi sa pitanjima naučnih aktivnosti kao što su istraživanje, edukacija i publikacija (Resnik 2008). U idealnom smislu, autonomija naučnog rada podrazumeva da naučnici ne donose odluku o tome koji se istraživački program da sprovede rukovodeći se ne posledicama tih akcija, već interesima same nauke (Hick 2011: 1242, Krinsky 2006: 23). Debata o odnosu autonomije i finansiranja naučne delatnosti organizovanja je oko tri karakteristična stanovišta.

Prvo stanovište je zasnovano na idealu o vrednosno neutralnoj nauci koja za svoj glavni zadatak ima da odgovori na zahteve koje naučna zajednica postavlja sama sebi na osnovu naučnih principa, ne na zahteve koje postavlja društvo. Argumenti koji se baziraju na idealu o autonomnoj nauci počivaju na ideji da država treba da zaštiti nauku od spoljnjeg uticaja (Hick 2011: 1244). Posebno stanovište koje se bazira na ovom argumentu u Velikoj Britaniji je poznatije kao Holdejnov princip (engl. Haldane Principle). Naime prema

Holdejnovom principu naučna zajednica i naučnici su ti koji kontrolišu smer razvoja nauke u nekom društvu. Odluke o finansiranju naučnog istraživanja u poptunosti treba da budu donete od strane akademske zajednice (Hughes 2011). Princip je dobio naziv po Ričardu Holdejnu (Richard Burdon Haldane), koji je predsedavao komisijama i odborima koji određuju naučnu politiku.

Suprotno stanovište je da država finansira naučnu delatnost, te da samim tim ona ima vodeću ulogu u određivanju ne samo uslova u kojima se naučni rad odvija, već i sadržaja naučnog rada (Polanyi 1945: 141). Određivanjem određenih prioriternih oblasti i problema istraživanja, država usmerava odabir problema, izbora metodologije, ali i načina prezentacije rezultata naučnih istraživanja. Naučnici koji žele da dobiju finansijsku podršku za svoj rad konformiraju se ovakvim pravilima igre i proizvode rezultate čija je naučna vrednost diskutabilna.

Treće stanovište u pogledu odnosa autonomije i finansiranja naučne delatnosti je da država uopšte ili sve manje treba da finansira naučnu delatnost (Wade 1980: 33). Prema ovom instrumentalističkom gledištu prošlo je doba kada je nauka mogla da bude izolovana od društva i da se sprovodi prema principama i normama sebe same. Nauka, sve aktuelnije je mišljenje, treba da se nađe na slobodnom tržištu koje će određivati koji smerovi i tokovi istraživanja zaslužuju da budu finansijski podržani. Ovako postavljeno naučno istraživanje za ključni zadatak ima da odgovori na aktuelne potrebe privrede i društva, što se vidi kao jedan od načina na koji će se doprineti poboljšanju njegovog kvaliteta. U živoj debati koja se vodi vezano za autonomiju nauke i finansiranje, smatra se pomalo paradoksalno da će podređivanje nauke tržišnim i profitabilnim ciljevima doprineti slobodi i autonomiji naučne delatnosti i njene tradicionalne zavisnosti od države. Međutim, takvo stanovište osporavano je činjenicama da proširivanjem izvora finansiranja i povećanjem prihoda univerziteta ne dolazi nužno do smanjenja spoljašnje kontrole (Chiang 2004: 202).

4. UTICAJ GLOBALNE NAUČNE POLITIKE NA NAUČNU POLITIKU I NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD U SRBIJI

4.1. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Metodološki okvir istraživanja čine glavne metode i tehnike koje će biti primenjene u istraživanju. Kao što smo u uvodnom delu napomenuli, epistemološko polazište istraživanja predstavljaju interpretativna paradigma i kritička teorija, tako da je u skladu sa tim odabran i metodološki pristup istraživanju. Metodološki pristup na kome se bazira istraživanje je kvalitativan pristup, što je u skladu sa epistemološkim okvirom. Najvažnije metode koje se koriste u istraživanju su kritička analiza diskursa, kritička analiza politika i model centar-periferija.

4.1.1. KVALITATIVNI PRISTUP

Pojam kvalitativnog istraživanja upotrebljava se da označi istraživačke pristupe koji se razlikuju prema teorijskim pretpostavkama, razumevanju predmeta istraživanja i svom metodološkom fokusu (Flick, von Kardorff, Steinke 2004: 5). Različite prethodno navedene interpretativne teorijske orijentacije poput simboličkog interakcionizma, fenomenologije, etnometodologije, konstruktivizma, strukturalizma, kritičke teorije i psihoanalize su kvalitativne istraživačke strategije. Istraživačke strategije se odnose na generalnu orijentaciju, odnosno pristup prilikom sprovođenja istraživanja društva (Bryman 2012: 35). Generalna orijentacija prilikom istraživanja društvenih pojava spada u neku od navedenih paradigmi, odnosno kvantitativno istraživanje uglavnom spada u pozitivističku paradigmu, dok

kvalitativno istraživanje spada u interpretativnu i kritičku paradigmu. Iz paradigmi kojima pripadaju istraživačke strategije povlače i svoje glavne karakteristike i razlike. Kao jedna od glavnih razlika između kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja navodi se to što se u kvantitativnim istraživanjima upotrebljava merenje, a u kvalitativnim ne. Međutim, pored te najupadljivije i najočiglednije razlike koja u praksi uopšte ne mora da bude tako striktna, potrebno je reći da se različite istraživačke strategije (kvalitativna i kvantitativna) razlikuju po tome što različito vide ulogu teorije u istraživanju, kao i po različitim epistemološkim i ontološkim pretpostavkama (Bryman 2012: 37).

Postoje tri glavne razlike između kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja, kako navodi Bryman (Bryman 2012: 36). Prvo, za razliku od kvantitativnog istraživanja koje podrazumeva deduktivni metod testiranja teorijskih pretpostavki i hipoteza, kvalitativno istraživanje je induktivno i polazi od prikupljenih činjenica i oblikovanja teorije „odozdo“. Drugo, kada je reč o epistemološkoj orijentaciji kvantitativnih istraživanja, kao što smo već naveli, ona polaze od modela prirodnih nauka i pozitivizma, dok u kvalitativnom istraživanju akcent biva stavljen na to kako akteri društvenih zbivanja opažaju društvenu stvarnost, odnosno polazi se od interpretativističke pozicije. Treće, kvalitativna i kvantitativna istraživanja razlikuju se prema ontološkim stanovištima – dok kvantitativna istraživanja podrazumevaju postojanje objektivne spošaljnje stvarnosti, odnosno polaze od objektivizma, kvalitativna istraživanja stvarnost vide kao konstantno promenjivu i zavisnu od percepcije individua, što se naziva konstruktivističkim stanovištem.

Za kvalitativna istraživanja kritika kaže da nisu vođena teorijom, da ne testiraju hipoteze i ne proizvode generalizacije, što bi prema pozitivističkom stanovištu svako naučno istraživanje trebalo da podrazumeva (Peshkin 1993: 23). Premda kvalitativna istraživanja mogu imati neke od navedenih elemenata, ona nužno ne podrazumevaju nijedan od njih. Budući da počivaju na deskripciji i interpretaciji, obično se smatra da su kvalitativna istraživanja slabog kvaliteta

u odnosu na kvantitativna istraživanja. Pogrešne predstave o kvalitativnim istraživanjima su da se ona tiču merenja kvaliteta, da su manje rigorozna i objektivna u odnosu na kvantitativna istraživanja, da predstavljaju rad naučnika koji ne znaju matematiku i da je reč jednostavno o istraživanjima koja koriste uzorke koji su previše mali za statističku analizu (Black 1994: 425). Takođe, jedna od pogrešnih predstava koje vladaju o kvalitativnom istraživanju jeste da ono treba da bude prateći dodatak kvantitativnom istraživanju. Kvalitativna istraživanja nisu jednostavan dodatak kvantitativnom istraživanju, već se od njega razlikuju prema fundamentalnom načinu na koji nastoje da odgovore na pitanje „šta“, a ne „koliko često“ (Black 1994: 425). Kvalitativno istraživanje se uvek odnosi na holističku perspektivu i nastoji da ne umani složenost društvenih pojava koje ispituje, što je razlog zbog čega smo se u ovom istraživanju odlučili upravo za kvalitativni pristup.

Problem uticaja globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u svetu je veoma aktuelno pitanje, ali kod nas je još uvek nedovoljno proučavano. Jedan od glavnih razloga iz kojih je problem odabran je upravo taj što o njemu još uvek nema puno saznanja. Kompleksnost problema uslovlila je to da je bilo veoma teško opredeliti se samo za jednu metodu koja će odgovarati odabranom teorijskom pristupu - teoriji svetskog sistema i sociološkom pristupu naučnoj politici. Iz tih razloga nekoliko je različitih metoda koje ćemo upotrebiti u eksplorativnom istraživanju i studiji slučaja o tome kako globalizacija utiče na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji. Metode koje će biti upotrebene u istraživanju su kritička analiza diskursa, polustrukturisani intervjui, kritička analiza politika, sociološki i konstruktivistički institucionalizam i model centar-periferija. Ukratko ćemo reći nešto o svakoj od njih i ulozi koju imaju u istraživanju.

4.1.1.1. Kritička analiza diskursa

Jedna od osnovnih metoda koja će biti upotrebljena u istraživanju jeste diskurzivna analiza. Diskurzivna analiza se svrstava u metode analize sadržaja koje naglašavaju upotrebu jezika kao izvora moći koji je povezan sa ideologijom i socio-kulturnom promenom. Jedan od najvažnijih autora za diskurzivnu analizu je Mišel Fuko (Michel Foucault), koji je postavio temelje teoriji diskursa. Diskurs je prema Fukou sredstvo moći koje deluje preko disciplinujućih praksi kao što su pravila i procedure, omogućujući disciplinovanje subjekta. Kao skup međusobno povezanih tekstova i praksa njihove produkcije, diseminacije i recepcije, diskursi omogućuju kreiranje društvene stvarnosti koja se ne može potpuno razumeti bez njihove analize. Zadatak diskurzivne analize koja se sprovodi sistematično i kritički jeste da istražuje odnos između diskursa i spoljašnje stvarnosti.

U skladu sa teorijskim i metodološkim polazištima koje smo prethodno izložili i problem na koji se fokusiramo, metod diskurzivne analize koji će biti upotrebljen je kritička analiza diskursa (engl. critical discourse analysis – CDA) koju je razvio Norman Fairclough (Norman Fairclough). Dinstinktivna odlika ovog tipa analize koja je razdvaja od poststrukturalističkih analiza teksta je da se uvažavaju i spoljašnje (socijalne) determinante značenja koje se ne mogu redukovati na tekst i značenje. Diskurzivna analiza obuhvata tri sloja interpretacije: karaktersitike teksta, procese proizvodnje i praktikovanja (diskurzivna praksa) i upotrebe obrasca u socio-kulturnom kontekstu (socio-kulturna praksa). Kritička analiza diskursa podrazumeva da se tekst analizira u kontekstu institucionalnih i diskurzivnih praksi u kojima nastaje (Fairclough 1995: 9). Sprovodeći kritičku analizu diskursa, istraživači su usmereni na to kako su diskursi konstruisani i održani u odnosu na određeni fenomen, kao što je na primer globalizacija (Bryuman 2012: 537). Ono što je za nas posebno važno jeste da je predmet kritičke analize diskursa takođe i uticaj diskursa na druge diskurse, u našem slučaju uticaja diskursa globalizacije na diskurs naučne

politike, kao i diskurs globalne naučne politike na diskurse nacionalne naučne politke. Uzorak na kom će diskurzivna analiza biti sprovedena jesu odabrana međunarodna i nacionalna dokumenta naučne politike, poput strategija, zakona, deklaracija, pravilnika i slično. Kvalitativna diskurzivna analiza biće kombinovana sa kvantitativnom.

4.1.1.2. **Kritička analiza javnih politika**

Istraživanje koje se tiče uticaja globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad metodološki spada u analizu javnih politika. Pojam javnih politika upotrebljava se da označi oblast proučavanja, naučnu disciplinu, ali i istraživačku metodu. Ovde o analizi javnih politika govorimo kao o istraživačkoj metodi. Kada govorimo o javnim politikama, govorimo o načinima na koje su u različitim zemljama uređena osnovna pitanja zajedničkog života poput ekonomije, obrazovanja, kulture, itd. Javne politike su odgovor na društvene probleme ili na stanje u nekoj oblasti društvenog života koje treba menjati. Osnova javne politike određene oblasti data je u zakonima i regulativi određene države. U savremeno doba svedoci smo sve većeg međunarodnog uticaja na javne politike neke zemlje, tako da možemo reći da kreiranje javnih politika sve više postaje međunarodna delatnost (Calomiris 2002).

Studije javnih politika se javljaju u posleratnoj Americi i njihov začetnik je Harold Lasvel (Harold Lasswell) (Fischer et al. 2007: xix). Ove studije usmerene su na način oblikovanja i usvajanja javnih politika i na proučavanje efekata koje one imaju na društvo (Đorđević 2015). Studije javnih politika su pod izrazitom dominacijom neopozitivističke epistemologije i metodologije. Međutim, podjednako značajne su i kvalitativne analize javnih politika (Sadovnik 2007: 417).

Kao oblik kvalitativne analize javnih politika koji ćemo upotrebiti u ovom istraživanju izdvajamo kritičku analizu politika (engl. critical policy analysis). Jedan od glavnih razloga za takav odabir metoda jeste nedostatak sličnih

studija kod nas, kao i mogućnost sticanja uvida u način na koji su oblikovane naučne politike pod dejstvom globalizacije kroz tekstove koji su ih definisali i koji ih definišu. Kritička analiza politika koja uključuje iščitavanje tekstova i analizu percepcija globalizacije naučne politike od strane aktera, ukazala se kao najpristupačiji način da se pristupi istraživačkom problemu.

Kritička analiza politika afirmisana je u području sociologije obrazovanja tokom osamdesetih godina prošlog veka (Rata 2014: 347, Simons et al. 2009: 1). Za razliku od pozitivističke analize politika koja se fokusira na kvantitativne pokazatelje, za kritičku analizu politika važna je šira društveno-istorijska perspektiva u kojoj nastaju javne politike, kao i značenje koje ona ima za aktere koji učestvuju u njenom kreiranju i sprovođenju (Simons et al. 2009: x). Za kritičku analizu, javne politike nastaju kao rezultat različitih interesa. Obzirom na to, kritička analiza javnih politika podrazumeva da uređenje pojedinih oblasti društva nije jednostavan proces u kom postoji saglasnost i isto viđenje svih strana. Zadatak javnih politika nije samo održavanje statusa quo, već treba da se shvati šire, kao mehanizam putem kojeg mogu da se sprovede i temeljne društvene promene. Kritička analiza politika može da se bazira na *ponovnom iščitavanju* politika, odnosno na povratku ka njenim osnovama koje su date u tekstovima koji ih definišu (engl. policy re-reading) (Shahjahan 2012, Simons et al. 2009). Pojam „ponovnog iščitavanja“ ukazuje na svojstva jezika kao konstitutivnog elementa stvarnosti i na potrebu analize uloge jezika u njenom oblikovanju. Osnove na koje je usmerena kritička analiza politika su načini na koje su oblikovane temeljne vrednosti na kojima politike počivaju. Kritička analiza politika će nam pomoći da iz analize relevantnih tekstova kroz koje se naučna politika definiše, kako međunarodnih tako i nacionalnih (zakoni, strategije, preporuke, deklaracije, itd.), utvrdimo uticaj globalnih diskursa, vrednosti i institucija naučne politike na nacionalne diskurse, vrednosti i institucije naučne politike.

4.1.1.3. Sociološki i konstruktivistički institucionalizam

Smatrati da je težište neke pojave institucionalno znači pretpostavljati da konfiguracija formalnih ili neformalnih organizacija, pravila ili normi i delovanja u vezi sa pojavom uzrokuje određene promene pojave. Institucionalizam je pristup popularan u društvenim naukama, a naročito u političkim naukama krajem 19. i početkom 20. veka. Glavna karakteristika institucionalizma jeste da institucije smatra središtem društvenih zbivanja. Institucije se razumeju kao elementarne društvene strukture u kojima vladaju određena pravila i norme ponašanja. Institucionalizam se deli na stari i novi institucionalizam. Prema Petersu (Peters, Guy), pet je osnovnih karakteristika starog institucionalizma (Peters 1999: 6-11). Najpre, stari institucionalizam za svoju osnovnu karakteristiku ima legalizam, odnosno skoncentrisanost na zakone i njihovu centralnu ulogu. Druga osnovna karaktersitika starog institucionalizma je strukturalizam, odnosno pretpostavka da strukture determinišu ponašanje. Treća glavna karakteristika starog institucionalizma je holizam, što znači da su autori koji spadaju u domen starog institucionalizma poredili čitave sisteme, a ne individualne institucije. Četvrta karakteristika starog institucionalizma je istoricizam, odnosno intresovanje za istorijski razvoj institucija. Na kraju, analize koje su sprovedene u okviru starog institucionalizma podrazumevaju i normativnu analizu.

Promena ka novom institucionalizmu otpočeta je bihejvioralističkom revolucijom i popularizovanjem teorije racionalnog izbora. Za razliku od starog institucionalizma, bihejvioralizam i racionalni izbor zauzeli su anti-normativno stanovište, kao i stanovište metodološkog individualizma, prema kom su najznačajniji politički akteri pojedinci. Nekoliko je pravaca analize u sklopu novog institucionalizma koje izdvaja Peters (Peters 1999: 25-112). Najvažnij teorijski pravac novog institucionalizma je normativni institucionalizam u sklopu kog je usmerenost političkih analiza na vrednosti zamenjena

interesovanjem za individualni i utilitaristički aspekt. U sklopu novog institucionalizma, umesto da pojedinci reflektuju način na koji su socijalizovani ili deluju prema principu sopstvene koristi, pojedinci su sada više pod uticajem institucije kojoj pripadaju. Drugi važan pravac novog institucionalizma je teorija racionalnog izbora. Teorija racionalnog izbora takođe polazi od pojedinca, ali prepoznaje i značaj koji institucije imaju za političko ponašanje. Treći pravac novog institucionalizma je istorijski institucionalizam čija je odnosnovna pretpostavka da su institucije pod uticajem tekovina koje su obeležile njihov razvoj. Peti pravac novog institucionalizma koji Peters izdvaja je empirijski institucionalizam, u sklopu kog se akcent stavlja na empirijska, uglavnom komparativna istraživanja. Kao poslednji pravac novog institucionalizma Peters izdvaja sociološki institucionalizam koji je zapravo najvažniji za ovo istraživanje. Sociološki pristup predstavlja alternativu racionalističkim i individualističkim idejama koje su dugo dominirale istraživanjem institucija.

Oblik institucionalne analize koji odgovara postavljenom okviru istraživanja je konstruktivistički institucionalizam, koji se javlja kao reakcija na nedostatke sociološkog institucionalizma (Bacalso 2010). Sociološki institucionalizam nastoji da poveže strukture i aktere, gradeći objašnjenje pojave na ubeđenjima aktera koja ih sprečavaju da zamisle ili vide kao legitimno bilo kakvo drugačije delovanje od onog koje poduzimaju (Pavlović 2009: 232). Sociološki institucionalizam se ne fokusira samo na formalna, već i na neformalna pravila koja postoje u institucijama. U okviru sociološkog institucionalizma institucije se ne posmatraju statički, već dinamički. Institucije se u sklopu sociološkog institucionalizma posmatraju u kontekstu, a ne kao nezavisne od svog okruženja. Instutucionalni oblici i prakse karakteristični za savremene organizacije nisu usvojeni zbog toga što su najefikasniji, već mogu da predstavljaju rezultat kulturnih specifičnosti. Proširenje koje uvodi konstruktivistički institucionalizam je mogućnost ponovnog osmišljavanja institucija i pretpostavki na kojima one počivaju, jer institucije ne opstaju niti

dominiraju zbog toga što su funkcionalnije od drugih, nego zbog toga što su „trijumf određene društvene sile u političkoj borbi“ (Bacalso 2012: 34).

Konstruktivistički institucionalizam će nam pomoći da razumemo delovanje međunarodnih organizacija i globalizaciju naučnih politika koja podrazumeva nastanak institucija naučne politike koje imaju za svoj zadatak da deluju globalno. Takođe, konstruktivistički institucionalizam nam pomaže da razumemo izvore promene u nacionalnoj naučnoj politici koji proizilaze iz mreže uticaja na nadnacionalnom nivou koji se odvijaju i bez direktnih formalnih zahteva. Na kraju, konstruktivistički institucionalizam nam omogućuje da razumemo percepcije i stavove naučnih radnika i radnica koji prevazilaze očekivano delovanje isključivo u sklopu definisanih pravila.

4.1.2. ANALIZA SVETSKOG SISTEMA I KONCEPT CENTAR-PERIFERIJA

Analiza svetskog sistema je model koji proizilazi iz teorije svetskog sistema. Najvažnija odlika ovog oblika analize je posmatranje pojave u širem istorijskom kontekstu i ukazivanje na istorijsko poreklo fenomena koje smatramo relativno novim. Kao nova perspektiva za razumevanje društvene stvarnosti, analiza svetskog sistema pojavila se na temelju debata koje su bile aktuelne u periodu posle Drugog svetskog rata. Neke od debata koje su bile ključne za nastanak analize svetskog sistema su: koncept centar-periferija koji je razvila ekonomska komisija Ujedinjenih nacija za Latinsku Ameriku i debate o zavisnosti koje su usledile, rasprava istoričara Zapadne Evrope u vezi sa time šta uzrokuje tranziciju od feudalizma ka kapitalizmu i debata o azijskom načinu proizvodnje među komunistima kojim se označava proizvodnja u velikim azijskim imperijama gde su sva sredstva za proizvodnju u rukama države (Volerstin 2005: 29).

Kao najznačajniji koncept koji je popularizovala teorija svetskog sistema izdvaja se koncept centar-periferija. Stanovište o centru i periferiji je kritika liberalnog stanovišta Davida Rikarda (David Ricardo) da će svi koji se ponašaju

u skladu sa svojim „komparativnim prednostima“ ostvariti maksimalni profit. Ovo stanovište takođe je kritika ekonomskih pravila koje propagiraju zapadne sile, naročito Sjedinjene Američke Države. Pojava koja je u središtu koncepta centar-periferija je nejednaka razmena koja podrazumeva da su neke zemlje ekonomski jače od drugih (centar) i samim tim su u prilici da trguju pod uslovima koji im omogućuju da prisvoje višak vrednosti iz ekonomski slabijih zemalja (periferija).

Model centar-periferija u istraživanju upotrebljen je da objasni položaj Srbije u savremenom globalnom načinu uspostavljanja naučne politike. Ovaj model je uveden kako bi objasnio strukturu odnosa između centra i periferije, u našem slučaju Srbije s jedne strane i s druge strane globalnih struktura moći koje diktiraju smernice naučne politike i naučnoistraživačkog rada. Naime, dok se razvijene zemlje javljaju kao inicijatori određenih rešenja iz oblasti naučne politike i naučnoistraživačkog rada, dotle se s druge strane manje zemlje poput Srbije javljaju samo kao prenosioci istih tih rešenja u nacionalno zakonodavstvo. Sa strane centra dolazi globalna paradigma naučne politike, dok sa strane periferije imamo samo jedan oblik prihvatanja i prevođenja njenih osnovnih pretpostavki na nacionalni nivo.

4.1.3. METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU

4.1.3.1. Predmet istraživanja i istraživačko pitanje

Problem globalnog uticaja na nacionalne naučne politike koji oblikuje načine na koje se širom sveta sprovodi naučno istraživanje sve više zaokuplja pažnju naučne i šire javnosti. Polazeći od aktuelnosti problema uticaja globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad i njegove nedovoljne istraženosti na našim prostorima, za predmet ovog istraživanja uzimamo promene paradigme naučne politike i naučnoistraživačkog rada u Srbiji pod

uticajem procesa globalizacije, odnosno epistemološke i institucionalne redefinicije/reorganizacije nauke na međunarodnom nivou. Interesuje nas na koji način se tendencije u globalnim naučnim politikama odražavaju na promene koje se dešavaju u naučnoj politici i naučnoistraživačkom radu u Srbiji. Da bismo pružili odgovor na to istraživačko pitanje, usmerićemo se na vrednosne, diskurzivne i institucionalne elemente globalne naučne politike i promene u naučnoj politici i naučnom radu Srbije pod njihovim dejstvom. Vremenski okvir analize smešten je između osamdesetih godina dvadesetog veka koji obeležava kriza socijalističkih režima i raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i savremenog doba postsocijalističkih reformi nakon uspostavljanja višepartijskog sistema vlasti.

Dva osnovna elementa analize su diskurzivni (vrednosti, ideje, koncepti) i institucionalni aspekt naučne politike oko kojih je organizovan sadržaj teze. Kako bi se istraživačko pitanje konkretizovalo, istraživački problem razložemo na dva dela. Prvi deo istraživačkog problema je projekat nadnacionalnog reorganizovanja naučne politike i naučnoistraživačkog rada u sklopu globalizacije i evropskih integracija, odnosno formiranje globalne paradigme naučne politike. Interesuje nas koje su karakteristike globalne naučne politike, odnosno koje su vrednosti na kojima se bazira globalna naučna politika, kakva su diskurzivna obeležja načina na koji je formulisana, kao i kakve institucionalne promene odlikuju globalnu naučnu politiku, počev od posleratnog perioda. Drugi deo istraživačkog problema je promena koju globalna naučna politika izaziva u naučnoj politici Srbije i naučnoistraživačkom radu, odnosno postavlja se pitanje na koji način globalna naučna politika utiče na promenu vrednosti koje odlikuju naučnu politiku Srbije, način na koji je ona formulisana i definisana, kao i na promenu u institucijama naučnoistraživačkog rada u posmatranom vremenskom razdoblju. Poseban deo čine percepcije globalnog uticaja na naučnu politiku i naučnoistraživački rad naučnih radnika i radnica.

Argument koji se u tezi brani jeste da su konfiguracija formalnih i neformalnih organizacija, pravila i normi delovanja u vezi sa posmatranom pojavom ključni razlozi zašto se ona menja na određeni način, pre nego spontano širenje ideja. Odnosno, argument je da je težište promene institucionalno.

4.1.3.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja je da omogući razumevanje i početno objašnjenje promene naučne politike kao okvira naučnoistraživačkog rada u Srbiji nakon pada socijalizma i uvođenja liberalno-demokratskog poretka, u sklopu širih makrosocioloških procesa globalizacije. Da bismo ostvarili postavljeni cilj, polazimo od pitanja kako globalne i evropske međunarodne promene u naučnoj politici, posmatrano kroz karakteristične diskurse, vrednosti i institucionalne mehanizme (što bi se moglo nazvati nezavisnom varijablom), deluju na sistem naučne politike i naučnoistraživačkog rada Srbije i njegove karakteristične vrednosti, diskurse i institucionalne mehanizme (zavisna varijabla)? Da bismo odgovorili na to pitanje, razložićemo ga na tri podpitanja, odnosno tri zadatka istraživanja koja iz njih proizilaze.

Prvo podpitanje je šta su to globalne naučne politike i koji su preduslovi njihovog nastanka? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, fokusirani smo na preduslove nastanka globalne naučne politike. Preduslovima nastanka globalne naučne politike smatraju se i karakteristične vrednosti, diskursi i institucije. Među vrednostima koje su karakteristične za globalne naučne politike posmatraju se kompetitivnost nasuprot saradnji, nauka kao javno dobro nasuprot nauci kao privatnom dobru, individualni nasuprot timskom radu, kao i nauka kao instrumentalna delatnost nasuprot nauci kao emancipaciji. Kada je reč o diskursima, težište je na određenim konceptima i pojmovima koji karakterišu globalne naučne politike. Kao jedan od najvažnijih preduslova uspostavljanja globalnih naučnih politika razmatra se i delatnost

međunarodnih organizacija, kao i formiranje Evropske unije i njoj svojstvene naučne politike. Procesi koji se dešavaju u Evropskoj uniji poput Lisabonskog procesa i uspostavljanja Evropskog istraživačkog prostora razumeju se kao važan aspekt globalne naučne politike.

Drugo podpitanje koje postavljamo jeste kako globalne naučne politike deluju na naučne politike Srbije? Drugi zadatak istraživanja je analiza naučnih politika Srbije i okolnosti pod kojima one postaju manje ili više izložene međunarodnom delovanju. Najpre smo fokusirani na pitanje šta globalizacija predstavlja za postsocijalističke zemlje u vrednosnom smislu. Zatim se bavimo pitanjem diskursa nacionalne naučne politike koju posmatramo kroz tri perioda: osamdesete godine, devedesete godine i period posle dvehiljadite godine. Na kraju, bavimo se glavnim institucijama naučnoistraživačkog sistema u Srbiji. Kada je reč o savremenom dobu, nacionalna naučna politika posmatra se kroz pitanja finansiranja naučne delatnosti, naučne produkcije, kao i odnosa prirodnih i društvenih nauka.

Konačno, interesuje nas i kakvi su stavovi i percepcije naučnih radnika u vezi sa globalizacijom naučne politike i naučnoistraživačkog rada u Srbiji? Treći zadatak istraživanja jeste analiza uticaja globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad, preciznije pružanje uvida u to kako sami naučnoistraživački radnici i radnice opažaju aspekt međunarodne dimenzije svog rada, ali i naučnu politiku zemlje u kojoj rade, odnosno njihovi stavovi i percepcije. Kroz seriju pitanja o globalizaciji naučne politike i naučnoistraživačkog rada nastojimo da dođemo do odgovora kako naučni radnici percipiraju uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad Srbije. Percepcija međunarodnog uticaja od strane naučnih radnika data je u kroz teme poput postojanja međunarodnog uticaja, načina na koji se taj uticaj ostvaruje, delovanje evropskog uticaja i stanja nacionalne naučne politike pod dejstvom globalnog i evropskog uticaja.

Istraživanje je eksplorativnog tipa i predstavlja studiju slučaja. Epistemološki istraživanje spada u interpretativnu i kritičku paradigmu, a

metodološki je kvalitativnog tipa. Podaci na kojima se zasniva analiza su primarni i sekundarni.

4.1.3.3. Osnovna hipoteza istraživanja

Premda kvalitativno istraživanje nema strogo definisanu hipotezu istraživanja koju treba potvrditi ili opovrgnuti, ono svakako može imati određena očekivanja i pretpostavke koje se ispituju predloženim argumentima i teorijskom i empirijskom građom koja je prezentovana. Osnovna dva elementa oko kojih je organizovano istraživanje su ideacioni (vrednosti, ideje, koncepti, diskursi) i institucionalni. Pretpostavka od koje se polazi je da globalnu naučnu politiku karakterišu određene vrednosti, diskursi i institucije, kao i da ona deluje na promenu vrednosti, diskursa i institucija naučne politike u Srbiji. Tačnije, pretpostavka je da je to delovanje takvo da je institucionalni faktor dominantan, što je i osnovna hipoteza ovog istraživanja koju ćemo nastojati da podržimo argumentima. Konfiguracija formalnih ili neformalnih organizacija, pravila i normi globalne naučne politike je faktor posredstvom kog globalizacija deluje na nacionalnu naučnu politiku.

4.1.3.4. Uzorak

Obzirom na to da se u istraživanju radi diskurzivna analiza dokumenata i kvalitativno istraživanje putem intervjua, uzorak možemo da podelimo na dve osnovne grupe. Prvu grupu čine sekundarni izvori podataka - odabrana dokumenta međunarodnih i nacionalnih organizacija, dok drugu grupu čine ispitanici (koje pre razumemo kao sagovornike u dijalogu nego kao objekte istraživanja) od kojih su prikupljeni primarni podaci za potrebe ovog istraživanja.

Sekundarni podaci prikupljeni su iz dve vrste uzoraka. Prvu grupu uzorka čine dokumenta međunarodnih organizacija, dok drugu vrstu dokumenata čine

nacionalna dokumenta poput zakona i strategija. Međunarodna dokumenta čine dokumenta tri najveće međunarodne organizacije, UNESCO, OECD i EU. Kriterijum kojim smo se rukovodili prilikom odabira dokumenta bio je da su dokumenta globalnog dometa i da su njihovi autori relevantne međunarodne organizacije.

1. Među dokumentima međunarodne organizacije OECD odlučili smo se za njihov *Fraskati priručnik* koji izlazi od 1963. godine i predstavlja uputstvo za prikupljanje statističkih podataka o istraživanju i razvoju. Ovaj dokument nam se činio naročito pogodan za analizu, obzirom da pruža mogućnost istorijskog sagledavanja sadržaja za čitav period koji obuhvata naša studija. Premda je reč o tehničkom dokumentu, on pruža mogućnost za uočavanje promena u pojmovima koji se koriste počev od 80-tih godina, omogućujući interesantne analize. Obzirom na vremenski okvir ove studije, u analizu su ušli dokumenti iz 1980., 1993., 2002. i 2015. godine (OECD 1980, 1993, 2002, 2015).
2. Radi poređenja, drugu grupu dokumenata u uzorku čine izveštaji o stanju nauke u svetu organizacije UNESCO. Prve tri publikacije su nosile naziv *Svetski naučni izveštaj*, dok ostale nose naziv samo *UNESCO naučni izveštaj*. Obzirom na to da je prvi izveštaj objavljen 1993. godine, šest ovakvih izveštaja iz 1993., 1996., 1998., 2005., 2010. i 2015. godine je obuhvaćeno ovim istraživanjem (UNESCO 1993, 1996, 1998, 2005a, 2010a, 2015).
3. Posebnu grupu dokumenata koje smo uključili u istraživanje čine dokumenta Evropske unije. U odabrana dokumenta spadaju:
  - a) *Bologna Declaration* (1999).
  - b) COM (2000). *Towards a European research area*. Brussels: COM.

- c) Commission of the European Communities (1993). *White Paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The Challenges and Ways Forward into the 21st Century*, Brussels: CEC.
- d) Commission of the European Communities (1994). *Research and Technological Development. Achieving Co-ordination Through Cooperation*. COM (94) 438, 19 October.
- e) Commission of the European Communities (2007). *Green Paper: The European Research Area: New Perspectives*. Brussels: COM.
- f) European Commission (1994). *European Report on Science and Technology Indicators 1994*.
- g) European Commission (2003). *Third European Report on Science & Technology Indicators*.
- h) European Commission (2005). *Working Together for Growth and Jobs – A New Start for the Lisbon Strategy*, Luxembourg.
- i) European Commission (2007). *Taking European Knowledge Society Seriously*.
- j) European Commission (2009). *Global Governance of Science*.
- k) European Commission (2010). *Europe 2020- A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels: COM.
- l) European Council (2000). *Presidency Conclusions*. Lisbon European Council
- m) European Council (2002). *Presidency Conclusions*. Barcelona European Council
- n) *The Single European Act* (1987).
- o) *Treaty establishing the European Atomic Energy Community* (1957).
- p) *Treaty establishing the European Coal and Steel Community (ECSC) – Paris Treaty* (1951).
- q) *Treaty establishing the European Economic Community - Rome Treaty* (1957).
- r) *Treaty of Brussels* (1948).
- s) *Treaty on European Union - Maastricht Treaty* (1992).

Drugu grupu izvora podataka koje smo koristili u istraživanju čine nacionalna dokumenta, pre svega zakoni i strategije doneti u Srbiji od 1980. godine prošlog veka. Fokusirali smo se samo na najznačajnija dokumenta, jer nam je cilj bio da ih što detaljnije i što potpunije analiziramo. Među dokumenta koja su ušla u analizu su:

1. *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti* (1983). Službeni glasnik SRS. br. 31/1983, str. 1574-1580.
2. *Rezolucija o socijalističkom samoupravnom preobražaju višeg i visokog obrazovanja i vaspitanja* (1983). Službeni glasnik SRS. br. 31/1983, str. 1580-1590.
3. *Društveni dogovor o osnovama razvoja tehnološkog razvoja u SFRJ* (1984). Službeni list SFRJ, 7/1984, str. 317-321.
4. *Strategija tehnološkog razvoja SFRJ* (1987). Službeni list SFRJ, br. 32/1987, str. 810-817.
5. *Program naučno-tehnološkog razvoja SR Srbije van teritorija SAP do 2000. godine* (1987). Službeni glasnik SRS. br. 41, str. 2060-2072.
6. *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti* (1990). Službeni glasnik SRS, br. 21/1990, str. 494-500.
7. *Politika naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije* (1994). Službeni glasnik RS, br. 17/1994, str. 369-373.
8. *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti* (Službeni glasnik RS, br. 110/2005, 50/2006 - ispr. i 18/2010 i 112/2015).
9. *Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine.*
10. *Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije od 2016. do 2020. godine – Istraživanja za inovacije.*

Kada je reč o uzorku od kog su dobijeni primarni podaci za analizu narativa o uticaju globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad, držali smo se saveta o broju ispitanika koje su dale Bejker i Edwards (Baker, Edwards 2012). Bejker i Edwards su pitale naučnike i mlade istraživače koliko ispitanika je dovoljno za kvalitativno istraživanje i odgovor do kog su došle je od 12 do 150, tačnije nema gornje granice, premda se savetuje da taj broj treba da bude manji od 150, kako ne bi došlo do previše složene obrade podataka (Baker, Edwards 2012: 18). Obzirom da sprovedeno istraživanje nije imalo raspoloživa finansijska sredstva i dodatne istraživačke kapacitete, broj ispitanika koji smo intervjuisali je 25, od kojih je deo pismeno odgovorio na pitanja. Intervjui su obavljeni u periodu od 2013. do 2017. godine. Među ispitanicima našlo se 13 žena i 14 muškaraca. Kada je reč o istraživačkoj kategoriji kojoj sagovornici pripadaju, među njima je 7 istraživača saradnika, 4 naučnih saradnika, 6 naučnih savetnika i 3 viša naučnih savetnika, kao i 4 istraživača koji su zaposleni na fakultetu. Što se tiče disciplina iz kojih dolaze sagovornici u istraživanju, razgovarali smo sa istraživačima iz oblasti medicine, matematike, prostornog planiranja, sociologije, ekonomije, političkih nauka, antropologije, tehnologije, filozofije, muzikologije i istorije.

4.1.3.5. Prikupljanje i analiza podataka

Prikupljanje podataka podrazumevalo je prikupljanje sekundarnih podataka, kao i prikupljanje primarnih podataka. Sekundarni podaci prikupljeni su na nekoliko načina. Dokumenta međunarodnih organizacija prikupljena su preko arhiva njihovih vebajtova. Domaći zakoni i druga relevantna dokumenta prikupljeni su u pravnoj čitaonici Narodne biblioteke iz časopisa *Službeni glasnik RS*, *Službeni list SFRJ*, i *Službeni glasnik SRS*. Kada je reč o odabiru sagovornika za istraživanje, oni su odabrani preko vebajtova istraživačkih organizacija za koje rade. Prosečno trajanje intervjuja bilo je sat vremena i intervju je sniman diktafonom, pa je zatim rađena transkripcija.

Nakon toga intervjui su uz pomoć softvera za kvalitativnu obradu podataka kodirani u skladu sa istraživačkim pitanjima i postavljenim zadacima.

Analiza podataka rađena je uz pomoć programa za kvalitativnu analizu podataka NVivo 11. Među postupcima koji su korišćeni tom prilikom je učestalost reči (engl. word frequency), koji je pomogao da se odrede ključne teme i diskursi globalnih naučnih politika, ali i prilikom analize intervjua.

4.2. VREDNOSTI, DISKURSI I INSTITUCIJE GLOBALNE NAUČNE POLITIKE

4.2.1. GLOBALNA NAUČNA POLITIKA I VREDNOSTI

Vrednosti su temeljne etičke kategorije koje podrazumevaju duboko ukorenjena ubeđenja o tome šta je dobro ili loše, odnosno ispravno ili neispravno. Za vrednosti je karakterističan veliki stepen opštosti i sporo menjanje. Osnovna slika koju imamo o svetu i temelj svih odluka koje donosimo u vezi sa načinom života koji živimo zasnivaju se na osnovnim principima koje usvajamo, odnosno na vrednostima. Naučna politika kao područje odlučivanja o tome kako se realizuje naučna delatnost potpunije se može razumeti ako se posmatra iz perspektive vrednosti koje oblikuju njena osnovna rešenja. Uticaj vrednosti često nije očigledan i postaje jasniji tek kada se javne politike sagledaju iz vrednosne perspektive. Odabir o kojim vrednostima će se raspravljati je donekle arbitraran i vrednosti se najčešće definišu kroz dihotomije, odnosno svoje suprotnosti, što je slučaj i u ovom istraživanju (Stewart 2009: 9). Obzirom na potrebe ove studije nećemo raspravljati o opštim vrednostima kakve su dobrota, lepota, istina i slično, već ćemo se fokusirati na vrednosti koje figuriraju kao važne za naučnu politiku. Tačnije, fokusiraćemo se na dimenzije organizovanja naučne delatnosti koje se menjaju sa promenom

paradigme naučne politike u nastojanju da razumemo kako se vrednosti na kojima se one baziraju menjaju. Vrednosti i njihovu ulogu u naučnoj politici smo istraživali na osnovu učestalosti upotrebe pojmova kroz vreme u najistaknutijim publikacijama međunarodnih organizacija ključnih za naučnu politiku, obzirom da vrednosti nije moguće ispitivati direktno.

Kada govorimo o globalnoj naučnoj politici, kao jedno od ključnih pitanja postavlja se pitanje tradicionalnog znanja, tako da će to biti prva vrednost koju ćemo razmatrati nasuprot modernom. Druga vrednost koja se razmatra jeste saradnja, odnosno interesuje nas da li je pojam saradnje sve zastupljeniji u publikacijama međunarodnih organizacija i do kojih zaključaka možemo da dođemo ako tu zastupljenost poredimo sa pojmom takmičenja. Kao treću vrednost koju ćemo razmatrati izdvajamo nauku kao javno dobro, gde nas interesuje da li u sklopu globalne naučne politike posmatrane kroz odabrana dokumenta pojmovi javnog i privatnog postaju sve zastupljeniji. Obzirom na to da je naučni rad sve više stvar individualnih naučnika koji se organizuju u različite timove koji su često nezavisni od nacionalnih granica, interesuje nas i kako pojmovi individualnog i društvenog figuriraju u odabranim dokumentima. Kao poslednju vrednost koju analiziramo u kontekstu globalne naučne politike izdvajamo razumevanje nauke kao instrumentalne, odnosno kao emancipacije. Predmet našeg interesovanja jeste kako se pojmovi koji predstavljaju ključne vrednosti naučne politike upotrebljavaju u diskursu dokumenata globalne naučne politike i kako se ta upotreba menja poslednjih decenija, da bismo na osnovu toga izneli pretpostavke o intenziviranju određenih debata u naučnoj politici i glavnim smerovima njihovog zaoštavanja.

4.2.1.1. Tradicionalno nasuprot modernom znanju

Tradicionalizam i modernizam predstavljaju jednu od najtemeljnijih vrednostnih dihotomija u savremenoj civilizaciji. Ovde su te vrednosti važne u

kontekstu nauke, tako da govorimo o tradicionalnoj i modernoj nauci. Obzirom na to da su pojmovi postmodernizma i globalizacije pojmovi koji dominiraju krajem 20. i početkom 21. veka, možemo reći da je dihotomija tradicionalnog i modernog bila aktuelnija tokom 20. veka. Tradicionalno znanje kao takvo veoma je značajno u savremenoj naučnoj politici i sve češće se srećemo sa inicijativama za njegovu zaštitu.

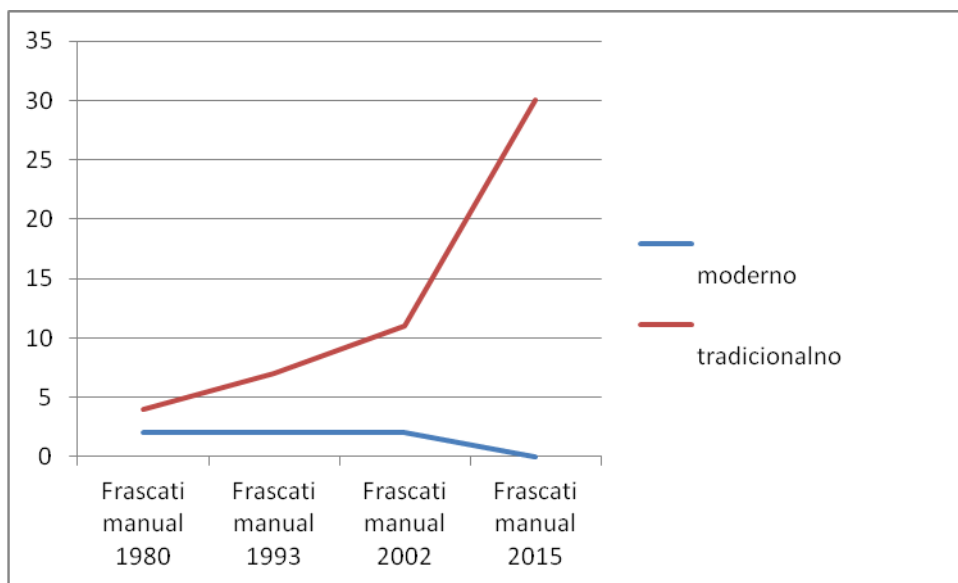
Tradicionalno, domaće ili lokalno znanje odnosi se na znanje koje je rezultat praksi preživljavanja lokalnih zajednica i njihovog odnosa sa prirodom, koje se najčešće prenosi posredstvom predanja, priča, mitova i slično. Ovo znanje rezultat je stvaralačkog rada zajednice, njenog načina života i odražava njen identitet i vrednosti (Alija, Hasić 2014: 33). Zaštita i prava koja se tiču tradicionalnih znanja česta su tema debata koje spadaju u domen naučne i drugih srodnih politika. U sklopu *UNESCO naučnog izveštaja* iz 2015. godine postoji poglavlje posvećeno tradicionalnom znanju (UNESCO 2015: 15). Naročito problematično može da bude pitanje tradicionalne medicine čije vrednosti se i dalje brane od strane lokalnih zajednica ali i mnogih naučnika. Često vlade pojedinih zemalja osnivaju posebna tela koja imaju za cilj da produkuju mišljenje o određenim tradicionalnim praksama koje se kose sa modernom naukom, od strane koje su često proglašavane kao nenaučne i neuniverzalne.

Za razliku od tradicionalnog znanja, moderno znanje je univerzalno, eksplicitno, prenosi se pisanim putem i posredstvom školskog sistema, bazira se na naučnom metodu, i polazi od principa objektivnosti i specijalizacije (Tinnaluck 2004: 73). Problem prilikom upotrebe pojma moderno znanje je u tome što pojam modernog označava mnogo toga i što je i sam pojam modernog znanja prošao kroz velike transformacije tokom 21. veka. Entoni King (Anthony D. King) razjašnjava da pojam modernosti etimološki ne ukazuje samo na novinu, modu, aktuelnost, već i na meru, standard i kriterijum u odnosu na koji se procenjuje vrednost nečega (King, 1995: 109). S druge strane, moderna nauka je tokom druge polovine 20. veka i uticajem kritika znatno revidirala svoja

stanovišta, tako da su razvijeni brojni pristupi koji omogućuju uključivanje lokalne perspektive.

Kvantitativna analiza međunarodnih dokumenata naučne politike pokazuje na prvi pogled kontradiktorne rezultate kada je reč o upotrebi pojmova tradicionalno i moderno. Naime, ako posmatramo učestalost pojmova tradicionalno i moderno u *Fraskati priručniku*, vidimo da od 1980. godine pojam moderno figurira kao irelevantan. Pominje se svega dva puta u izdanjima ovog priručnika iz 1980., 1993. i 2002. godine, dok se u poslednjem izdanju ovog priručnika pojam uopšte ne spominje. Za razliku od pojma moderno, frekvencija pojma tradicionalno u priručnicima od 1980. godine neznatno raste, da bi sa 11 puta pominjanje ovog pojma poraslo na 30 u priručniku iz 2015. godine (pogledati grafik 1). U velikoj većini slučajeva u priručniku iz 2015. godine pojam tradicionalno upotrebljen je u kontekstu „tradicionalno znanje“. Takav rezultat govori da se, barem kada je prikupljanje statističkih podataka u pitanju, od strane OECD-a sve više pažnje usmerava na tradicionalno znanje i njegov položaj u sklopu istraživanja i razvoja. Izostanak pojma moderno možemo da tumačimo time da je verovatno je da se pojam znanje poistovećuje sa modernim znanjem, tako da se moderno izostavlja.

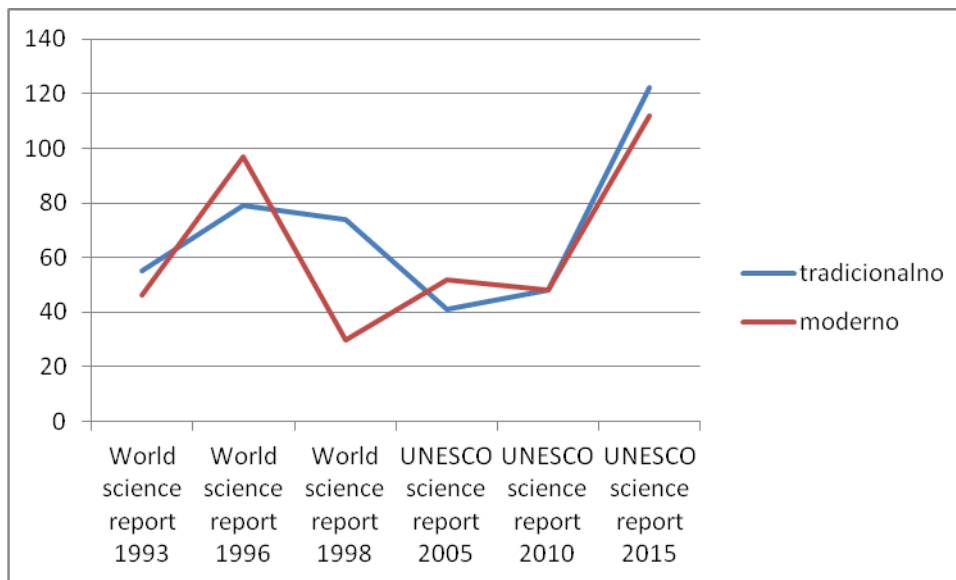
Grafik 1 Upotreba pojmova tradicionalno i moderno u *Fraskati priručnicima*

Za razliku od OECD priručnika, u *UNESCO naučnom izveštaju* imamo značajan rast podjednako pojma tradicionalno kao i pojma moderno u periodu između 2010. i 2015. godine. Dok se 1993. godine pojam moderno najčešće upotrebljava u kontekstu „moderno znanje“, 2015. godine pojmovi koji se najčešće upotrebljavaju uz moderno su biotehnologija, infrastruktura i tehnologija. Nijedan pojam koji ide uz tradicionalno se ne izdvaja 1993. godine, ali se zato 2015. godine kao najdominantniji pojam koji ide uz tradicionalno javlja znanje, a nešto manje zastupljeni su i industrije, sektori i snage.

Grafik 2 Upotreba pojmova tradicionalno i moderno u UNESCO naučnom izveštaju

Istorijska analiza ukazuje nam na to da u tehničkom dokumentu kakav je *Fraskati priručnik* koji pripređuje međunarodna organizacija OECD, za razliku od pojma tradicionalno, pojam moderno ne figurira kao značajan, dok u *UNESCO naučnim izveštajima* upotreba pojmova tradicionalno i moderno raste. Razliku u učestalosti upotrebe pojmova najpre razumemo u svetlu problema koji okružuju upotrebu pojma modernog i njegovu zamenu drugim pojmovima poput postmodernog, globalno i slično. Sve veća upotreba pojma tradicionalnog

ukazuje na kontradiktornosti procesa globalizacije i modernizacije u sklopu kojih i tradicionalne vrednosti dobijaju na značaju.

4.2.1.2. **Kompetitivnost nasuprot naučnoj saradnji**

Međunarodna saradnja jedan je od najznačajnijih aspekata naučne delatnosti i bez nje bi naučna delatnost teško imala globalni značaj kakav danas ima. Međunarodna saradnja prilikom realizacije naučnih radova je u porastu i sve je više članaka na kojima je sarađivalo više autora iz različitih zemalja (National Science Board 2000). Zahvaljujući temama poput klime, hrane, zdravlja i ekonomskog rasta koje postaju sve značajnije na globalnom planu, sve je intenzivnije i neophodnije međunarodno udruživanje kako bi se odgovorilo na ove globalne izazove (Wagner 2002: 1). Takođe, sve je više zemalja koje se pojavljuju kao potencijalni saradnici na međunarodnim projektima. Savremene komunikacione tehnologije olakšale su razmenu znanja i saradnju prilikom dolaženja do novih znanja. Primeri međunarodne saradnje su virtuelne laboratorije koje omogućuju da naučnici koji su prostorno udaljeni sarađuju zajednički na istom istraživačkom projektu zahvaljujući savremenoj tehnologiji. Sve navedene promene dovode kreatore naučnih politika da se zapitaju o načinima na koje će podržati globalnu nauku i uzeti učešća u kreiranju globalnih naučnih politika. Najvažniji akteri međunarodne saradnje su međunarodne organizacije koje se osnivaju u periodu posle Drugog svetskog rata. Pored međunarodnih organizacija koje se u sklopu svoje delatnosti bave istraživanjem, tu su i prve međunarodne istraživačke organizacije. Premda nauka sve više postaje globalna delatnost, svega je par globalnih organizacija koje deluju na tom polju (Keenan 2012: 168). Među organizacijama koje su značajne za međunarodnu naučnu saradnju na prvom mestu je UNESCO, a značajne su i regionalne aktivnosti poput Evropskog istraživačkog prostora.

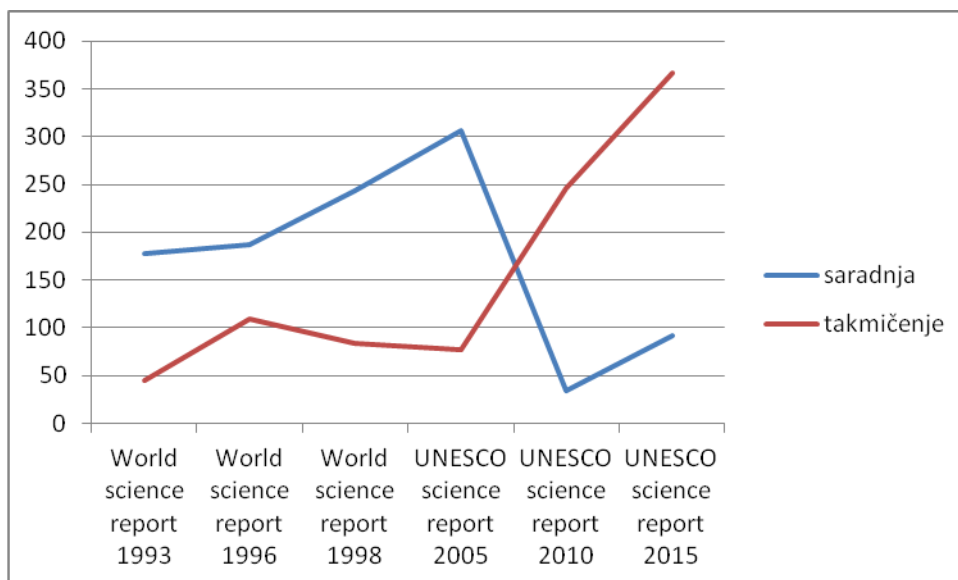
Međutim, najveći deo ulaganja u istraživanje koje ostaje jedno od centralnih pitanja vezanih za istraživanje i dalje dolazi sa nacionalnog nivoa. To ostavlja

pitanje međusobnog poređenja zemalja značajnim, što dalje otvara pitanje kompetitivnosti i dominiranja svetskom scenom. SAD, Japan i Evropa dominiraju kada je reč o ulaganju u nauku i naučnoj produktivnosti. Nekoliko zemalja poput Brazila, Kine i Indije sve su progresivnije, dok se bivše sovjetske republike trude da održe nekadašnje potencijale (Keenan 2012: 168). Preostaje veliki broj siromašnih zemalja čije je ulaganje u nauku zanemarljivo (UNESCO 2010b). O kompetitivnom odnosu možemo govoriti i primenjujući model centra i periferije, gde mali broj zemalja sveta dominira globalnim naučnim aktivnostima i predvodi ulaganja u nove tehnologije, dok veliki broj perifernih zemalja ostaje po strani naučnog i tehnološkog razvoja. Alatas (Syed Farid Alatas) o takvom poretku na međunarodnoj akademskoj sceni govori kao o „akademsom imperijalizmu“ koji je analogan političkom ili ekonomskom imperijalizmu (Alatas 2003: 600). Prema Alatasu, u kolonijalno doba akademski imperijalizam se održavao posredstvom kolonijalne moći, dok se danas akademski neo-kolonijalizam održava posredstvom *stanja akademske zavisnosti*. Stanje akademske zavisnosti je stanje u kom su društvene nauke određenih zemalja uslovljene razvojem i rastom društvenih nauka drugih zemalja kojima su te zemlje potčinjene. Zavisni naučnik je više pasivni primalac istraživačke agende, metoda i ideja koje dolaze od strane društvene nauke moćnih zemalja, što nam govori činjenica da gotovo i nema teorijske analize koja potiče iz zemalja u razvoju, kao i činjenica da najveći broj naučnih časopisa i konferencija jeste skoncentrisano u malom broju zemalja (Alatas 2003: 604). Sve to nam govori da pored globalne saradnje, zemlje sveta su ne samo u odnosima konkurencije, već i nejednakosti koja govori o sukobljenim interesima.

Istorijskom analizom *Fraskati priručnika* počev od 1980. godine pokazuje se da pojmovi saradnje i takmičenja ne figuriraju kao značajni, tvrdeći na osnovu frekvencije upotrebe. Oni se u četiri izdanja ovog priručnika koja su ušla u analizu pominju svega nekoliko puta i tokom vremena njihova upotreba niti raste niti opada.

Međutim *UNESCO naučni izveštaji* daju drugačiji primer. Kao što možemo da vidimo na Grafiku 3, od 1993. godine kada se saradnja pominje 177 puta, preko 2005. godine kada se saradnja pominje 307 puta, dolazimo do 2010. godine kada se saradnja pominje svega 34 puta i 2015. godine kada se taj broj penje na 92. Kada je reč o kontekstu upotrebe pojma, 1993. godine se pojam saradnje upoterbljavao najčešće sa pojmovima naučne i međunarodne saradnje, dok je 2015. godine taj kontekst međunarodna, ekonomska, regionalna saradnja i svet. Dok 1993. godine nema nijedne reči koja se izdvaja u kontekstu upotrebe pojma kompetitivno, u izveštaju iz 2015. godine kao reči koje dolaze pre izdvajaju se globalno, rastuće i međunarodno, a kao reči koje dolaze posle proizvodi, grantovi, finansiranje i osnova. Za razliku od saradnje, upotreba pojma takmičenja kontinuirano raste. Možemo da zaključimo da autori tekstova i izveštaja o stanju u nauci u svetu tokom vremena sve više pažnje neočekivano usmeravaju na takmičenje, dok saradnja odlazi u drugi plan.

Grafik 3 Upotreba pojmova saradnja i takmičenje u UNESCO naučnim izveštajima

Gledajući upotrebu pojmova saradnje i takmičenja u međunarodnim dokumentima, teško je doneti konzistentan zaključak. Ono što je na prvi pogled uočljivo jeste izrazit rast pojma takmičenja u *UNESCO naučnim izveštajima*, što

govori o tome da je takmičenje definitivno postalo izrazito važno u debatama o nauci tokom poslednje dve decenije, kao i da na osnovu učestalosti upotrebe pojmova ono figurira kao značajnije od saradnje. U neku ruku, to je neočekivan nalaz istraživanja jer bi se moglo pretpostaviti da se, barem zvanično, veći značaj daje naučnoj saradnji.

4.2.1.3. Nauka kao javno ili kao privatno dobro

Nauka je tradicionalno smatrana klasičnim javnim dobrom. Najveći deo naučnih aktivnosti finansira se sredstvima obezbeđenim iz budžeta nacionalnih država i to je bio slučaj sa gotovo svim vladama veći deo savremene istorije. U užem smislu, pravno posmatrano, ne misli se toliko na finansiranje naučne delatnosti koliko na javnu dostupnost naučnog znanja koja se posmatra u okviru lokalnih ili nacionalnih naučnih sistema (Dalrymple 2003: 35). Javna dobra definisana su svojim osnovnim karakteristikama a to je da su slobodno dostupna svima i da se ne oštećuju upotrebom, odnosno da ih ne karakterišu isključivost i rivalitet. U kontekstu naučnog znanja, „dobro“ ima dve ključne karakteristike: ono je opipljivo u smislu da se može tretirati kao činjenica, odnosno razumeti i utvrditi, tačnije ima unutrašnju vrednost u smislu povezanosti sa fundamentalnom prirodom stvari. Podrazumeva se da kao dobro ima dobre efekte na društvo i isključuje novac. Stav da je istraživanje javno dobro u određenom smislu je samo politički stav iz kojeg nužno ne proizilazi nikakva obaveza, prema nekim gledištima. Prema drugim gledištima stanovište da je naučni rad javno dobro podrazumeva da država i javni sektor u potpunosti treba da preuzmu odgovornost za finansiranje naučnog rada.

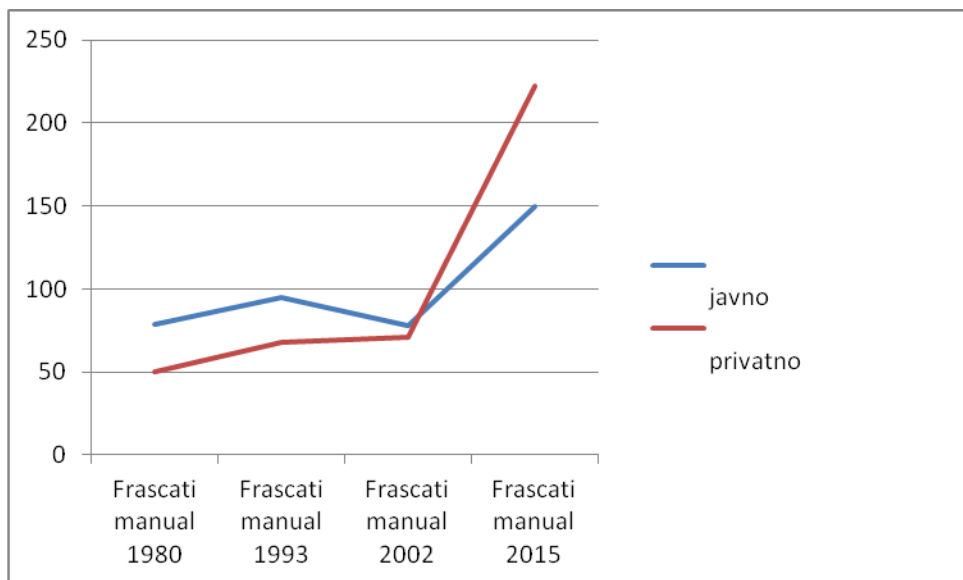
Suprotno gledište je da istraživanje nije javno dobro, barem ne „čisto“ javno dobro. Nasuprot rezultatima naučnog istraživanja kao javnom, opštem dobru tokom 15. veka javljaju se i patenti i prvi oblici intelektualnog vlasništva (Dalrymple 2003: 38). Kao argumente u korist toga da naučni rad nije javno dobro pored toga što ono stvara korist, navodi se i to što ga finansiraju privatne

institucije (Veber 2006: 37). Kao jedan od glavnih argumenata zbog čega državi ne treba u potpunosti prepustiti finansiranje naučnog rada navodi se da vlasti ne vode uvek efikasnu javnu politiku koja zadovoljava potrebe društva (Veber 2006: 37). Na kraju tog spektra razmišljanja je stanovište da nema nikakvih dokaza da država uopšte treba da ulaže u istraživanje koje je popularizovao Terens Kili (Terence Kealey), biohemičar iz Velike Britanije (Kealy 2013).

Najveći broj vlada zastupa gledište koje je između dve krajnosti, dakle određeno finansiranje naučnog rada koje dolazi iz privatnog sektora smatra se poželjnim i generalno je teško pronaći čiste forme jedne ili druge krajnosti finansiranja (Dalrymple 2003: 53). To što je u bivšim socijalističkim zemljama ulaganje privatnog sektora u naučni rad malo smatra se problematičnim rešenjem koje treba menjati. Generalno stanovište koje dolazi sa globalnim naučnim politikama jeste da i privatno i javno ulaganje u naučno istraživanje treba uvećati radi veće ekonomske produktivnosti i blagostanja zemlje. Prema nekim istraživanjima rast javnih i privatnih ulaganja su međusobno zavisni, tako da veće ulaganje javnog sektora prati i veće ulaganje privatnog sektora (Economic Insight Ltd 2015).

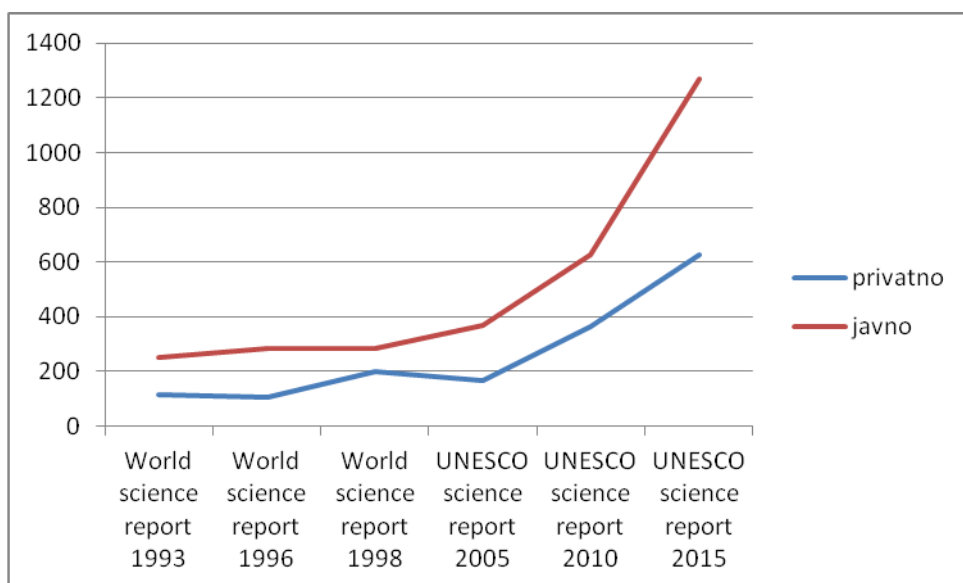
Istorijskom diskurzivnom analizom hteli smo da utvrdimo da li se upotreba javnog i privatnog, kao vrednosti a ne samo kao pitanja finansiranja, u međunarodnim dokumentima tokom vremena menja. Kao što možemo da vidimo na Grafiku 4, i privatno i javno se sve češće upotrebljavaju u *Fraskati priručniku*. Međutim, kada pogledamo koji pojam se upotrebljava više, vidimo da je to privatno.

Grafik 4 Frekvencija upotrebe pojmova javno i privatno u Frascati priručniku

Upotreba pojmova privatno i javno takođe raste i u *UNESCO naučnim izveštajima*. Od toga da se 1993. godine pojam privatno upotrebljava 115 puta, a pojam javno 205 puta, dolazimo do toga da se pojam javno 1993. g. upotrebljava 627, a 2015. godine čak 1269 puta.

Grafik 5 Upotreba pojma privatno i javno u UNESCO naučnim izveštajima

Rezultati diskurzivne analize međunarodnih dokumenata nam govore o tome da je debata o javnom i privatnom u nauci sve intenzivnija i značajnija u globalnim okvirima. Za razliku od *Fraskati priručnika*, u *UNESCO naučnim izveštajima* pojam koji dominira jeste javno, a ne privatno. To nam potencijalno govori o razlikama u glavnom usmerenju ove dve međunarodne organizacije – dok OECD naginje privatnom, UNESCO više teži razumevanju nauke kao javnog dobra.

4.2.1.4. Naučni rad kao individualna ili timska aktivnost

Naučni rad je dugo posmatran kao individualna aktivnost koju naučnici sprovode u laboratorijama i institutima daleko od očiju javnosti. Smatra se da je govoriti o individui u istraživačkom sistemu „nemoguć zadatak“ (Nowotny 1990: 331). Individua je deo istraživačkog sistema u jednoj od brojnih mogućih uloga koje u njemu ima: kao akter ili posmatrač, učesnik ili kolega, suparnik ili saradnik, junior koji će jednog dana biti u poziciji menadžera, donosioca odluka, direktora instituta itd. (Nowotny 1990: 331). Pored toga što je kod istraživanja reč o visoko individualizovanom procesu, ono se može istraživati i kao sistem organizovanog i kontrolisanog rada, poput drugih proizvodnih kolektiva (Whitley 2000). Isto kao i druge organizacije u društvu, naučni rad je birokratizovan i komodifikovan, tako da je donekle izgubio raniju privilegovanu poziciju. Individualni naučnik uvek pronalazi sebe u inherentnoj tenziji sa društvenim i kolektivnim svojstvom nauke, jer iako veći deo istraživanja sprovodi sam, rezultati njegovog rada zavise od njihovog društvenog priznavanja i prihvatanja.

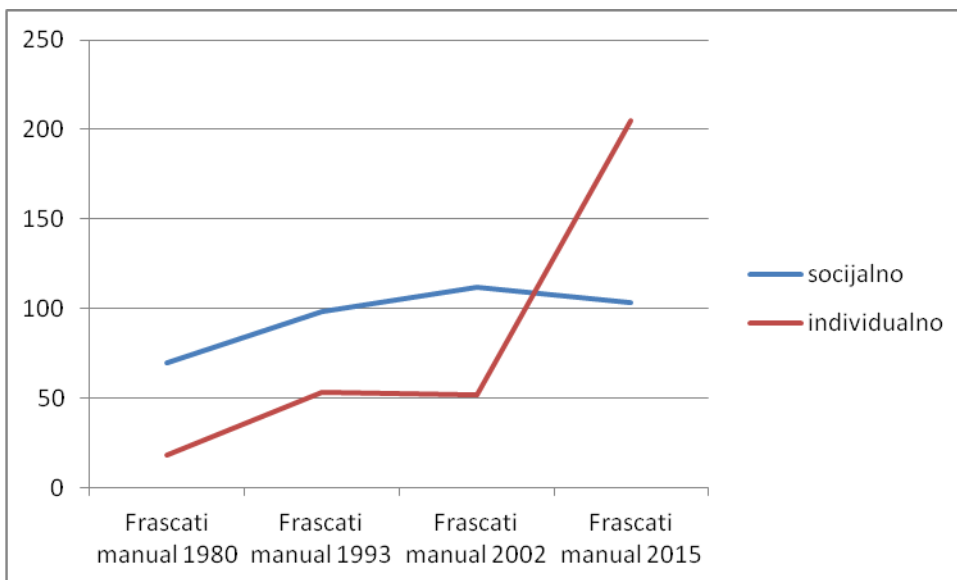
Za razliku od ranijih perioda kada su kolektivno organizovani naučnici sprovodili individualna istraživanja, u periodu posle Drugog svetskog rata naučnici se sve češće organizuju u timove i mreže (Kowarski 1965: 247). Naučni tim se sastoji od grupe visoko kvalifikovanih specijalista, sa komplementarnim

veštinama, iskustvom i znanjem, koji su integrisani u istraživačku grupu koja je posvećena određenom istraživačkom problemu. Timski rad je postao nezamenjivi oblik društvene i naučne podele istraživačkog rada. U sprovođenju naučnog rada, individualni naučnik je zavisniji od rada koji obavljaju drugi nego što je to ikad u istoriji bio. Naučni rad više nije skoncentrisan u maloj elitnoj grupi, već je široko rasprostranjen kako u naučnoj zajednici, tako i posredstvom popularizacije širom društva, što je ubrzano difuzijom novih tehnologija i njihovom sve širom upotrebom. Sa globalizovanjem naučne politike, istraživački rad se sve više posmatra kao kolektivna aktivnost i novi kolektivni organizacioni oblici počinju da dominiraju njime.

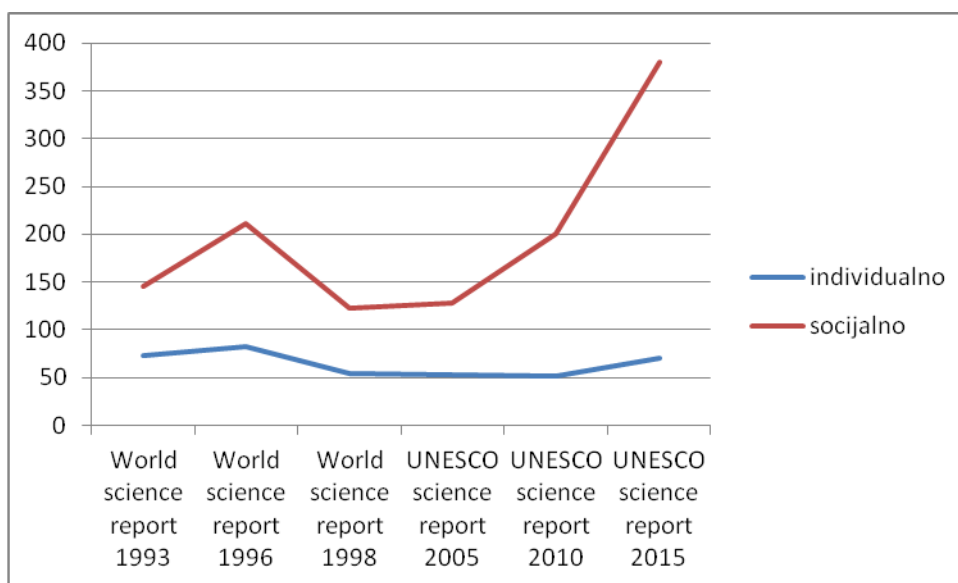
Zapravo tema individualnog ili timskog organizovanja istraživačkog rada posmatra se u kontekstu šire teme vrednosti koje preovlađuju, individualizam ili kolektivizam, odnosno društveno. Posmatrajući međunarodna dokumenta uočili smo intresantne trendove. Grafik 6 pokazuje da se u publikaciji *Fraskati priručnik* od 1980. godine sve više upotrebljava pojam individualnog, dok upotreba pojma društveno opada. Ovaj trend je veoma izražen. Dok se u publikaciji *Fraskati priručnik* iz 1980. i 1993. g. pojam individualno uglavnom upotrebljava u kontekstu zemlje, u publikaciji iz 2015. g. osnovni oblik u kom se javlja pojam jeste individua, dok nijedan pojam ne figurira kao izražen u njegovom kontekstu. S druge strane pojam društvenog u publikaciji iz 1980. godine upotrebljava se dominantno u kontekstu društvene nauke, 2002. i 2015. godine se uz pojam društvene nauke izdvaja i pojam društvena sigurnost.

Grafik 6 Upotreba pojmova individualno i društveno u Frascati priručniku

Sasvim drugačiju sliku dobijamo analizom publikacije *UNESCO naučni izveštaj*, kao što vidimo na Grafiku 7. U ovoj publikaciji sasvim obrnuto, vrtoglavo raste upotreba pojma društvenog. U publikaciji iz svake godine, pojam društvenog najčešće je spominjan u kontekstu društvenih nauka, što govori da je jedna od centralnih tema *UNESCO naučnih izveštaja* položaj društvenih nauka.

Grafik 7 Upotreba pojmova individualno i društveno u UNESCO naučnom izveštaju

Ovakvi rezultati diskurzivne analize ponovo nam govore o tome da učestalost upotrebe pojmova društveno i individualno u publikacijama dve najveće međunarodne organizacije reflektuje razlike u vrednostima i principima na kojima one baziraju svoj rad. Dok su za OECD daleko važnije vrednosti individualizma, za UNESCO je daleko značajniji pojam socijalnog, naročito u kontekstu društvenih nauka.

4.2.1.5. Nauka kao instrumentalna ili kao emancipacija

U filozofiji nauke jedna od osnovnih debata vodi se o tome da li je svrha nauke da bude pretežno instrumentalna ili je pak osnovna svrha nauke emancipacija ljudske vrste. Nauka je danas instrument javnih politika i njeno centralno vrednosno opredeljenje presudno određuje karakter razvoja određene zemlje. Vrednost nauke danas se pretežno meri u odnosu na to da li doprinosi stvaranju neke materijalne vrednosti, odnosno prema tome da li doprinosi ekonomskom boljitku nacije ili njenoj ekonomskoj kompetitivnosti (Ziman 2003: 17). Vlade mere vrednost nauke ne samo prema tome da li doprinosi stvaranju finansijske dobiti, već i prema tome da li doprinosi stvaranju nekih praktičnih rešenja na području nacionalne sigurnosti ili društvenog blagostanja. Većina vlada usmerena je na projekte koji imaju neki instrumentalni značaj i praktičnu korist, odnosno na primenjena istraživanja, i to u meri da se takvo opredeljenje podrazumeva. Takvo opredeljenje znači stavljanje akcenta na prirodne nauke i kvantitativna istraživanja. Globalna naučna politika kakvu zastupaju međunarodne organizacije i zemlje koje su prodorne i ekspanzivne na međunarodnom polju takođe kao vrednost uzimaju instrumentalno opredeljenje naučnih istraživanja. Premda praktičnu korist od nauke ne treba zaboraviti, treba imati na umu da nauka ima i druge funkcije, poput emancipacije.

Jedna od osnovnih funkcija nauke, naročito društvenih i kvalitativnih istraživanja, jeste da pruži razumevanje društva i takođe da sprovodi istraživanja koja su vođena interesom za samom naukom. Takva istraživanja nauku i istraživanje smatraju vrednošću po sebi i naročito su bila popularna u 18. veku među filozofima idealizma. Centralna vrednost naučnog istraživanja jeste u tome da emancipuje ljudsku vrstu, doprinese jednakosti među ljudima i omogući njihov napredak. Emancipatorsko istraživanje kao jedan od svojih osnovnih ideala ima društvenu pravdu. Kako bi se sprovela viđenja društvene pravde jedan od osnovnih zadataka emancipatorskog istraživanja jeste kritika postojećeg ekonomskog i političkog uređenja koje čini da su neki ljudi u lošijoj situaciji od drugih i da generalno umanje ljudsku patnju. Kapitalizam se nalazi na prvom mestu kritike emancipatorskog istraživanja jer on pruža mogućnost ne samo za napredak i razvoj, već ih takođe i blokira, onemogućujući potpun razvoj demokratije (Olin Wright 2007).

U savremenom društvu sve je manje prostora za društvenu kritiku i sve više se insistira na praktičnoj primenjivosti rezultata istraživanja. Usmerenost na instrumentalne vrednosti dovela je do toga da se društvena istraživanja sve manje i manje finansiraju, odnosno da jedna od ključnih vrednosti koja se smatra da treba da određuje smer i tokove naučnog istraživanja bude slobodno tržište. Alternativne vizije razvoja nauke sve su manje popularne, čemu svakako doprinosi i sve konkretnije formiranje globalne naučne politike koje stavlja u drugi plan specifičnosti različitih zemalja sveta i njihove različitosti u bogatstvu i životnom standardu.

Emancipacija i instrumentalnost nisu vrednosti koje se mogu pojmovno pretražiti u međunarodnim publikacijama, već vrednosti koje podrazumevaju šire filozofsko promišljanje trendova u naučnoj politici. Trendovi ka instrumentalizaciji vidljivi su u sve učestalijoj fokusiranosti na ekonomiju, tržište, razvoj, performativnost i slično, o čemu govori i sama koncepcija *Fraskati priručnika* koja počiva na merenju koje ranije nije bilo glavni mehanizam vrednovanja rezultata naučnog rada. Paradigma produktivnosti i merenja

postaje dominantan način razumevanja nauke i njene društvene uloge, na štetu drugih pristupa i alternativnih viđenja svrhe i društvene uloge nauke.

4.2.2. DISKURSI GLOBALNE NAUČNE POLITIKE

Aktuelnu globalnu naučnu politiku karakterišu određeni diskursi koji su najzastupljeniji u međunarodnim dokumentima, putem kojih je ona formulisana. Diskursi globalne naučne politike predstavljaju karakteristične pojmovne konstrukcije posredstvom kojih su prezentovani problemi naučne politike. Fokus je na načinu na koji su problemi globalne naučne politike izraženi u diskursima, odnosno u konceptualnim okvirima koji definišu polje globalne naučne politike. Posmatrati javne politike kao diskurs znači biti usmeren na način na koji je određeni problem formulisan i oblikovan u javnosti (Bacchi 2000: 48). Osnovni način da se prikaže konceptualna osnova globalnih naučnih politika jeste preko ključnih diskursa, odnosno tematskih okvira koji definišu njeno polje.

Diskurzivnom analizom međunarodnih dokumenata organizacija OECD i UNESCO došli smo do četiri glavna diskursa koji oblikuju aktuelnu problematiku naučne politike. Pre svega, kao dominantan diskurs savremene naučne politike izdvaja se diskurs globalizacije. Zatim, drugi diskurs koji oblikuje polje globalne naučne politike je diskurs društva, odnosno ekonomije znanja. Treći diskurs koji smo identifikovali diskurzivnom analizom nazvali smo diskurs neoliberalizma. Na kraju, kao neizostavnu temu međunarodnih dokumenata izdvojili smo odnose razvijenih i nerazvijenih zemalja, koju smo u sklopu analize nazvali diskurs nejednakosti.

4.2.2.1. Diskurs globalizacije

Kao što je tema globalizacije centar javnih i naučnih debata, tako je i centralno pitanje gotovo svakog savremenog dokumenta javne politike iz svih

oblasti - globalizacija. Pored određenja globalizacije kao ekonomskog, političkog i kulturološkog procesa, Ferklaf smatra da globalizaciji možemo da pristupimo i iz ugla jezika, jer globalizacija podrazumeva određene načine komunikacije i pojam je koji reprezentuje procese koji se događaju u realnosti (Fairclough 2007: 3). Međunarodne publikacije usvajaju jezik globalizacije i u njima se često napominje da daju „globalni pregled, „globalni odgovor“ na zatečene probleme i sl. Naučne politike treba da odgovore na „globalne izazove“, ne samo na „nacionalna pitanja“ (OECD 2008a). Neki od primera:

Globalizacija, skorašnji fenomen izazvan delimično tehnološkim napretkom i krajem Hladnog rata, uticala je na način na koji zemlje sprovode istraživanje (UNESCO 1998).

Među mnogim novinama, ovaj priručnik obraća posebnu pažnju na nemilosrdan proces globalizacije istraživanja i razvoja i rastući varijabilitet aranžmana putem kojih se istraživanje i razvoj finansira i sprovodi unutar i preko granica sektora (OECD 2015: 4).

Tema globalizacije često je povezana sa pitanjem međunarodnog standarda. Jedan od primera uticaja diskursa globalizacije u formi teme međunarodnog standarda dat je u *Fraskati priručniku*:

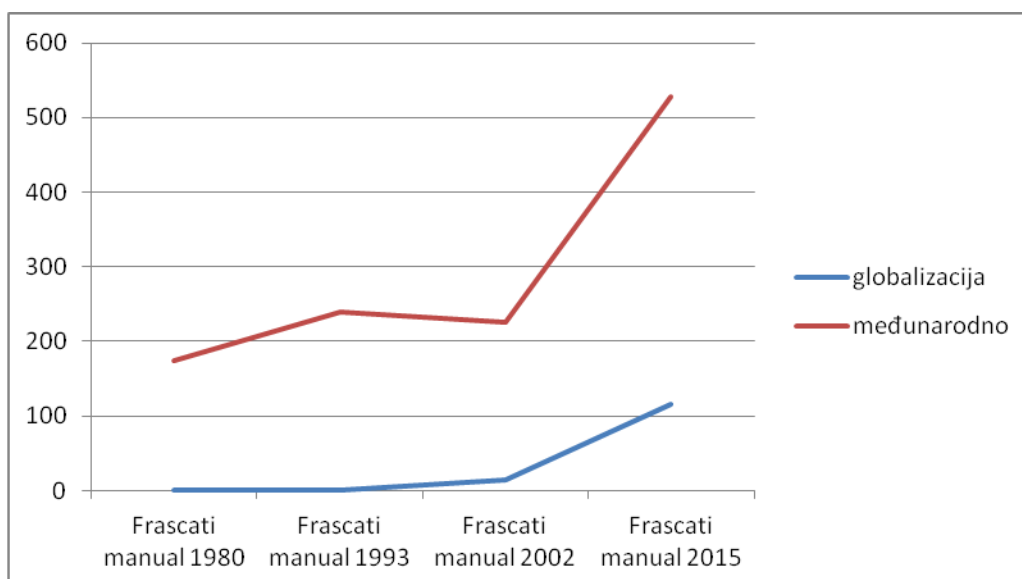
Fraskati priručnik nije standard samo za istraživanje istraživanja i razvoja u zemljama članicama OECD. Kao rezultati inicijativa OECD, UNESCO, Evropske unije i različitih regionalnih organizacija, on je postao standard za istraživanje istraživanja i razvoja celog sveta (OECD 2002: 3).

Pored dokumenata OECD i UNESCO, jedan od interesantnih primera diskursa globalizacije dat je u dokumentu *Naučna politika: novi mehanizmi za naučnu saradnju Zapada i Istoka (Science Policy: New Mechanisms for Scientific*

Collaboration between East and West) iz 1995. godine. Dokument je rezultat konferencije održane uz pomoć Naučnog odbora NATO-a u Rusiji i predstavlja jedan od prvih pokušaja nadilaženja hladnoratovske podele između Istoka i Zapada. Početak dokumenta glasi: „uoči 21. veka naša civilizacija se suočava sa globalnim problemom koji zahteva globalno rešenje” (Koptyug, Klerkx 1995: ix). Taj globalni problem odnosi se na svet koji će u budućnosti sve više da se oslanja na naučne rezultate i koji će sve više da zavisi od nauke u svom razvoju. Kako se u dokumentu navodi, „hitno se zahteva selekcija prioriternih područja istraživanja i kombinovanih napora naučnika na globalnom nivou” (Koptyug, Klerkx 1995: ix). Na konferenciji su prisustvovali predstavnici brojnih međunarodnih organizacija, uključujući i UNESCO.

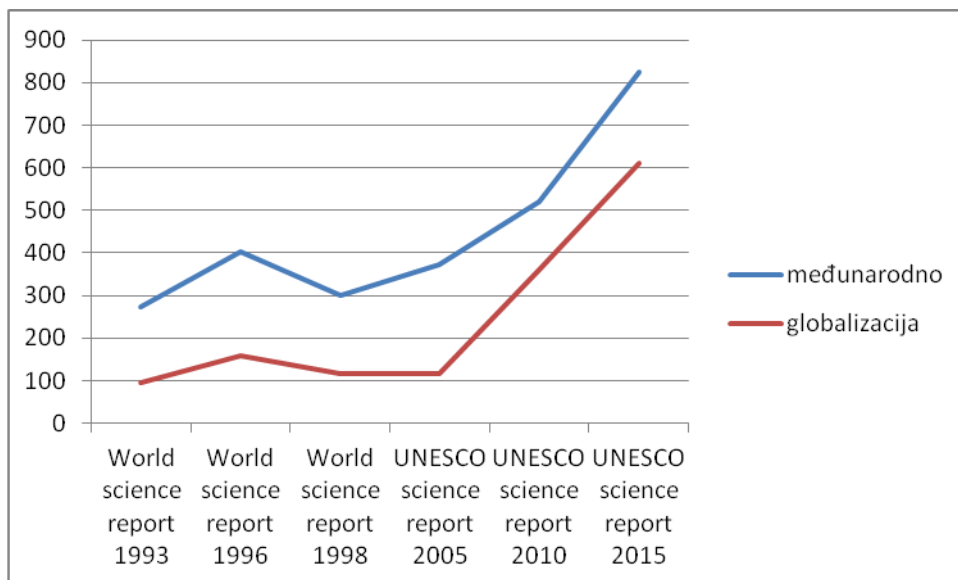
Diskurs globalizacije postepeno postaje dominantan u međunarodnim dokumentima naučne politike. Grafik 8 ilustruje porast prisustva pojma globalizacije za *Fraskati priručnik*. Premda diskurs globalizacije jeste prisutan u medijima i nauci i ranije, tek u poslednjem izdanju *Fraskati priručnika* vidimo da on igra značajnu ulogu, dok u ranijim publikacijama jedva da je spominjan.

Grafik 8 Učestalost pojmova globalizacija i međunarodno u publikaciji *Fraskati priručnik*

Grafik 9 ilustruje učestalost upotrebe pojmova globalizacija i međunarodno za UNESCO naučni izveštaj. Kao i na primeru *Frskati priručnika*, i ovde vidimo da pojmovi globalizacije i međunarodnog postaju sve aktuelniji.

Grafik 9 Učestalost pojmova globalizacija i međunarodno u UNESCO naučnom izveštaju

Rezultati diskurzivne analize pojmova globalizacija i međunarodno govore nam da su oni relativno kasno počeli da dominiraju ovim dokumentima, što je nalaz koji donekle iznenađuje. Bilo je potrebno vreme da ovi pojmovi zažive u dokumentima međunarodnih organizacija i to se događa tek početkom dvehiljaditih.

4.2.2.2. Diskurs o društvu znanja

Diskurs koji takođe dominira savremenim globalnim naučnim politikama je diskurs o društvu znanja. Obzirom na to da smo objasnili pojam društva znanja u odeljku koji se bavi teorijama globalizacije, jer se on uglavnom i vezuje za debate o globalizaciji, ovde ćemo se fokusirati na primere upotrebe diskursa društva znanja u dokumentima međunarodnih organizacija koja se razumeju kao glavni instrumenti globalne naučne politike (vidi str. 27-30 ovog rada;

Välimaa, Hoffman 2008: 266). UNESCO je 2005. godine objavio dokument pod nazivom *Ka društvu znanja (Towards Knowledge Society)*. U odnosu na ranije istorijske epohe u kojima je znanje bilo važno ali ne i univerzalno dostupno, to će biti „kamen temeljac istinskih društava znanja“ (UNESCO 2005: 17). Za razliku od informatičkog društva koje se odnosi prevashodno na tehnološku dimenziju, pojam društva znanja se u ovom dokumentu razume kao širi, obuhvatajući šire društvene, etičke i političke dimenzije (UNESCO 2005: 17). Društvo znanja, kako se razume u ovom dokumentu, trebalo bi da osnaži deljenje znanja. Štaviše, difuzija informatičke i komunikacione tehnologije trebalo bi da bude osnova razvoja u ovakvim društvima (UNESCO 2005: 18). „Prekomerna“ komodifikacija znanja koja je karakteristična za savremeno doba u sklopu UNESCO-a razume se kao pretnja ostvarenju društva znanja (UNESCO 2005: 22).

Primer naglašavanja koncepta društva znanja kao ključnog u *UNESCO-ovom naučnom izveštaju* iz 2005. godine:

Nema sumnje da je metafora koja se najšire upotrebljava u sadašnjem UNESCO naučnom izveštaju ona o ekonomiji znanja, ili, kao što bi trebalo da kažemo, o društvu znanja. Ali da li je to više od metafore? Jeste, zaista. Ovo uvodno poglavlje će naglasiti neke važne elemente ovog novog načina razmišljanja o nauci i tehnologiji (S&T). (UNESCO 2005)

U *UNESCO-ovom naučnom izveštaju* iz 2010. godine primećuje se uticaj koncepta društva znanja i govori se o „rastućoj ulozi znanja u globalnoj ekonomiji“ (UNESCO 2010: 5). Diskurzivnom analizom pojmova takođe utvrdili smo da se situacije u različitim zemljama sveta čiji pregled daje ovaj izveštaj objašnjavaju upravo upotrebom pojma dostizanja društva znanja. Isto se može primetiti i u *UNESCO naučnom izveštaju (UNESCO Science Report: towards 2030)* iz 2015. godine gde je cilj u sklopu naučnoistraživačkih sistema širom sveta „kreiranje društva znanja“ (UNESCO 2015: 289, 517, 584, 593). U

UNESCO-vom dokumentu koji nosi naziv *Nauka i tehnologije za društvo znanja* (*Science and Technologies for Knowledge Societies*) napominje se kako će tokom 2014-2021 „UNESCO asistirati državama članicama u njihovim aspiracijama da izgrade društva znanja bazirana na miru i održivom razvoju“ (UNESCO 2012: 1).

Pojam društva znanja dominira i publikacijama druge velike međunarodne organizacije na koju smo fokusirani u ovoj analizi – OECD. Ova organizacija takođe je uložila veliki napor sa ciljem da ideologija društva znanja postane globalno prepoznata kao poželjni koncept budućnosti. „Neprestalna potraga za kompetitivnom prednošću u globalnoj ekonomiji znanja dovela je u fokus svih kreatora javnih politika obrazovanje kao ključni faktor u osnaženju kompetitivnosti, zapošljavanja i društvene kohezije“ (Dempsey 2004). Akcenat OECD-a je na tercijarnom obrazovanju, te s tim u skladu i publikacija *Tercijarno obrazovanje za društvo znanja* (*Tertiary Education for the Knowledge Society*). Ova publikacija je pregled javnih politika tercijarnog obrazovanja širom sveta koja ima za cilj da pomogne zemljama da „uče jedne od drugih“ (OECD 2008b: 3). Uprkos razlikama između zemalja, nekoliko je prioriteta javnih politika koji su im zajednički, poput razvoja vizije budućnosti tercijarnog obrazovanja, obezbeđivanje da kapaciteti tercijarnog obrazovanja doprinesu ostvarenju ekonomskih i društvenih ciljeva, razvoj instrumenata upravljanja tercijarnim obrazovanjem, naglašavanje kvaliteta i relevantnosti i pozicioniranje nacionalnih sistema na međunarodnoj sceni. U ovoj publikaciji se govori o tercijarnom a ne o visokom obrazovanju jer se smatra da je to pojam koji obuhvata različite vrste institucija kakve su politehničke institucije, koledži, tehnološki instituti, itd. Kada je reč o jednoj od najpoznatijih publikacija koje se tiču istraživanja *Fraskati priručnik*, u poslednjem izdanju ovog izveštaja se ne pominje pojam društva znanja, ali se pominje „na znanju zasnovana globalna ekonomija“, što svakako jeste deo diskursa o društvu znanja (OECD 2015: 3).

4.2.2.3. Diskurs neoliberalizma

Kao treći diskurs koji dominira globalnom naučnom politikom izdvajamo neoliberalizam. Neoliberalizam kao takav nije pojam koji se eksplicitno pojavljuje u dokumentima i publikacijama vodećih međunarodnih organizacija, već je to skup koncepata i tema koji su objedinjeni pojmom neoliberalizma. Među teme koje obuhvata diskurs neoliberalizma spadaju: globalno tržište kao ključni mehanizam regulacije odnosa, kompeticija zemalja radi ostvarenja komparativne prednosti, vrednovanje bazirano na performativnosti, privatizacija javnih usluga i dobara, komercijalizacija, i druge. Tvrdi se da će se oslobađanjem toka kapitala, dobara i usluga stvoriti najpovoljniji ekonomski, ali i društveni uslovi. U poslednje dve decenije neoliberalizam ima jak uticaj na formiranje javnih politika (Roberts 2007: 350). Kada je reč o globalnoj naučnoj politici, neoliberalizam se na naučni rad odražava pre svega sve zastupljenijim stavom da finansiranje naučne delatnosti treba da se bazira na performativnosti. Analiza neoliberalizma kao diskursa neodvojiva je od njegove materijalne strane, odnosno uloge u različitim institucijama i praksama (Phelan 2014: 35).

Diskurzivna analiza međunarodnih publikacija i dokumenata ukazuje na to da u njima pojam tržišta figurira kao izuzetno značajan. Gotovo svi izveštaji o stanju nauke u svetu u *UNESCO naučnom izveštaju* govore iz konteksta globalnog slobodnog tržišta i privatizacije. Neki od primera:

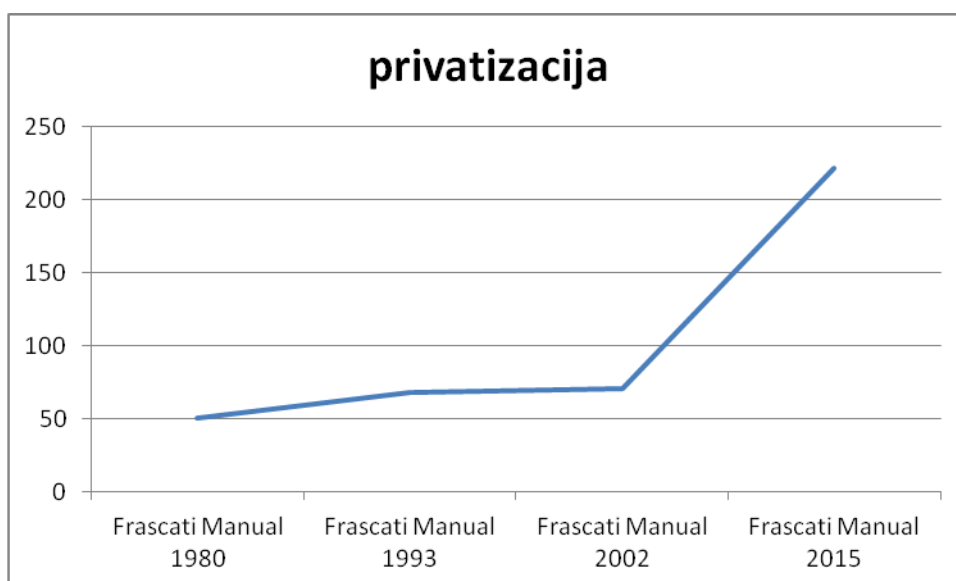
Kada zemlje vide u nauci i tehnologiji način da se pozicioniraju na međunarodnom tržištu, tradicionalni duh saradnje naučnika je lako prevaziđen nacionalnim imperativom za takmičenjem (UNESCO 2005: 46).

Dok privatizacija možda nije najoptimalnije rešenje, pojedinci torde da podsticaj profita osigurava da će usluga biti pružena i da će biti dobrog standarda, i da je to bolje nego uopšte nemati uslugu. Privatizacija usluga i dobara koja bi trebalo propisno da budu javno obezbeđeni nije ograničena na S&T sistem i prilično je rasprostranjena (UNESCO 2005: 239).

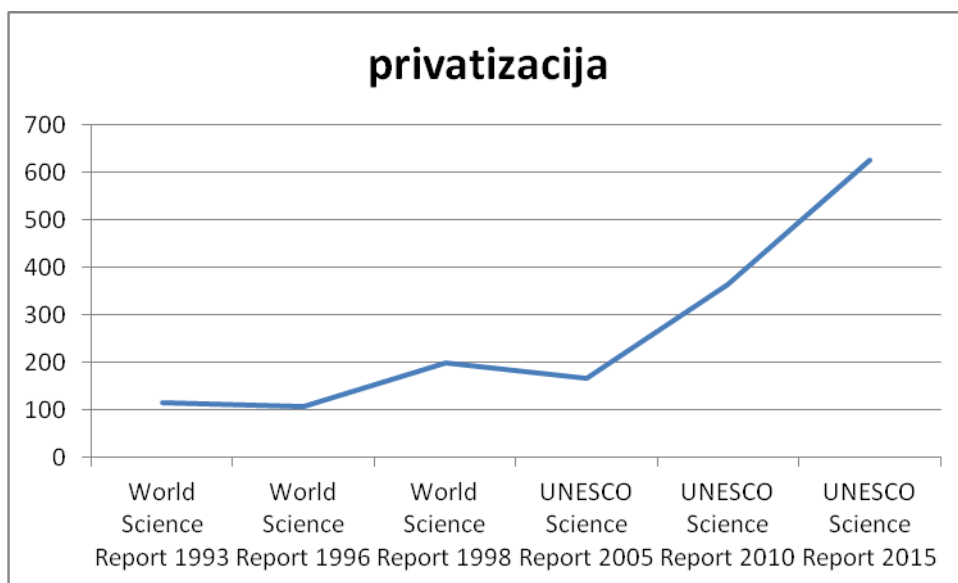
Kada je reč o OECD-u, u publikaciji *OECD naučni, tehnološki industrijski pregled 2002 (OECD Science, Technology and Industry Outlook 2002)* navodi se kako „zemlje OECD-a teže da osnaže ulogu sila tržišta u alokaciji resursa“ (OECD 2002: 86). Primer zalaganja za finansiranje koje se bazira na performativnosti i kompetitivnosti je publikacija *Promovisanje istraživačke izuzetnosti: novi pristup finansiranju (Promoting Research Excellence: New Approaches to Funding)* koju je objavio OECD 2014. godine. Kako se u ovoj publikaciji napominje: „javni istraživački sistemi se sve više takmiče na međunarodnom tržištu za talente i sredstva“ (OECD 2014: 20). Cilj pomenute publikacije je da promoviše nov pristup finansiranju istraživanja koji se više ne bazira na institucionalnom, već na projektnom finansiranju koje je kompetitivno.

Pretraga pojma privatizacija u najistaknutijim publikacijama OECD i UNESCO-a takođe daje indikativne rezultate koji govore u prilog tome da se neoliberalizam sve više ističe kao disurs na međunarodnom planu kada je reč o nučnoj politici. Naime iz grafika 10 i 11 vidimo da učestalost pojma privatizacije iz publikacije u publikaciju raste, kako kada je reč o *Priručniku Frascati*, tako i kada je reč o *UNESCO naučnom izveštaju*.

Grafik 10 Učestalost pojma privatizacija u Frascati priručniku

Grafik 11 Učestalost pojma privatizacija u UNESCO naučnim izveštajima

Diskurzivna analiza upotrebe pojma privatizacije u međunarodnim dokumentima dve vodeće međunarodne organizacije OECD i UNESCO nam govori da, pored toga što smo videli da u njihovim principima ima razlike, možemo da uvidimo da ima i sličnosti. U centru obe ove organizacije je diskurs neoliberalizma, dok bi detaljnije analize trebalo da utvrde da li se u oba slučaja ovaj diskurs upotrebljava afirmativno ili ima i primera kritičkog otklona prema privatizaciji nauke.

4.2.2.4. Diskurs nejednakosti

Kao poslednji diskurs globalnih naučnih politika koji se izdvaja imamo nejednakost. Kada je reč o dominaciji takozvane „trijade“ koju čine SAD, Evropska unija i Japan, najveći je deo međunarodnih dokumenta zapravo demonstracija nadmoći ove tri zemlje po svim mogućim kriterijumima koji se tiču visokog obrazovanja i istraživanja. S druge strane, postoji i svest o drugima, „marginalnim akterima“, kojima bi trebalo pomoći ili koji bi trebalo da urade nešto kako bi poboljšali svoju poziciju na globalnoj sceni. Međusobna razmena znanja, međunarodna saradnja i nove tehnologije mogu da pomognu

da se prevaziđe jaz između zemalja, barem prema optimističnim prognozama socio-demokratskog modela (UNESCO 1998, UNESCO 2009: 7). Socio-demokratski model podrazumeva veći broj horizontalno diferenciranih, visoko preformativnih i globalno usmerenih institucija, za razliku od neoliberalnog modela koji podrazumeva koncentraciju izuzetnosti u malom broju univerziteta u cilju globalne kompeticije (UNESCO 2009: 7). U globalnoj perspektivi se navodi kako nijedan region ne bi trebalo da ostane jednostavni „korisnik“ novog znanja, već takođe mora da postane i novi „kreator“ znanja (UNESCO 2015: 4).

Neki od primera diskursa nejednakosti u *UNESCO naučnom izveštaju*, obzirom na to da se u *Priručniku Fraskati* pojam ne pominje:

Ipak distribucija naučnih i tehnoloških kapaciteta, i njenih produkata, ostaje veoma nejednaka od regiona do regiona, od zemlje do zemlje. Preko 4/5 aktivnosti istraživanja i razvoja je skoncentrisano u samo par industrijalizovanih zemalja (UNESCO 1993).

U većini manje razvijenih zemalja, naučno istraživanje i povezane aktivnosti su marginalne, sa ograničenim uticajem na društvo i na proces razvoja. Nasuprot tome, u razvijenim zemljama nauka je suštinska komponenta obrazovanja i kulture, kao dodatak tome što je blisko povezana, kroz svoju primenu, sa ostalim društvenim sistemima, uključujući ekonomski (UNESCO 1993).

Kakogod, izveštaj takođe ukazuje na istrajne razlike između zemalja i tačnije, marginalni doprinos koji manje razvijene zemlje pružaju globalnoj nauci (UNESCO 2010: xvii).

Prisustvo diskursa nejednakosti u međunarodnim publikacijama nam potvrđuje da periferne zemlje nisu sasvim zaboravljene od strane globalnih

aktera i da postoji ukazivanje na njihov poseban položaj. U odnosu na veliki broj zemalja čiji je položaj periferni u naučnoj delatnosti, može se reći da je tema relativno marginalna i da joj nije posvećeno dovoljno pažnje. Nejednakost, odnosno ekonomska razvijenost zemlje, trebalo bi da bude i jedan od indikatora koji se koristi prilikom analize naučnoistraživačke delatnosti određenih zemalja i prilikom međunarodnog rangiranja.

4.2.3. INSTITUCIJE GLOBALNE NAUČNE POLITIKE

Period posle Drugog svetskog rata ključan je za razvoj naučnih politika kao posebnog područja delovanja u svim zemljama sveta. Proces globalizacije koji je tada zadobio novo obličje sa prvim međunarodnim institucijama dovodi do toga jedna od njihovih osnovnih delatnosti bude i naučna politika. Glavni akteri nadnacionalnih oblika upravljanja naukom u posleratnom periodu su međunarodne organizacije.

Međunarodne organizacije bile su ključni faktor koji je doprineo tome da države uvide potrebu i korist u telima koja će biti zadužena za naučnu politiku (Finnemore 1993: 566). Možemo reći da je uspostavljanje tela zaduženog za naučnu politiku bila ideja koja je došla spolja i nije proizišla iz inherentnih potreba nacionalnih država, ali i da su nacionalne države spremno odgovorile na tu ideju, jer se ona razumela kao faktor njihove modernizacije. Međunarodne organizacije vezane za nauku možemo podeliti na one kojima je osnovna svrha da sprovode naučni rad, kao i na one koje su fokusirane na naučnu politiku, koja je njihova osnovna ili sporedna svrha. Prva međunarodna istraživačka institucija uspostavljena nakon Drugog svetskog rata je CERN – Evropska organizacija za nuklearno istraživanje. Osnivanje CERN-a potpisalo je 12 predstavnika vlada zapadnih evropskih zemalja 1953. godine. Danas postoji veliki broj istraživačkih organizacija koje deluju prevashodno na međunarodnom planu i koje su nastale udruživanjem istraživačkih napora nekoliko zemalja. Jedan primer takve organizacije je i Evropska naučna

fondacija osnovana 1974. godine koja predstavlja udruživanje 72 organizacije iz 30 evropskih zemalja.

Među organizacijama koje su doprinele uspostavljanju institucija naučne politike na globalnom i nacionalnom nivou su pre svega UNESCO i OECD. OECD je igrao centralnu ulogu u razvijanju posebnog modela naučnih politika i njegovom širenju na gotovo sve zemlje sveta (Henriques, Larédo 2013: 801). Najveći broj institucija naučne politike kreiran je između 1955. i 1975. godine. To se poklapa sa aktivnim delovanjem UNESCO i OECD i njihovim promovisanjem naučne politike (Finnemore 1993: 576).

Uticaj međunarodnih organizacija na naučnu politiku bio je presudan, jer su one uslovile prihvatanje naučne politike kao jedne od važnih funkcija nacionalne države. Posredovanjem ovih nadnacionalnih tela nacionalne države su usvojile naučnu politiku kao svoju kompetenciju. Usvajanje naučne politike kao kompetencije nacionalne države zapravo je jedan od primera međunarodnog uticaja i jedan od prvih primera globalizacije naučne politike. Obzirom da je većina država sledila model koji su razvile međunarodne organizacije i da sve naučne politike imaju neke zajedničke karakteristike, možemo da govorimo o globalnim naučnim politikama i njihovoj institucionalizaciji koja je u svom začetku. Mehanizmi putem kojih je naučna politika međunarodnih organizacija uslovljena u većini delova sveta nije jednostavno rezultat prinude, već dejstva složenih institucionalnih mehanizama putem kojih je ona predstavljena kao nužnost i jedini put razvoja. Nastanak posebnog ministarstva koje je zaduženo za naučnu politiku posebno je rezultat uticaja UNESCO-a i OECD-a u posleratnom periodu. SFRJ bila je među državama koje su sarađivale sa OECD po pitanju istraživanja i razvoja, premda je bila socijalistička zemlja. Dakle delovanje OECD nije bilo skoncentrisano samo na zapadne zemlje i nije u potpunosti isključivalo socijalističke zemlje. Ta činjenica govori u prilog tome da o OECD-u i UNESCO-u možemo da govorimo kao o prvim globalnim institucijama naučne politike koje su doprinele globalizovanju naučnoistraživačkog rada.

4.2.3.1. UNESCO

UNESCO ili Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) je agencija koja je osnovana od strane Ujedinjenih nacija 1946. godine u Parizu. Kako piše u osnovačkom aktu ove organizacije, svrha organizacije je da promoviše saradnju između nacija i doprinese miru i sigurnosti posredstvom obrazovanja, nauke i kulture. Cilj sa kojim organizacija deluje je unapređenje pravde, vladavine prava i ljudskih prava širom sveta (UNESCO 1945). Sedište organizacije je u Parizu, a predstavništva se nalaze širom sveta. Trenutno je 195 zemalja članica UNESCO i 10 pridruženih zemalja. Delatnost UNESCO je organizovana u pet celina u sklopu kojih je nauka podeljena na prirodne i društve nauke, a pored obrazovanja i kulture tu je i oblast komunikacija i informacija. Među ključnim temama kojima se bavi UNESCO su: obrazovanje za 21. vek, učenje za život zajedno, izgradnja društva znanja, nauka za održivu budućnost i druge.

Nauka se ne pominje eksplicitno u poveljama Ujedinjenih nacija, jer isprva ni nije planirano da nauka bude oblast interesovanja UNESCO-a (Standke 2006: 627). Nauka je dodata u naziv UNESCO-a tek na kasnijim sastancima vezanim za osnivanje ove organizacije tokom 1945. godine. Tokom šezdesetih godina prošlog veka UNESCO je između ostalog radio na tome da standardizuje statistiku koja se tiče nauke i tehnologije, nakon što je razvio standarde za statistiku u obrazovanju i kulturi. Kasnih 50-tih UNESCO je asistirao državama da uspostave organizacije za naučnu politiku. Državne administracije za nauku u zemljama širom sveta uspostavljene su bez obzira na stanje u nauci koje ih je karakterisalo (neke su imale mali broj naučnika i neznatna ulaganja u nauku), a model naučne politike koji je UNESO raširio bazirao se na rešenju razvijenih zemalja u kojima je naučna administracija bila realna potreba (Finnemore 1993: 575). Tela koja su uspostavljena na nacionalnom nivou sa ciljem administriranja

nauke nisu se istovremeno bavila naučnim i istraživačkim radom, dok su organizaciono predstavljala ministarstvo vlade određene zemlje (Finnemore 1993: 586).

UNESCO periodično objavljuje nučne izveštaje o stanju u nauci u celom svetu. Prvi takav izveštaj objavljen je 1993. godine i nosio je naziv *Svetski naučni izveštaj*. Poslednji takav izveštaj objavljen je 2015. godine i publikacija sada nosi naziv *UNESCO naučni izveštaj*. U izveštaju se obuhvataju i društvene nauke iako UNESCO ima sekciju namenjenu društvenim naukama. Izveštaj se publikuje u okviru sekcije za prirodne nauke, tačnije za nauku i tehnologiju. Postoji i poseban izveštaj za društvene nauke, ali su one obuhvaćene i ovim opštim izveštajem. To nam govori da je shvatanje nauke u okviru UNESCO-a izmenjeno, te da je od nekadašnjeg razumevanja nauke kao sastavnog dela područja kulture, nauka počela da se razume kao deo egzaktnih područja.

4.2.3.2. OECD

OECD ili Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (engl. Organisation for Economic Co-operation and Development) osnovana je 1961. godine, sa sedištem u Parizu. Preteča ove organizacije bila je Organizacija za evropsku saradnju osnovana 1948. godine sa ciljem da pomogne realizaciju Maršalovog plana i posleratnu obnovu Evrope. Ova organizacija je ne samo međunarodna, već i međuvladina organizacija. Trenutno je 35 zemalja članica OECD-a koje su najvećim delom zemlje sa velikim stupnjem razvijenosti i visokim primanjima. Misija OECD-a je da zastupa politike koje će širom sveta promovisati ekonomsko i društveno blagostanje ljudi, bazirane na demokratiji i tržišnoj ekonomiji. Obezbeđujući forum na kome vlade mogu da razmenjuju iskustva i traže rešenja za zajedničke probleme, OECD im nudi određeno razumevanje ekonomske i društvene promene. Pored toga, OECD razvija svetske standarde u velikom broju oblasti, među kojima je i nauka. Neki autori smatraju da postoji konsenzus u literaturi po pitanju uloge OECD-a u promovisanju novih ideja i

konceptata i difuziji ekspertskog znanja, kao i u difuziji praksi iz razvijenih zemalja u druge delove sveta (Henriques, Larédo 2013: 803).

Pored UNESCO-a, važnu ulogu u popularizovanju naučne politike kao funkcije savremene države imao je i OECD, kao i još neke manje međunarodne organizacije. U vreme osnivanja OECD 1961. godine samo neke od država su imale nauku kao jedan od svojih prioriteta kada je reč o državnim fondovima i ulaganju u nauku, tako da neki naučnici smatraju da je upravo uloga OECD-a ključna za razvoj modela javnih politika koje su postepeno usvajale zemlje širom sveta (Henriques, Larédo 2013: 801). Model naučne politike koji je razvio OECD pratili su i karakteristični narativi, odnosno konceptualni okviri. Statistika je imala veoma značajnu ulogu u razvoju modela naučne politike. OECD je razvio i standarde za prikupljanje i objavljivanje podataka koji se tiču nauke i razvoja koji nosi naziv *Fraskati priručnik (Frascati Manual)*. Prvo izdanje ovog priručnika objavljeno je 1963. godine, a poslednje 2015. godine. Među oblastima istraživanja i razvoja koje prepoznaje ovaj priručnik nalazi se i globalizacija. Pored ovog priručnika, OECD izdaje i brojne druge publikacije koje se tiču nauke i naučne politike. OECD je formirao i Meganaučni forum 1992. godine koji je kasnije preimenovan u Globalni naučni forum. Ovaj forum okuplja zvaničnike koji su zaduženi za istraživanje i razvoj iz zemalja koje su članice OECD-a.

4.2.4. GLOBALNA I EVROPSKA NAUČNA POLITIKA

Tokom posleratnih godina bilo je sve jasnije da nauka treba da igra ključnu ulogu u posleratnoj obnovi Evrope (Tindemans 2007: 4). Prvi oblici evropske saradnje u području nauke i visokog obrazovanja bili su Okvirni programi (Framework Programs - FP) sa kojima se započelo 1984. godine i ERASMUS (European Region Action Scheme for the Mobility of University Students) program za razmenu studenata koji je počeo 1987. godine. Ovi programi nastaju po uzoru na slične programe i načine finansiranja naučne delatnosti u SAD

(Nedeva 2013: 220). Na primer, program akademske razmene ERASMUS nastaje po ugledu na znatno stariji američki program stipendija namenjen međunarodnoj razmeni studenata Fulbrajt (Fulbright) koji postoji od 1946. godine.

Premda je očigledno da u evropeizaciji naučne politike možemo da vidimo posledice globalizacije, čini se da nije podjednako jasno šta evropeizacija naučne politike podrazumeva, niti kako bi trebalo da se sprovodi. Dok je za centre evropske moći evropeizacija jedan obrazac širenja uticaja, iz perspektive evropske periferije na kojoj se nalazi i Srbija, evropeizacija naučne politike predstavlja se kao ključna vrednost koja ima popularno značenje koje je nekad imao pojam modernizacije i podrazumeva razvoj naučnog sistema u smeru bliže razvijenim evropskim državama.

4.2.4.1. Evropeizacija naučne politike kao vrednost

Nauka i istraživanje su bez sumnje postali jedno od važnijih područja javnih politika ne samo u Evropskoj uniji, već i uopšte u evropskom kontekstu, posmatrajući interesovanje za te teme i sve intenzivnije javne debate (Wedlin, Nedeva: 2014: 1). U sklopu takozvane evropeizacije javnih politika, naučne politike zauzimaju značajno mesto. S druge strane, u sklopu naučnih politika evropeizacija kao takva zadobila je važno mesto, naročito iz perspektive zemalja koje su tek u procesu priključivanja Evropskoj uniji. Premda je evropska dimenzija naučne delatnosti svake evropske zemlje neupitna jer nauka kao takva ne funkcioniše u zatvorenom prostoru, evropeizacija naučne delatnosti u užem smislu dugotrajan je i spor proces oko čijeg značenja ne postoji saglasnost. Ono što je sigurno jeste da je za evropski kontinent evropeizacija postala ključna vrednost, bilo da se ona razume kao sve veća sličnost ili kao funkcionisanje uprkos različitosti pojedinih zemalja u pogledu toga na koji način organizuju i vode svoju naučnu delatnost. Dok se danas evropeizacija naučne delatnosti sve više razume kao stvaranje Evropskog istraživačkog prostora ili kao delovanje

Okvirnih programa na nacionalne sisteme (Van der Meulen 2002: 341), u literaturi možemo naći nekoliko različitih značenja ovog procesa.

Najpre, evropeizacija naučne delatnosti može da se razume kvantitativno. Kao što navodi Frenken, pre svega je važna integracija evropskog naučnog sistema (Frenken 2002). Integracija evropskog naučnog sistema najviše se odnosi na saradnju na istraživačkim projektima, konkretno na zajedničko finansiranje naučnih projekata, programe mobilnosti i na zajedničko učestvovanje na istraživačkim projektima. Svakako, ovo organizaciono udruživanje nije dovoljno, tako da se napominje i neophodnost konvergencije nacionalnih naučnih politika spram pretpostavki koje dolaze od strane Evropske unije (Banchoff 2002a: 2; Lažnjak, Švarc 2016). Umesto konvergencije sve češće se govori o otvorenom metodu koordinacije (engl. the open method of coordination - OMC), gde se nacionalne politike postepeno usaglašavaju sa politikama Evropske unije (Hervás Soriano, Mulatero 2010: 299).

Negde između jeste shvatanje da evropeizacija naučnih politika najpre podrazumeva kreiranje zajedničkog tržišta za nauku, istraživanje i obrazovanje, na kom znanje i naučnici slobodno cirkulišu uslovljeni pre svega ekonomskim okvirom (Wedlin, Nedeva 2014: 3). Naravno ovaj vid evropeizacije nemoguć je samostalno i podrazumeva preduslove koji proizilaze iz drugih gore pomenutih vidova. Na primer, slobodno kretanje naučnika, znanja i inovacija onemogućeno je različitim rešenjima u sklopu sistema penzionisanja, tako da bi jedinstveno tržište podrazumevalo ujednačavanje nacionalnih sistema penzionisanja (Banchoff 2002b: 13).

Premda je evropeizacija nauke i naučne politike predstavljena kao ultimativna vrednost, neretko se uticaj Evropske unije na nacionalne naučne politike ogleda u nekim pojedinostima, kakva je na primer cilj da ulaganje u nauku i istraživanje bude 3% BDP-a, koja se zatim koristi kao osnova za nacionalne programe naučne politike. Međutim, ono što je potrebno jeste da se od istraživanja u Evropi dođe do evropskog istraživanja (Nedeva, Stampfer 2012: 982). Iako saradnja u oblasti nauke u Evropi raste, postavlja se pitanje da li

je to dovoljno da bi se tvrdilo da evropski istraživački sistem postaje sve integrisaniji (Frenken 2002: 565). Premda bi zajednički istraživački prostor svakako doprineo jačoj poziciji Evrope na globalnoj sceni, barijere koje se ispostavljaju u tom procesu i dalje su jake, dok su interesi i pozicije zemalja neusaglašeni. Čitav proces je za nekadašnje jugoslovenske zemlje pre svega uslovljen političkim procesima integracije i pretpostavkama na kojima oni počivaju.

4.2.4.2. Pravni diskurs evropske naučne politike

Premda još od pedesetih godina prošlog veka postoje ideje o evropskoj organizaciji koja bi bila slična američkoj Nacionalnoj naučnoj fondaciji (NSF), prošlo je gotovo pola veka dok se to nije ostvarilo i 2007. godine nije osnovan Evropski istraživački savet (ERC) (Nedeva 2010: 220). Kao i institucionalna osnova evropske naučne politike koja je zaživela tek osamdesetih godina prošlog veka, i normativna osnova evropske naučne politike veoma se sporo razvijala sve do osnivanja Evropske unije 1993. godine, bez obzira na ideje koje su postojale. U prvom dokumentu u istoriji evropskih intergacija, *Briselskom ugovoru* (1948), istraživanje i razvoj se ne pominju direktno. Predmet tog ugovora je ekonomska, politička i kulturna saradnja evropskih država. Odsustvo nauke i tehnologije iz prvih dogovora o evropskim intergracijama uzrokovano je time što to ipak nisu bile primarne okupacije vlada ratom opustošene Evrope. Jedna od prvih referenci na nauku kada je reč o Evropi javlja se prilikom osnivanja Saveta Evrope (1949) gde se kao jedan od ciljeva organizacije navodi i uspostavljanje naučne saradnje među evropskim zemaljama. Premda je Savet Evrope zapravo imao marginalnu ulogu na području nauke i tehnologije, imao je značajnu ulogu u pokretanju nekih od važnijih evropskih inicijativa, kakva je formiranje Evropske organizacije za nuklearno istraživanje (CERN). Evropska organizacija za nuklearno istraživanje - CERN (1954) prvi je primer evropske nadnacionalne organizacije koja se bavi

istraživanjem, koja je nastala nezavisno od procesa evropskih intergacija, ali je imala značajnu ulogu u tom procesu (Guzzetti 1995: 2). Kada je reč o dokumentu kojim je uspostavljena Evropska zajednica za uglj i čelik (The European Coal and Steel Community - ECSC), *Pariškom ugovoru* (1951), članom 55 predviđa se „ohrabrenje tehničkih i ekonomskih istraživanja koja se tiču proizvodnje i razvoja potrošnje uglja i čelika, kao i bezbednosti rada u ovim industrijama“, ali i ostvarenje saradnje među istraživačkim organizacijama (ECSC 1951).

Rimskim ugovorom odnosno *Ugovorom o osnivanju Evropske ekonomske zajednice* (1957) formirane su Evropska ekonomska zajednica (The European Economic Community - EEC) kao i Evropska zajednica za atomsku energiju (The European Atomic Energy Community - EURATOM). U prvom ugovoru kojim je formirana Evropska ekonomska zajednica koja je preteča Evropske unije jedina referenca koja se tiče nauke i istraživanja jeste u članu 41 gde se pominje poljoprivredno istraživanje. S druge strane, *Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za atomsku energiju* (1957) logičan je potez, obzirom na okolnosti koje su vladale u Hladnom ratu i potrebom da Evropa ima zajedničku platformu koja tretira pitanje nuklearne energije. Ugovor je predviđao da se istraživanje atomske energije ograniči na mirnodopske ciljeve, ali nije ograničavao pojedinačne države ukoliko žele da sprovode individualne nuklearne programe sa vojnim ciljevima (Guzzetti 1995: 9). U samom tekstu *Ugovora* nema konkretne reference na političke i druge okolnosti koje su uslovile nastanak Zajednice. Evropska zajednica koja se tada sastojala od šest država (Belgija, Savezna republika Nemačka, Francuska, Italija, Luksemburg i Holandija) „shvata da nuklearna energija čini ključni izvor za obezbeđenje ekspanzije i osnaživanje proizvodnje, kao i za postizanje napretka u ostvarenju mira“ (*Treaty Establishing the European Atomic Energy Community*, 1957). Jedan od glavnih ciljeva Zajednice, kada je reč o atomskoj energiji ali i o svemu ostalom, bio je kreiranje zajedničkog tržišta u kojem proizvodi, oprema, kapital i rad slobodno cirkulišu. Ipak, ugovori kojima su uspostavljene Evropske zajednice predviđali su

finansiranje projekata istraživanja i razvoja samo u oblastima nuklearne energije, uglja i čelika i poljoprivrede. Tek postepeno se razvijao odgovor evropskih država na situaciju u kojoj su SAD daleko naprednije i postalo je jasno da ukoliko evropske države žele da spreče zaostajanje, moraju da se ujedine i poboljšaju međusobnu saradnju, pre svega što se tiče istraživanja i razvoja.

Kada je reč o četrdesetim i pedesetim godinama 20. veka tokom kojih je proces evropskih integracija bio u svom začetku, istraživanje i razvoj bili su uključeni u prve dve Evropske zajednice, Evropske zajednice za uglj i čelik i Evropske zajednice za atomsku energiju (Tindemans 2007: 7). Tokom osamdesetih godina 20. veka, donošenjem *Jedinstvenog evropskog akta* (1987) istraživanje i tehnološki razvoj postaju sastavni deo politike Evropske zajednice, premda su naučna i razvojna politika isključene iz debate o evropskim integracijama (Guzzetti 1995: 86). *Jedinstveni evropski akt* u odeljku 24 sadrži novinu koja se tiče istraživanja i tehnološkog razvoja. Tako se u članu 130f pod tačkom 1. napominje kako cilj Zajednice treba da bude osnaženje naučne i tehnološke baze evropske industrije koja treba da postane kompetitivnija na međunarodnom nivou“ (*Single European Act* 1987) . U cilju postizanja tog cilja u tački 2. istog člana se navodi kako je potrebno ohrabriti mala i srednja preduzeća, istraživačke centre i univerzitete u njihovim aktivnostima istraživanja i tehnološkog razvoja, ali i kako treba podržati njihove napore da međusobno sarađuju. Na taj način omogućuje se preduzećima da koriste potencijal unutrašnjeg tržišta Zajednice, naročito putem otvaranja nacionalnih javnih ugovora, definisanjem zajedničkih standarda i uklanjanjem legalnih i fizičkih barijera saradnji. Prilikom postizanja tih ciljeva naročito važno je udružiti napore u području istraživanja i razvoja, uspostavljanje unutrašnjeg tržišta i implementacija zajedničkih politika, kako se navodi u tački 3. Među aktivnostima koje Zajednica treba da preduzme u članu 130g navode se: implementacija programa istraživanja i tehnološkog razvoja, promovisanje saradnje u polju istraživanja i razvoja u Zajednici i sa trećim zemljama i

međunarodnim organizacijama, diseminacija i optimizacija rezultata istraživanja i tehnološkog razvoja, kao i podsticanje obuke i mobilnosti istraživača u Zajednici. Član 130e u tački 1. predviđa da zajednica treba da usvoji višegodišnje Okvirne programe koji imaju naučne i tehničke ciljeve. Prilikom implementiranja višegodišnjih okvirnih programa Zajednica, uz pristanak zemalja članica, mogu da se stvore uslovi za učestvovanje u istraživačkim i razvojnim programima koje preduzima nekoliko zemalja članica, predviđa član 130m. S druge strane, član 130n predviđa da prilikom implementiranja višegodišnjeg Okvirnog programa, Zajednica „može da obezbeđuje saradnju između Zajednice i trećih zemalja, odnosno međunarodnih organizacija, u istraživanju i tehnološkom razvoju“ (*Single European Act* 1987).

Burne političke promene tokom devedesetih godina 20. veka dovele su do novih okolnosti, među kojima su najvažnije raspad SSSR-a koji je doveo do postojanja novih suverenih država, ujedinjenje Nemačke, kao i ratom praćen raspad SFRJ. Takve političke i društvene okolnosti navode Evropu da se sve više brine za svoju međunarodnu i globalnu poziciju, ali i da se transformiše u Evropsku uniju. *Mastrihtskim ugovorom* je nekadašnja Evropska ekonomska zajednica prerasla u Evropsku uniju, a nekoliko novih područja javnih politika stavljeno je u njenu nadležnost, zahvaljujući kojima je pretežno ekonomska institucija prerasla u političku. Ovim ugovorom definisana je ekonomska i monetarna unija, jedinstvena valuta, zajednička spoljna i sigurnosna politika itd. Premda se u samom dokumentu ne pominje pojam globalizacije kao razlog formiranja Unije ili u nekom drugom kontekstu, pominje se kako je potrebno da Unija „obznanj svoji identitet na međunarodnoj sceni implementacijom zajedničke inostrane i sigurnosne politke“ (Maastricht Treaty 1992).

Kada je reč o nauci i tehnološkom razvoju, *Mastrihtski ugovor* u svom 15 odeljku reguliše ta pitanja, proširujući odredbe *Jedinstvenog evropskog akta*. Formalno posmatrano, *Mastrihtski ugovor* unosi malo promene u odnosu na odredbe koje su već bile definisane *Jedinstvenim evropskim aktom*. Između dva

ugovora razlika je u dve male odredbe (Guzzetti 1995: 153). Prva razlika je u tome što u *Mastrihtskom ugovoru* u članu 130f pored tvrdnje kako Zajednica treba da ima za svoj cilj osnaženje naučne i tehnološke baze industrije Zajednice i njeno ohrabrenje da postave kompetitivnija na međunarodnom nivou, dodaje se kako Zajednica treba da promoviše sve istraživačke aktivnosti koje se smatraju potrebne. Druga razlika je u tome što za razliku od *Jedinstvenog evropskog akta* koji predviđa da zemlje članice u dogovoru sa Komisijom koordinišu međusobno politike i programe koji se sprovode na nacionalnom nivou, *Mastrihtski ugovor* u članu 130f predviđa da Zajednica i zemlje članice koordinišu svoje aktivnosti istraživanja i tehnološkog razvoja tako da osiguraju da su nacionalne politike i politike Zajednice međusobno konzistentne. Druge dve promene koje donosi *Mastrihtski ugovor* tiču se odobravanja budžeta i Okvirnog programa.

Sa formiranjem Evropske unije usledilo je sve veće fokusiranje na pitanja istraživanja i razvoja. Jedan od važnijih dokumenta koji se tiču naučne politike je dokument Evropske komisije *Beli papir o rastu, konkurentnosti i zapošljavanju* (*White Paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The Challenges and Ways Forward into the 21st Century*) iz 1993. godine. Za razliku od dokumenata viših po važnosti, kao što su ugovori kojima je uspostavljena Evropska unija, *Beli papir* u velikom broju navrata referira na globalizaciju. U drugom delu dokumenta i drugom poglavlju, deo A naziva se „Ka globalnoj kompetitivnosti”. Kako se u dokumentu navodi: „Po prvi put, ovi pregovori će proizvesti globalni dogovor između industrijalizovanih i zemalja u razvoju, koji će sadržati balansirane ustupke koji imaju za cilj pošten pristup svim tržištima” (COM 1993: 13). Evropska unija trebalo bi da, prema navodima *Belog papira*, „ispolji otvorenost uma i prepozna neizbežnu ekonomsku globalizaciju ka Istočnim i Zapadnim susedima” (COM 1993: 13). Umesto komparativne prednosti, Komisija smatra da je potrebno da se sve više stiče kompetitivna prednost koja se, umesto na prirodne resurse, odnosi više na manje rigidne, kvalitativne faktore. Ovaj dokument prepoznaje fragmentaciju evropskog istraživanja kao aktuelan

problem i preporučuje saradnju na području istraživanja i razvoja (Banchoff 2002b: 10).

Tokom 90-tih godina nastao je i dokument *Evropski izveštaj o naučnim i tehnološkim indikatorima* (*European Report on Science and Technology Indicators* 1994) (1994), koji je jedan od prvih u seriji takvih dokumenata koje izdaje Evropska komisija. Tokom 2003. godine objavljen je *Treći evropski izveštaj o naučnim i tehnološkim indikatorima* (*Third European Report on Science & Technology Indicators*) koji nosi podnalsov „Ka ekonomiji zasnovanoj na znanju” (European Commission 2003). Ovaj izveštaj počinje rečenicom kako se „Evropa suočava sa ključnim periodom u svojoj istoriji”. Neka od pitanja koja će okupirati pažnju jesu da li će Evropa moći da kombinuje visoku kompetitivnost sa društvenom kohezijom, kao i da li će SAD biti globalni lider ili će svet imati multipolarnu strukturu. Globalizacija prema ovom dokumentu znači „da se kompanije, regije, nacije i kontinenti takmiče da privuku investicije, koje sve više zavise od generalnih uslova koje utiču na poslovnu kompetitivnost” (EC 2003: 1). Znanje postaje ne samo glavni izvor bogatstva ljudi, već i glavni izvor nejednakosti među ljudima. Od početka sedamdesetih godina, najnaprednije svetske ekonomije doživljavaju strukturnu promenu i iz industrijskih zemalja koje su bazirane na radu i materijalnoj ekonomiji prelaze u ekonomije koje se više baziraju na kreiranju, difuziji i eksploataciji novog znanja. Međutim, kako se i u samom dokumentu navodi, elementi novog znanja i njihova uspešna primena bili su izvor ekonomskog progresa i u prošlosti; ono što je novo jeste tempo proizvodnje i širenja znanja (EC 2003: 2). U jednom odeljku dokumenta posebno se tretira pitanje globalizacije i izazova koje ona donosi. Kako se navodi, globalizacija se razume kao process koji se dešava već duže vreme i nije isključivo noviji fenomen (EC 2003: 17). U svom ekonomskom i finansijskom značenju, globalizaciju karakteriše izrazita ekspanzija trgovine dobrima i uslugama, kao i skorije izrazita ekspanzija međunarodnih tokova kapitala (EC 2003: 17). Navodi se i studija Svetske banke koja pokazuje da su zemlje u razvoju, koje su otvorile svoje ekonomije za strani kapital, doživele veći rast od

onih koje to nisu učinile, ali da je glavni problem u tome što taj napredak nije ravnomerno raspoređen (World Bank 2002). Ključna stvar u razvoju „zaostalih“ zemalja jeste međunarodna pomoć, ali kako se i u samom dokumentu navodi, trendovi u razvojnoj pomoći su razočaravajući poslednji godina (EC 2003: 17). Dokument se takođe bavi i pitanjem proširenja Evropske unije i boljitkom koje takvo proširenje donosi za stare kao i za nove članove. Susretom u Barseloni 2002. godine utvrđene su pretpostavke istraživačke politike izražene na susretu u Lisabonu 2000. godine. U centru pažnje ovih sastanaka je Evropski istraživački prostor koji bi trebalo da pretvori Evropsku uniju u jedinstven sistem znanja, odnosno u jedinstveno tržište istraživanja. Jedna od važnih tema izveštaja je zaostajanje Evropske unije za SAD i Japanom, glavnim konkurentima na međunarodnoj sceni, gde se predviđa da raskorak neće biti tako brzo i tako lako prevaziđen (EC 2003: 31). Više i bolje investiranje u ekonomiju baziranu na znanju zahteva veći napor svih, a kada se radi o kreiranju politika, zahteva se jasnije i jače obavezivanje na koordinaciju politika na tri različita nivoa: između makro-ekonomskih politika i strukturnih politika, između samih strukturnih politika (istraživački sistem ne treba posmatrati odvojeno od obrazovanja i politika zapošljavanja), kao što se zahteva bolja koordinacija politika na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou (EC 2003: 31).

Jedan od predloga za integraciju evropskog istraživanja i razvoja dat je u formi komunikacije koja je nazvana *Istraživanje i tehnološki razvoj: postizanje koordinacije putem saradnje* (*Research and Technological Development. Achieving Coordination Through Cooperation*, 1994) (Banchoff 2002: 10). Kako se navodi u ovom tekstu, članovi 130i i 130h Mاستriškog ugovora daju dve komplementarne osnove za istraživanje i tehnološki razvoj: Okvirne programe i koordinaciju evropskih i nacionalnih naučnih politika. Dok su Okvirni programi zaživeli i funkcionišu sve od 1984. godine, to se ne može reći za koordinaciju nacionalnih naučnih politika koja je veliki problem EU. Ozbiljniji pokušaji integracije

naučnih politika EU dogodili su se tek nakon 2000. godine, što se može objasniti i relativno sporim procesom integracije Unije.

4.2.4.3. Lisabonski proces i Evropski istraživački prostor (ERA)

Institucionalne osnove naučnog sistema Evropske unije postavljene su Lisabonskim procesom i idejom o formiranju Evropskog istraživačkog prostora (European Research Area - ERA). Lisabonski proces otpočet 2000. godine potpisivanjem *Lisabonske strategije*, koja je rezultat toga što je Evropska unija suočena sa velikim izazovima koje donose globalizacija i ekonomija bazirana na znanju, zahteva radikalnu transformaciju evropske ekonomije (EC 2000). Ova strategija zapravo predstavlja plan razvoja Evropske unije za period 2000-2010 i u njoj je kao osnovni cilj postavljeno obračunavanje sa niskom produktivnošću i stagnacijom ekonomskog rasta. U tom smeru Uniji je potreban program i jasan strateški cilj koji se tiče infrastruktura znanja, inovacija i ekonomske reforme, kao i modernizacije socijalnog i obrazovnog sistema. Stoga Unija postavlja novi strateški cilj za narednu dekadu da postane „najdinamičnija i najkompetitivnija ekonomija znanja na svetu, sposobna za održivi ekonomski rast sa više boljih poslova i sa većom društvenom kohezijom“ (EC 2000). Nužnost tranzicije ka ekonomiji baziranoj na znanju prepoznaje se ne samo na nivou Evropske unije, već i na nacionalnom nivou zemalja članica, tako da su brojne države sledile Evropsku komisiju i objavile slične izveštaje o tranziciji ka ekonomiji znanja (Muldur et al. 2009: 77). Kao najvažniji mehanizam pripreme za tranziciju ka društvu znanja navodi se uspostavljanje Evropskog istraživačkog prostora koji je predstavljen ranijim dokumentom Evropske komisije koji nosi naziv *Prema Evropskom istraživačkom prostoru (Towards European Research Area)* (COM 2000). Premda Evropa proizvodi jednu trećinu znanja na svetu i generalno još uvek ima dobre rezultate, njena pozicija je ugrožena i smatra se da je rešenje u Evropskom istraživačkom prostoru.

Ideja o Evropskom istraživačkom prostoru samo je novo ime za inicijative koje se sporadično odvijaju na evropskom kontinentu od šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka (Guzzetti 2009: 66). Zbog brojnih negativnih trendova, u dekumentu se navodi da Evropa možda neće postići tranziciju ka ekonomiji baziranoj na znanju. Među negativnim trendovima u Evropi na prvom mestu se navodi nizak procenat BDP-a koji se ulaže u nauku (1,8% spram 2,8% u SAD i 2,9% u Japanu), mali je i procenat udela istraživača u ukupnoj radnoj snazi (2,5% u hiljadu zaposlenih spram 6,7% u SAD i 6% u Japanu), broj studenta iz Evrope koji studiraju u SAD je dva puta veći od broja studentata iz SAD koji studiraju u Evropi itd. Evropski istraživački prostor proizilazi iz potrebe za „pravom evropskom politikom“, budući da se ne može reći da postoji takva politika koja predstavlja koherentnu celinu (COM 2000). Koncept Evropskog istraživačkog prostora kombinuje nekoliko različitih elemenata: evropsko “interno tržište” za istraživanje gde istraživači, tehnologija i znanje slobodno cirkulišu, efektivna kontrola nacionalnih i regionalnih istraživačkih aktivnosti, programa i politika na evropskom nivou, kao i inicijative primenjene i finansirane na evropskom nivou (Guzzetti 2009 : 67). Formiranje evropskog istraživačkog prostora razume se kao kombinacija tri komplementarna procesa: najpre je tu stvaranje „internog istraživačkog tržišta“ u okviru kog bi postojao slobodan protok informacija, istraživača i tehnologija, zatim tu je povećanje koordinacije nacionalnih istraživačkih politika, i na kraju tu je stvaranje evropske istraživačke politike koja nije usmerena samo na finansiranje istraživanja, već i na druge njegove aspekte (Jelinčić 2008: 219). Razvoj Evropske istraživačke zone prati se kroz pet indikatora: ljudski resursi u istraživanju i razvoju, odnos javnog i privatnog ulaganja u istraživanje, naučna i tehnološka produktivnost, uticaj na ekonomsku kompetitivnost i zapošljavanje, kao i promovisanje naučnoistraživačkog rada (Jelinčić 2008: 220). Tih pet indikatora su dalje raščlanjeni na manje indikatore pomoću kojih se sastavlja izveštaj o tome dokle se stiglo sa realizacijom Evropskog istraživačkog prostora koji se podnose svake dve godine. Premda se navodi kako se radi o zajedničkoj

politici, vodeća ideja transformacije evropskog istraživanja je uspostavljanje jedinstvenog tržišta za istraživanje po ugledu na američko (Boyer 2009: 109-110). Možemo reći da je ideja u osnovi Evropskog istraživačkog prostora prevazilaženje nacionalne fragmentacije kako organizacijom polju, tako i na području naučnih politika. Glavni cilj Evropskog istraživačkog prostora je da unapredi Okvirne programe, u cilju čega su razvijeni mehanizmi Integriranih projekata, Mreža izuzetnosti i Zajedničkih istraživačkih inicijativa nekoliko evropskih zemalja, kako bi se razvili veći evropski projekti (Banchoff 2002b: 3). Pored mehanizama poboljšanja funkcionisanja Okvirnih programa, predlažu se i drugi mehanizmi Evropskog istraživačkog prostora, kao što su benchmarking najboljih nacionalnih praksi, bolja mobilnost među državama, kao i unapređenje istraživačke strukture (European Commission 2000).

Ključni pojam u sklopu Lisabonske agende i njenih mehanizama jesu inovacije, koje bi trebalo da budu glavni pokretač ekonomskog napretka i glavni rezultat naučnih istraživanja. Tranzicija ka društvu baziranom na znanju podrazumeva ne samo kreiranje integrisanijeg prostora za istraživanje, već određeni međuodnos istraživanja, obrazovanja i inovacija – takozvanog trougla znanja čija se važnost za Evropsku uniju naglašava (Potočnik 2009). Zato nije slučajno što se Bolonjska reforma i EU istraživačka agenda međusobno diskurzivno i politički osnažuju (Keeling 2006: 205-206). Strukturna integracija i standardizacija nacionalnih sistema visokog obrazovanja jedan je od osnovnih ciljeva Bolonjske reforme. Među drugim ciljevima Bolonjskog procesa su: poboljšanje mobilnosti unutar visokog obrazovanja, obezbeđivanje prepoznatljivosti kvalifikacija, kao i bolja povezanost obrazovanja i tržišta rada. Instrumenti za realizaciju Bolonjskog procesa su: zajednička struktura diploma u tri nivoa: bačelor, master i doktor nauka; Evropski sistem prenosa bodova (ECTS) koji izražava ocenu stečenih znanja i veština; Dodatak diplomi (Diploma Supplement) koji pojašnjava stečenu kvalifikaciju i olakšava međunarodnu mobilnost studenata; mehanizmi osiguranja kvaliteta koji podrazumevaju akreditaciju visokoobrazovnih institucija. Cilj Bolonjskog i Lisabonskog procesa

jeste da se stvore dve velike zone koje će uključiti univerzitete i istraživačke organizacije iz cele Evrope: Evropski istraživački prostor (ERA) i Evropska zona visokog obrazovanja (EHEA). Smatra se da ni Bolonjski a ni Lisabonski proces ne nude sveobuhvatni okvir za reformisanje visokoobrazovnih sistema (Keeling 2006: 203). U takozvanom trouglu znanja posebno mesto pripada inovacijama koje su postale jedna od ključnih reči savremenog diskursa ne samo naučne, već politike uopšte (Perren, Sapsed 2013: 1815). Nova ekonomija bazirana na znanju počiva na inovacijama i kreativnosti i da bi se dato stanje u industriji pokrenulo u tom smeru, neophodna je saradnja univerziteta, privrede i vlade. Ovakav model inovacije nije linearan, već interaktivan, što znači da se tehnološka promena ne odvija jednostavnim linearnim procesom od otkrića, preko inovacije do difuzije, već složenijim procesima. Komercijalizacija istraživanja sastavni je deo ovakvog modela inovacija

Samit u Barseloni 2002. godine doneo je jedno od najprepoznatljivijih ciljeva evropske naučne politike, da ulaganje u nauku na nivou pojedinačnih zemalja bude podignuto na 3% BDP-a. Premda ovaj cilj ne podrazumeva bolju integraciju evropskog istraživačkog sistema sam po sebi, veoma brzo je postao zastupljen u nacionalnoj regulativi kao jedan od vodećih principa naučnih politika. Zatim, kao cilj je postavljeno da bi trebalo da 2/3 od novih investicija dođe iz privatnog sektora, kao i da bi trebalo bolje integrisati inovaciju u Evropski istraživački prostor i rešiti pitanje intelektualnih prava i patenata (Presidency conclusions 2002).

U komunikaciji bivšeg predsednika Evropske komisije Hosea Manuela Barose iz 2005. godine priznaje se kako ambiciozni ciljevi Lisabonske strategije uglavnom nisu postignuti, ali da to ne znači da će se od njih odustati, nego naprotiv, više nego ikada potrebno je odgovoriti na izazov koji postavlja globalna konkurencija (European Commission 2005: 3-4). Ono što se predlaže je obnavljanje i oživljavanje Lisabonske strategije, kojoj je potrebno poboljšanje kako bi se postigli ciljevi njome postavljeni. Obnovljeni Lisabonski program predlaže nove mere za proširene ciljeve razvoja Evropske unije koji obuhvataju:

stvaranje atraktivnijeg mesta za investiciju i rad, usmeravanje znanja i inovacija u rast, kao i kreiranje više i boljih poslova. U području istraživanja i razvoja predlaže se dostizanje evropskog cilja ulaganja 3% BDP-a u istraživanje i razvoj, osnivanje Evropskog istraživačkog saveta, kreiranje Evropskog tehnološkog instituta, inicijative za evropsko informatičko društvo, itd. Postojao je konsenzus da ništa nije pogrešno u postavljenim ciljevima kao takvim, već da je razlog neuspeha bio u nedovoljnim naporima horizontalne (različite oblasti) i vertikalne (različiti nivoi upravljanja) koordinacije politika (Muldur et al. 2007: 88).

Evropska komisija donosi 2007. godine takozvani *Zeleni papir: Evropski istraživački prostor: nove perspektive* (*Green Paper: The European Research Area: New Perspectives*) u kom se preispituje šta je do sada urađeno na području uspostavljanja Evropskog istraživačkog prostora, kao i šta je potrebno uraditi u budućnosti. Ovaj dokument počinje sa konstatacijom da „globalizacija donosi nove šanse i izazove Evropskom istraživačkom prostoru“ (EC 2007). Između ostalog kao najvažniji pokazatelji Evropskog prostora istraživanja navode se: adekvatni protok kompetentnih istraživača, istraživačka infrastruktura svetske klase, izvanredne istraživačke institucije, efektivna razmena znanja, dobro organizovani istraživački programi i prioriteti, kao i Evropski istraživački prostor široko otvoren ka svetu (EC 2007: 9-10). Brojni napori načinjeni su u cilju formiranja Evropskog istraživačkog prostora, poput 7. okvirnog programa, formiranja Evropskog istraživačkog saveta, evropskih tehnoloških platformi, koordinacija politika posredstvom otvorenog metoda koordinacije, koji je doveo do toga da sve zemlje postave za svoj cilj dostizanje 3% BDP-a uloženog u istraživanje i razvoj i učine napore da unaprede svoje sisteme istraživanja i inovacije, kao i brojne druge mere (COM 2007: 6). Glavni problem Evrope je i dalje fragmentacija njenih istraživačkih kapaciteta koja je onemogućuje u postizanju maksimalnih istraživačkih rezultata. Mobilnost istraživača se i dalje suočava za pravnim i praktičnim barijerama, privredi je često otežana saradnja sa istraživačkim institucijama, nacionalno i regionalno ulaganje u nauku nije

koordinisano, reforme koje se preduzimaju na nacionalnom nivou često nemaju evropsku perspektivu itd.

Nova strategija rasta i zapošljavanja *Evropa 2020* za period 2000-2010 doneta je u vreme globalne ekonomske krize. Ova strategija postavlja seriju ambicioznih ciljeva, poput cilja da 75% populacije uzrasta između 20-64 godine bude zaposleno ili da 20 miliona ljudi manje bude izloženo riziku siromaštva. Kada je reč o području nauke i istraživanja, *Evropa 2020* i dalje kao glavni cilj postavlja dostizanje ulaganja 3% BDP-a u istraživanje i razvoj, kao i uvećanje privatnih ulaganja, kompletiranje Evropskog istraživačkog prostora i fokus na inovacionim politikama. Možemo reći da je glavni zadatak Evrope 2020 da pruži viziju izlaska iz krize i odgovor na rastuće globalne izazove Evropskoj uniji, jer u odnosu na Lisabonsku strategiju ona ne donosi novine za područje istraživanja i razvoja. U sklopu strategije *Evropa 2020* ne izjašnjava se mnogo o postignutim rezultatima u odnosu na Lisabonsku strategiju. U međuvremenu je 2014. godine počeo i novi Okvirni program koji nosi naziv *Horizont 2020*, najveći program istraživanja i inovacija Evropske unije vredan 80 milijardi evra. Kao cilj programa navodi se dalji razvoj Evropskog istraživačkog prostora i kreiranje jedinstvenog tržišta za znanje, istraživanje i inovacije.

Iz perspektive bivših jugoslovenskih i bivših socijalističkih zemalja, postavlja se pitanje prednosti i koristi koju će njihov istraživački sistem dobiti priključivanjem Evropskom istraživačkom prostoru. Budući da je dejstvo globalizacije i evropeizacije istovremeno, postavlja se pitanje šta je posledica čega. Uključivanje u evropske projekte dogodilo se nezavisno od procesa priključivanja Evropskoj uniji, a praćenje trendova globalne naučne politike koji se kreću sve više ka neoliberalnom modelu odvija se i nezavisno od evropeizacije.

4.3. NAUČNA POLITIKA I NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD U SRBIJI U SVETLU GLOBALNIH TENDENCIJA

4.3.1. NAUČNA POLITIKA I NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD NA PERIFERIJU: GLOBALIZACIJA KAO VREDNOST

Uticaj globalizacije i evropeizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji odvija se u kontekstu širih društvenih i političkih okolnosti koje definišu međunarodni položaj zemlje. Kontekst u kom se odvija naučnoistraživački rad u Srbiji obeležen je procesima postsocijalističke tranzicije i pregovorima za pristupanje Evropskoj uniji. Položaj Srbije u procesima globalizacije i evropeizacije može se definisati kao periferan i marginalan. Definisati položaj neke zemlje kao periferan znači tumačiti ga u kontekstu teorija zavisnosti (među kojima je najpoznatija teorija svetskog sistema) u okviru kog se svet tumači kao podeljen na centar, periferiju i polu-periferiju, po modelu centar-periferija (Ferraro 2008; Balunović 2013: 2; Volerstin 2005: 38). Odnosi centra i periferije su karakterisani nejednakošću kako u ekonomskom, tako i u društvenom, kulturnom, političkom i svakom drugom vidu, gde periferija sledi politike centra bez nekog većeg preispitivanja ili prilagođavanja lokalnim okolnostima (Mitrović 2009: 11).

Iako je nauka u načelu univerzalna i globalna, u realnosti postoje brojna ograničenja univerzalnosti nauke (Arunachalam 1995: 69). Kao što postoji nejednakost u distribuciji bogatstva među nacijama, tako postoje i nejednakosti u distribuciji znanja, jer su produkcija znanja i njegova efektivna upotreba ograničene na određene delove sveta. Poput stanja zavisnosti u ekonomskom razvoju, postoji i stanje akademske zavisnosti o kom smo govorili, koje se još

naziva i akademskim imperijalizmom ili kolonijalizmom. Ta zavisnost jasno se vidi na primer u Izveštajima o citiranosti (engl. Journal Citation Reports) gde glavni časopisi iz neke oblasti retko citiraju radove koji dolaze iz časopisa sa periferije, dok časopisi sa periferije u velikoj meri citiraju važne međunarodne časopise. Nejednakost je uočljivija u društvenim nego u prirodnim naukama, jer su one zavisnije od konteksta u kom se odvijaju. Bez obzira na to što je broj studenata i publikacija porastao u prvoj dekadi 21. veka kada je reč o društvenim naukama, „internacionalizacija znanja je ojačala postojeće velike institucionalne igrače: severnoameričke i evropske časopise, bibliografske baze podataka, univerzitete i istraživačke centre“ (UNESCO 2010: 350).

Globalizacija nije samo proces koji se odvija u svetu, niti samo diskurs koji postoji u teoriji i praksi, ona predstavlja i vrednost koja od strane globalnih aktera nastoji da se prikaže kao poželjna ili jedina moguća budućnost kojoj nema alternative. Prateće vrednosti koje se šire planetom kao jedine moguće su i slobodno tržište i kapitalizam. Nakon pada socijalizma globalni kapitalizam se predstavlja kao jedina vizija razvoja i budućnosti na globalnom nivou. Shodno tome, kao najpoželjniji razvoj naučne politike i naučnoistraživačke delatnosti predstavlja se njihovo globalizovanje. Svaka analiza stanja nauke u Srbiji podrazumeva ocenu njenog položaja na međunarodnom planu, dok dokumenti od nacionalnog značaja kao jednu od prvih i najvažnijih stavki imaju smeštanje u evropski i međunarodni okvir.

Bez obzira na postavljanje globalizacije kao neupitne vrednosti kojoj svako savremeno društvo treba da teži (čiji je sastavni deo i evropeizacija), značenje globalizacije za nauku kao i uopšte dvosmisleno je. S jedne strane imamo globalnu naučnu politiku i nauku kao globalno javno dobro (Verschraegen, Schiltz. 2007). S druge strane, bez obzira na jedinstvenost sveta koja se podrazumeva sa globalizacijom, ostaje neosporno i da su pojedinačne zemlje u odnosima konkurencije, što posebno dolazi do izražaja u sve popularnijim rangiranjima i nadmetanjima. Štaviše, nejednakost zemalja u pogledu izdvajanja za nauku i naučne produktivnosti podseća nas da globalizacija ne

uspeva sasvim da gurne u drugi plan različite ciljeve i interese zemalja koji ostaju i daje aktuelni.

4.3.2. NAUČNOISTRAŽIVAČKI SISTEM SRBIJE

Osnove sistema istraživačkog rada u Srbiji stvorene su u prvoj deceniji nakon Drugog svetskog rata. U tom periodu osniva se prvo ministarstvo u čijoj je nadležnosti nauka – Ministarstvo za nauku i kulturu na saveznom nivou, kao i savezni i republički saveti za nauku (Kutlača, Semenčenko 2015: 39). Stvaraju se i prve naučnoistraživačke organizacije. Nauka je tokom perioda socijalizma bila centralno-planski upravljana putem petogodišnjih planova, što je slično tome kako je upravljana danas. Tokom šezdesetih godina, pored državnih organa, kao finansijer i osnivač naučnih instituta javlja se i industrija, a finansiranje prelazi u nadležnost Saveznog fonda (Kutlača, Semenčenko 2015: 41). Tokom sedamdesetih godina odgovornost za naučnu politiku prebačena je u potpunosti na republike i pokrajne. Tada se formira osnova sistema istraživanja kakav imamo i danas.

Ako pogledamo strukturu današnjeg naučnoistraživačkog sistema, vidimo da se on sastoji od tri vrste institucija: s jedne strane su institucije za formulisanje i sprovođenje naučne politike, a s druge strane su institucije za sprovođenje naučnoistraživačkog rada. Između njih nalaze se organizacije za podršku i povezivanje naučnoistraživačkog rada. Bez obzira na aktuelne trendove sve većeg povezivanja sa ekonomijom, istraživačko-inovacioni sistem u Srbiji i dalje je prevashodno lociran u području obrazovanja.

Kada je reč o ustavotvornoj i zakonodavnoj vlasti, u Narodnoj skupštini kao najvišem predstavničkom telu i nosiocu ustavotvorne i zakonodavne vlasti postoji odbor koji se zove Odbor za obrazovanje, nauku, tehnološki razvoj i informatičko društvo (u daljem tekstu: Odbor). Najvažnija uloga Odbora je da razmatra predloge zakona i drugih akata podnetih Narodnoj skupštini, koje predlažu narodni poslanici, vlada, ili neko drugi od ovlašćenih predlagača.

Pored toga, uloga Odbora je i da sagledava vođenje politika od strane Vlade, kao i da prati izvršavanje zakona i drugih akata od strane Vlade kao predstavnika izvršne vlasti. Izvršnu vlast za oblast istraživanja i razvoja predstavlja ministar prosvete, nauke i tehnološkog razvoja u vladi koji rukovodi nadležnim ministarstvom.

U sklopu Vlade deluje Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, obzirom da je posebno ministarstvo za oblast nauke pripojeno Ministarstvu prosvete 2011. godine. U sklopu ministarstva odvojeni su sektori nauke i tehnološkog razvoja, a u sklopu nauke rad ministarstva odvija se u sektorima osnovnih istraživanja, integralnih i interdisciplinarnih istraživanja, razvoja naučnoistraživačkih kadrova i grupe za doktorske studije. Rad sektora za tehnološki razvoj odvija se u dve oblasti: inovaciona delatnost i intelektualna svojina. U nadležnost ministarstva spadaju aktivnosti: predlaganje politike naučnoistraživačke delatnosti Vladi, praćenje i podsticanje razvoja naučnoistraživačke delatnosti, raspodela finansijskih sredstava iz budžeta Republike Srbije naučnoistraživačkim organizacijama za realizaciju naučnoistraživačkih programa, donošenje podzakonskih akata, donošenje akata o izboru, vrednovanju i finansiranju naučnoistraživačkih programa, ostvarivanje međunarodne naučne i tehnološke saradnje itd. Kao nepovoljna okolnost za naučnoistraživački sistem Srbije često se navodi to što je centralizovan i što centralnu ulogu u njemu igra ministarstvo, najviše zbog toga što to podrazumeva da industrijski, odnosno poslovni sektor igra sporednu ulogu. Što se tiče nauke i istraživanja u OECD zemljama poslovni sektor finansira više od 60% svih troškova, dok država finansira nešto manje od 30%. Kod nas oko 60% troškova za istraživanje i razvoj dolazi iz državnih fondova, 16% je finansirao poslovni sektor, a 7,81% je finansirano iz inostranstva i 16,69% iz ostalih izvora (Kutlača, Semenčenko 2015: 46). Premda odavno postoje planovi da se struktura finansiranja promeni i da se privreda uključi u finansiranje i realizaciju naučnoistraživačkog rada, za sada se u tim planovima

nije daleko odmaklo i ključna uloga u naučnoistraživačkoj delatnosti pripada državi i nadležnom ministarstvu.

Za potrebe sprovođenja naučne politike, vlada je kao najviše stručno i savetodavno telo formirala Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj (u daljem tekstu: Nacionalni savet). Premda predsednika i 13 članova saveta imenuje Vlada, Nacionalni savet je nezavisno telo. Prema *Zakonu o naučnoistraživačkoj delatnosti*, Nacionalni savet osniva se sa ciljem unapređenja naučnog i tehnološkog razvoja, kvaliteta naučnoistraživačkog rada i razvoja naučnoistraživačke delatnosti ("Sl. glasnik RS", br. 110/2005, 50/2006 - ispr., 18/2010 i 112/2015). Između ostalog, zakon predviđa da je u nadležnosti Nacionalnog saveta da prati stanje i razvoj naučnoistraživačke delatnosti u Srbiji, daje mišljenje ministru na tekst nacрта strategije naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije, priprema i dostavlja Vladi godišnje izveštaje o stanju o nauci, daje mišljenje o izboru, finansiranju i vrednovanju istraživačkih programa, itd.

Kao važna tela pri ministarstvu, ministar obrazuje matične naučne odbore kao stručna tela za određene naučne oblasti, grane i discipline. Koje naučne oblasti, grane i discipline će imati svoje matične naučne odbore je odluka koju donosi ministar na osnovu predloga Nacionalnog saveta, a broj članova matičnih odbora je različit i varira od 7 do 15 članova. Matični odbori podeljeni su u tri grupe: tehnološki razvoj, društvene i humanističke nauke i prirodne i medicinske nauke, a ima ih ukupno 17. Članovi matičnih naučnih odbora biraju se putem javnog poziva, a imenuje ih ministar sa liste kandidata koju utvrđuje Nacionalni savet. U nadležnost matičnih naučnih odbora spada: davanje mišljenja Komisiji za sticanje naučnih zvanja o kvalitetu naučnoistraživačkog rada i doprinosu istraživača, davanje mišljenja o kompetentnosti istraživača za realizaciju naučnih programa i projekata, razmatranje predloge projekata za realizaciju programa i predlaganje ministru liste za finansiranje, razmatranje izveštaja o realizaciji projekata, davanje mišljenja o aktu o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa koji donosi ministar itd.

Među telima i komisijama koje funkcionišu pri ministarstvu nalaze se i Komisija za sticanje naučnih zvanja i Odbor za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija. Odbor za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija je nezavisno telo koje obavlja poslove vrednovanja kvaliteta i efikasnosti rada naučnoistraživačkih instituta, visokoškolskih institucija i centara izuzetne vrednosti. Ovaj Odbor ima 13 članova koje bira i razrešava ministar. Među nadležnostima Odbora za akreditaciju je predlaganje Nacionalnom savetu akta o vrednovanju naučnoistraživačkog rada i postupku akreditacije naučnoistraživačkih organizacija, kao i sprovođenje postupka akreditacije naučnoistraživačkih organizacija. Komisija za sticanje naučnih zvanja osnovana je radi donošenja odluka o sticanju naučnih zvanja. Komisija ima 15 članova koje, kao i predsednika, imenuje Nacionalni savet.

Među organizacije za podršku i povezivanje naučnoistraživačkog rada spadaju Centar za promociju nauke i Zajednica instituta Srbije, čije je osnivanje predviđeno zakonom. Zajednica instituta Srbije nastala je kao sledbenik Stalne konferencije naučnoistraživačkih organizacija, čije je osnivanje bilo predviđeno zakonom iz 1990. godine. Zajednicu osnivaju instituti sa teritorije Republike Srbije upisani u Registar naučnoistraživačkih organizacija. Na osnivanje, organizaciju i rad Zajednice se primenjuju propisi koji važe za udruženja. Svrha sa kojom je osnovana Zajednica jeste ostvarivanje zajedničkih interesa i naučnoistraživačke saradnje, usklađivanje korišćenja i nabavke naučnoistraživačke opreme i laboratorijskog prostora, nabavka i korišćenje naučnih publikacija, povezivanje i saradnja sa visokim obrazovanjem, razvijanje međunarodne saradnje, ali ne negovanje naučne kritike. Prema izveštaju *Nauka u Srbiji 2010-2013* koji je sastavio Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj, problemi kojima se zajednica zapravo bavila u periodu između 2012. i 2013. godine bili su: definisanje naučne politike u uslovima značajno umanjenih sredstava, produženje roka odnosno završavanje projekata u redovnom roku, borba da se plate naučnih radnika zaposlenih u institutima plaćaju redovno,

kao i borba za status plata u okviru projektnog sistema finansiranja naučnoistraživačke delatnosti (Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj 2014: 41).

Centar za promociju nauke osnovan je 2010. godine izmenom i dopunom *Zakona o naučnoistraživačkoj delatnosti* kao samostalna institucija („Sl. Glasnik RS“ br. 18/10). Pored njegove generalne uloge u promociji nauke, Centar priprema i predlog akta o finansiranju organizacija koje su u funkciji unapređenja naučnoistraživačkog rada, promocije i popularizacije nauke, kao i brojne druge aktivnosti. Tokom 2013. godine centar je organizovao veliki broj aktivnosti koje se tiču promocije nauke (Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj 2014: 52). Rad se finansira sredstvima iz budžeta Republike Srbije, a program promocije nauke na kojem radi Centar donosi Vlada.

Institucije koje su zadužene za obavljanje naučnoistraživačke delatnosti prema *Zakonu o naučnoistraživačkoj delatnosti* su institucije od nacionalnog značaja poput Srpske akademije nauka i umetnosti i Matice srpske, kao i naučnoistraživačke organizacije u koje spadaju instituti, visokoškolske ustanove i centri izuzetnih vrednosti (Službeni glasnik RS, br. 110/2005, 50/2006 - ispr. i 18/2010). Rad institucija od nacionalnog značaja i visokoškolskih ustanova uređen je posebnim zakonima. *Zakon o Srpskoj akademiji nauka i umetnosti* predviđa da je Srpska akademija nauka i umetnosti najviša je naučna i umetnička ustanova u Republici Srbiji. Prema *Zakonu o Matici srpskoj* predviđa se da se ona bavi delatnošću koja je od velikog značaja za književnost, nauku i kulturu srpskog naroda.

Među ciljevima visokog obrazovanja u članu 3 *Zakona o visokom obrazovanju* navodi se i razvoj nauke (Sl. glasnik RS, br. 76/2005, 100/2007 - autentično tumačenje, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013, 99/2014, 45/2015 - autentično tumačenje i 68/2015). U članu 4 ovaj zakon predviđa jedinstvo nastave i naučnoistraživačkog rada, što je jedna od najvažnijih karakteristika modernog visokoobrazovnog i naučnog sistema.

Institut je naučnoistraživačka organizacija koja je zadužena za obavljanje naučnoistraživačke delatnosti od šireg društvenog značaja, čije je delovanje regulisano uslovima koje definiše *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti*. Dva osnovna oblika u kojima se javlja institut jeste naučni institut i istraživačko razvojni institut. Prema vlasničkoj strukturi zakon predviđa da instituti mogu biti državni, privatni i mešoviti. Naučni institut jeste organizacija koja se bavi sprovođenjem osnovnih i primenjenih istraživanja. Istraživačko-razvojni institut je pak organizacija čiju delatnosti čine pretežno primenjena i razvojna istraživanja, ali i osnovna istraživanja, kao osnova za primenjena i razvojna istraživanja. Kada je reč o centrima izuzetni vrednosti, takav status može da stekne institut, odnosno visokoškolska ustanova ili njihov organizacioni deo ako su tokom pet godina ostvarili vrhunske i međunarodno priznate rezultate u određenoj oblasti istraživanja i ako kao sastavni deo toga imaju razvijenu međunarodnu naučnu, tehničku i tehnološku saradnju. Trenutno je 15 organizacija koje su stekle status centara izuzetnih vrednosti.

Kada je reč o brojnosti instituta i drugim kvantitativnim pokazateljima, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u periodu od 1990. godine do 2006. godine broj instituta, fakulteta i istraživačkih jedinica zajedno je sa 297 spao na 163 naučnoistraživačke organizacije. Taj broj se 2013. godine penje na 237 naučnoistraživačkih organizacija među kojima je 72 organizacije poslovnog sektora: 60 koje pripadaju sektoru države, 101 organizacija koja pripada visokom obrazovanju i 4 organizacije neprofitnog sektora. Kada je reč o broju zaposlenih u naučnoistraživačkim organizacijama, u periodu od 1990. do 2004. godine taj broj spada sa 30.267 na 22.485. Trend opadanja zaposlenih u naučnoistraživačkim organizacijama nastavio se, tako da je 2013. godine ukupno 21.044 zaposlenih u tom sektoru (RZS 2016).

Sistem naučnoistraživačkog rada u Srbiji spada u nekadašnje socijalističke sisteme, a posmatrajući strukture naučnih sistema u Bugarskoj, Rumuniji i Albaniji uviđamo određene sličnosti (UNESCO 2005: 114, 119, 123). Obzirom na to da je ta osnovna struktura naučnoistraživačkih sistema gotovo globalna i da

smo već konstatovali da su se oni razvijali pod zajedničkim uticajem međunarodnih orgnizacija, takva osnovna struktura postoji u gotovo svakoj zemlji sveta. Osnovna karakteristika nekadašnjih socijalističkih naučnih sistema i ono po čemu se oni razlikuju jeste da su univerziteti fokusirani na nastavu i da se veoma mali deo istraživanja obavlja na univerzitetima, za razliku od centralnih zemalja, kao i da postoji problem primenjenih istraživanja, odnosno problem povezanosti istraživačkog sistema sa privredom (UNESCO 1993: 61). Pored toga, velika razlika je u tome što je država osnovni finansijer naučnoistraživačke delatnosti u nekadašnjim socijalističkim zemljama, dok u zemljama centra privreda igra daleko značajniju ulogu u finansiranju naučne delatnosti. Tranzicija nekadašnjih socijalističkih režima ka tržišnoj ekonomiji obeležena je nastojanjem da se prevaziđu ove strukturne razlike, ali na putu ka tome prepreka je u osnovnoj i najvažnijoj razlici koja karakteriše nekadašnje socijalističke zemlje, a to je da je nivo ulaganja u nauku i istraživanje u njima veoma mali i zanemarljiv u odnosu na cilj od 3% BDP-a koji je postavila Evropska unija u Barseloni.

4.3.2.1. **Finansiranje naučne delatnosti**

Finansiranje naučnoistraživačke delatnosti ključna je funkcija naučne politike u određenoj zemlji. Jedna od najčešće pominjanih tema u javnosti jeste upravo visina sredstava koja se ulažu u nauku i istraživanje, kao i poređenje tih sredstava sa ulaganjima u razvijenim zemljama. Pored toga, važna je i distribucija i alokacija ukupnih sredstava na pojedine discipline ili na različite institucije naučnoistraživačkog rada. Ulaganje u nove kadrove najvažnije je pitanje nacionalne naučne politike, pre svega kada je reč o usavršavanju u inostranstvu i mogućnostima pohađanja konferencija i drugih vrsta kratkoročnih naučnih programa u inostranstvu. Izgradnja naučne infrastrukture još jedno je važno pitanje koje se tiče finansiranja naučnoistraživačke delatnosti. Možemo reći da se opredeljenje naučne politike

najpre pokazuje prema tome kako se rešavaju pitanja finansiranja naučnoistraživačke delatnosti, odnosno da karakter naučne politike najbolje može da se vidi na pitanjima finansiranja.

Procenat BDP-a koji se ulaže u nauku najčešći je pokazatelj kroz koji se posmatra položaj nauke u sklopu države. Ulaganje u naučnoistraživačku delatnost 2000. godine bilo je prema nekim podacima 0,93% BDP-a (Branković, Šabić 2012: 87). Kada je reč o zemljama bivše Jugoslavije sa kojima se Srbija najpre poredi, iste godine ulaganje u nauku u Hrvatskoj je iznosilo 1,06%, dok je u Sloveniji 1,39% BDP-a uloženo u naučnoistraživačke delatnosti (Branković, Šabić 2012: 87). U odnosu na vrste institucija i prema sektoru, primećuje se da u Srbiji poslovni sektor u manjoj meri nego što je to slučaj u razvijenijim zemljama učestvuje u finansiranju naučnoistraživačke delatnosti. Primera radi 2009. godine u Sloveniji poslovni sektor je finansirao 58% naučnoistraživačke delatnosti, dok je učešće poslovnog sektora u Srbiji bilo svega 8,3%. Još jedna od karakteristika ulaganja u naučnoistraživački razvoj je veliko učešće visokog obrazovanja; čak 20,9% je učešća visokoobrazovnih institucija u naučnoistraživačkoj delatnosti, dok se u Sloveniji 0,3% naučnoistraživačkih aktivnosti koncentriše u visokoobrazovnom sektoru.

Prema tipu istraživanja Srbija ulaže prosečno slične iznose u osnovna primenjena i razvojna istraživanja. Jedan od trendova koji se ne smatra pozitivnim jeste to što su se ulaganja u osnovna istraživanja povećala u periodu od 2005. (30%) do 2009. godine (42%). Poređenja radi, u Sloveniji se oko 69,5% ukupnog procenta BDP-a koji se ulaže u nauku alocira na primenjena istraživanja, 8,5% na eksperimentalni razvoj, a samo oko 12% na osnovna istraživanja.

Kao jedan od najvažnijih ciljeva politike finansiranja naučne delatnosti u nacrtu dokumenta *Politika naučno-tehnološkog razvoja Srbije* iz 2002. godine navodi se cilj postavljen u Lisabonu 2000. godine, povećanje ulaganja u nauku na 3% BDP-a (Domazet 2002: 67). Kako se navodi u nacrtu za diskusiju koji je priredio ministar, pesimistička očekivanja su da nivo ulaganja bude povećan na

1, 75% (Domazet 2002: 67). Druge pomenute karakteristike politike finansiranja naučnoistraživačke delatnosti podrazumevaće da će se finansirati istraživanja samo u okviru prioriternih oblasti koje definiše Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, da će se pored projektnog primenjivati i institucionalno finansiranje, da korisnici sredstava namenjenih za naučna istraživanja mogu da budu sva pravna lica, ne samo naučnoistraživačke organizacije itd. Pored tih navedenih ciljeva, neosporno je da je pored povećanja ukupnog nivoa sredstava koja se ulažu u nauku neophodno i njihovo adekvatno lociranje. Bez obzira na svetske trendove, važno je identifikovati oblasti istraživanja koji posredno ili neposredno najviše mogu da doprinesu nacionalnom razvoju. Takvo rešenje ne podrazumeva manje ulaganje u osnovna istraživanja, već fokus na ona istraživanja koja obezbeđuju razvoj zemlje, ali i ona koja doprinose razvoju alternativnih tumačenja mogućnosti da se obezbedi bolja raspodela sredstava i bolji standard življenja za sve građane.

4.3.2.2. **Naučna produkcija**

Sve aktuelnija tema vezana za naučnoistraživački rad jeste produkcija naučnih radova. Produkcija se smatra najvažnijim rezultatom naučnoistraživačkog rada i jedan je od osnovnih parametara kada se radi o evaluaciji naučnog rada. Sve veća pažnja usmerena ka kvantitativnim pokazateljima vrednovanja naučnog rada naročito je izražena sa sve popularnijim rangiranjima univerziteta u kojima se pretežno uzimaju u obzir pokazatelji koji se tiču istraživanja. Prvo Akademsko rangiranje univerziteta u svetu (engl. Academic Ranking of World Universities - ARWU) poznatije kao „Šangajsko rangiranje“ realizovano je 2003. godine. Kao glavni indikatori uspešnosti fakulteta uzimaju se broj publikacija i citata koje ostvare zaposleni. Ova globalna rangiranja registruju samo međunarodno priznate liste rangiranja, odnosno SCI (engl. Science Citation Index) liste pod kojima se podrazumevaju radovi objavljeni u časopisima koji se nalaze na Thomson

Reuters ili Journal Citation Reports (JCR) listi, tj. časopisi koji imaju impakt faktor koji pokazuje citiranost objavljenih radova. Pored bibliografskih indikatora i drugih kvantitativnih pokazatelja poput broja istraživača ili naučnoistraživačkih institucija, vrednovanje se može posmatrati i u odnosu na broj dobijenih nagrada, ostvarenu međunarodnu saradnju, ostvarenu primenu osnovnih istraživanja, broj patenata, ali i u odnosu na naučnu vrednost istraživačkog rada ili na doprinos rezultata naučnog rada rešenju nekih društvenih problema. Svrha univerzitetskog rangiranja najpre je bila da privuče buduće studente, ali uticaj koji je rangiranje postiglo znatno je ozbiljniji po kreatore naučnih politika, naročito u perifernim i polu-perifernim zemljama koje se nisu našle na nekom visokom položaju na listama. Položaj univerziteta na listama ima posledice po biranje međunarodnih partnera među univerzitetima, ali i po partnerstvo između univerziteta i privrede (Bojanić et al. 2016: 3). Premda su na račun lista iznete i brojne kritike, većina zemalja preuzela je model razvijen međunarodnim rangiranjem u načinu na koji vrednuje rezultate istraživačkog rada u svojoj zemlji.

Kvantifikacija rezultata istraživanja gotovo sasvim je istisnula druge načine evaluacije naučnoistraživačkog rada. Ona je rezultat velikog pritiska da se što više objavljuje, kako bi se ostvario što bolji rezultat u individualnoj karijeri ili međunarodnom rangiranju (takozvani *publish or perish* princip). Među primedbama koje se odnose na međunarodno rangiranje je i ta da je to „više komercijalna kategorija nego što oslikava pravi kvalitet nastave i istraživanja koje realizuju univerziteti u svetu” (Bojanić et al. 2012). Kao odgovor na globalna rangiranja predlaže se nacionalno rangiranje koje se bazira na istim principima, pre nego što se zalaže za popularizaciju drugačijih metoda vrednovanja visokoobrazovnih institucija i naučnoistraživačkog rada (Bojanić et al. 2012). Uticaj takve metodologije vidimo i po indikatorima koje uzima u obzir Republički zavod za statistiku kada je reč o naučnoistraživačkom radu. Naime, među indikatorima u području nauke koje ova nacionalna institucija prati nalaze se broj naučnoistraživačkih organizacija, broj zaposlenih u

naučnoistraživačkim organizacijama, naučnoistraživački radovi, kao i prihodi naučnoistraživačkih organizacija. Kao što možemo da vidimo prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, broj objavljenih radova u Srbiji u konstantnom je ukupnom porastu za kategorije fundamentalnih, primenjenih i razvojnih istraživanja, od 6081 objavljenog rada u 2007. godini, do 11 279 u 2013 godini. Sve tri vrste istraživanja beleže konstantan rast objavljenih publikacija, jedino su publikacije iz oblasti fundamentalnih istraživanja bile u blagom padu: od 6413 objavljenih rada 2012. godine ovaj broj je pao na 5785 objavljenih radova 2013. godine.

Rast objavljenih publikacija u Srbiji samo je jedna ilustracija trenda kvantifikacije naučnoistraživačkog rada. Premda se radi o nacionalnim časopisima koji su proglašeni ekvivalentnim međunarodnim časopisima, primećuje se ista logika koja utiče na to da se objavljene publikacije vide kao ključni pokazatelji, odnosno vrednosti naučne produkcije. U publikaciji *Nauka u Srbiji 2010-2013* koju je objavio Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj navodi se kako je zahvaljujući angažovanju istraživačke zajednice nauka Srbije visoko pozicionirana na međunarodnim rang listama, „što nedvosmisleno govori i potencijalu koji zemlja ima u ovoj oblasti i njenoj međunarodnoj konkurentnosti“ (NSNTR 2014: 1). Među prvim rezultatima naučnoistraživačkog rada u ovoj publikaciji navodi se kako je na osnovu rangiranja više od 140 zemalja koje obavlja časopis SCImago Journal & Country Rank Srbija zauzela 47 mesto. Pored toga što je važnost međunarodnih rangiranja za nacionalne istraživačke sisteme evidentna, konstantan rast objavljenih radova može se tumačiti kao globalni uticaj jer su kvantitativni pokazatelji ti koje su još od kraja Drugog svetskog rata forsirale međunarodne organizacije, koje su uticale na izgled i metodologiju naučne politike širom sveta (Branković, Šabić 2012: 114). Po ugledu na svetske citatne indekse u Srbiji je razvijen nacionalni citatni indeks SCIndeks, „jedan od malog broja postojećih nacionalnih citatnih indeksa koji pomažu realnijem sagledavanju naučnog rada u malim naučnim zajednicama“ (Filipi Matutinović 2013: 61).

4.3.2.3. Prirodne nasuprot društvenim naukama

Među ključnim dimenzijama naučne politike i naučnoistraživačkog sistema jeste podela na prirodne i društvene nauke. Takozvane „dve kulture“ i njihov eksplicitan ili implicitan sukob u tumačenju sveta oko nas predstavljaju osnove struktura znanja savremenog sveta i ta dihotomija nije nikakva novost (Snou 1971: 7). Glavna razlika između prirodnih i društvenih nauka jeste u tome što prirodne nauke proučavaju kauzalne odnose u svetu oko nas i daju predviđanja budućih ponašanja pojave. Istraživanja u prirodnim naukama je moguće ponoviti i znanje koje one proizvode je proverljivo. Sa druge strane, društvene nauke obezbeđuju razumevanje razloga koji leže u određenim pojavama, one daju objašnjenje ne „kako“, već „zašto“ se nešto dešava na način na koji se dešava. Premda se u savremeno doba sve više govori u prilog dominaciji prirodnih nauka ili eventualnom ukidanju društvenih nauka, čak se i organizacija poput OECD bavila budućnošću društvenih nauka (OECD 2004). Gledište da bi trebalo prevazići dihotomiju u disciplinarnoj strukturi znanja takođe je aktuelno, ali bez obzira na to podele su perzistentne. Pitanje društvenih nauka u kontekstu postsocijalizma posebno je značajno, obzirom na to da su društvene i humanističke nauke imale veliki ugled i značaj u socijalizmu.

Položaj društvenih nauka može se posmatrati i preko udela sredstava koja se u njih ulažu. Od 0,3% BDP-a koji se ulaže u nauku u Srbiji, svega 18% namenjeno je društvenim naukama. Brojni su drugi problemi aktuelni, poput sistema vrednovanja rezultata naučnoistraživačkog rada, međunarodne mobilnosti istraživača, podsticanja mladih naučnika da se bave naučnoistraživačkim radom, itd. Opasnost koja postoji kada je reč o društvenim naukama jeste da one postanu „propovedničke“ ili da su usmerene na indoktrinaciju, što dalje šteti njihovom ugledu. Zbog relativno lošijeg položaja društvenih nauka njima su se bavile inicijative kakva je na primer Regionalni

Istraživački Promotivni Program za Zapadni Balkan, koji je sproveo seriju istraživanja društvenih nauka. S druge strane, nedostaju istraživanja koja se bave prirodnim naukama i problemima sa kojima se naučnoistraživački radnici koji rade u toj oblasti suočavaju u Srbiji.

4.3.2.4. **Trenutno stanje**

U radnoj verziji izveštaja Evropske komisije o napretku Srbije na putu ka članstvu u Evropskoj uniji, tačnije u 25. poglavlju koje se odnosi na nauku i istraživanje, navodi se kako je Srbija 2014. godine potpisala je sporazum kojim se predviđa učešće Srbije u programu Evropske unije za istraživanje i inovacije Horizont 2020 koji traje od 2014. do 2020. godine. U izveštaju se navodi kako je odabran predstavnik Srbije u Odboru za Evropski istraživački prostor, kao i da je nacionalni cilj da nivo ulaganja u istraživanje i razvoj bude 1% BDP-a (Evropska komisija 2014: 97). Ocena data u izveštaju jeste da je po pitanju nauke i istraživanja ostvaren izvestan napredak, ali da će biti potrebna dodatna zalaganja, posebno oko administrativnih kapaciteta vezanih za uspešno učešće u programu Horizont 2020 (Evropska komisija 2014: 98). Kada je reč o izveštaju Evropske komisije za 2016. godinu, nema značajnijih promena, osim što se navodi kako su glavni prioriteti Evropskog istraživačkog prostora uključeni u novu strategiju naučnog i tehnološkog razvoja Srbije za 2016. godinu (Evropska komisija 2016: 86). Kako se u izveštaju takođe navodi, mere i inicijative Evropske unije vezane za Evropski istraživački prostor ne mogu se sprovesti bez adekvatnog sistema obrazovanja koji će proizvoditi adekvatne istraživačke kadrove. Zbog toga je bilo važno da Bolonjski i Lisabonski proces teku paralelno i da se međusobno usklađuju. Međutim, dosadašnji rezultati Bolonjskog procesa nisu baš u skladu sa onim što se očekivalo, što povratno negativno deluje i na stanje u istraživanju. Uprkos svemu, Beogradski univerzitet se 2016. godine našao među 300 najboljih univerziteta na svetu, što govori da ipak ima nekih pozitivnih tendencija.

4.3.3. NORMATIVNI DISKURS NAUČNE POLITIKE 1980-2015

Naučna politika je formulisana putem zakona i drugih pravnih akata koji čine pravni diskurs naučne politike. Predmet analize pravnog diskursa neke oblasti je „diskurzivna dimenzija zakona, odnosno određeno diskurzivno telo i diskurzivni efekti putem kojih pravne institucije rade“ (Goodrich 1987 :158). Drugim rečima, analiza pravnog diskursa podrazumeva analizu jezika kojim je saopštena norma u određenom institucionalnom poretku. Pravne formulacije naučne politike, preciznije način na koji se u njima reflektuje društvena i politička promena koja se odvija sa padom socijalizma vezano sa međunarodnu dimenziju, predmet su interesovanja u ovom odeljku. Krićka analiza diskursa podeljena je u tri segmenta. Prvi segment se odnosi na 80-te godine i period pre raspada Socijalistićke Federativne Republike Jugoslavije. Drugi segment se odnosi na period raspada SFRJ i kasnije, dakle na devedesete godine. Poslednji segment analize odnosi se na period 2000-2015. godine. Ova tri perioda su izabrana jer se međusobno razlikuju prema karakteristićnim društvenim i politićkim događajima koji presudno utiću na naućnu politiku i naućnoistraživaćku delatnost.

U ovoj analizi naglasak je na krićkoj analizi diskursa. Krićka analiza diskursa koju je razvio Norman Ferklaf podrazumeva da su diskursi oblikovani društvenim praksama. Formiranje nacionalne naućne politike posmatra se kao društvena praksa koja rezultira određenim dokumentima iz kojih kasnije donekle mođe da se išćita kakve su bile odlike te naućne politike, uzevši u obzir društvene i politićke okolnosti u kojima je naućna politika nastala. Vaćna dimenzija koja diskurzivnu analizu ćini krićckom jeste sagledavanje pojave kroz istorijsku dimenziju, gde mođemo videti kako se formulacija osnovnih pitanja naućne politike tokom tri odabrana perioda menja.

4.3.3.1. Normativni diskurs naučne politike Srbije tokom osamdesetih

Period osamdesetih godina prošlog veka simbolično počinje smrću predsednika Josipa Broza Tita 1980. godine i predstavlja otvaranje poglavlja jugoslovenske krize koje se završilo ratom. Ovim periodom završava se epoha socijalizma koja se percipira različito u očima postjugoslovenskih republika, bilo kao „zlatni period“, bilo kao „period totalitarizma“. Zaoštavanje kosovske krize, širenje nacionalizma, ekonomska kriza, kriza federacije, problem spoljnog duga - samo su neki od velikih problema sa kojima se suočavala Jugoslavija tokom osamdesetih. U tom periodu nema međusobne povezanosti i jedinstvenog pogleda na naučnu politiku, niti usklađenog proučavanja njenih problema (Milić 1991: 469). Bez obzira na to, period osamdesetih godina karakterističan je po tome što je Jugoslavija imala razvijenu saradnju sa međunarodnim organizacijama u području nauke (OECD 1986: 2).

Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti dokument je koji definiše šta je naučnoistraživačka delatnost, koje su vrste naučnoistraživačke delatnosti, ko može obavljati naučnoistraživačku delatnost, kako se definišu naučna zvanja i druga osnovna pitanja koja se tiču naučnoistraživačke delatnosti. U odnosu na posmatrani period, prvi zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti usvojen je 1983. godine (Službeni glasnik SRS. br. 31/1983). U sklopu svojih osnovnih odredbi, zakon definiše naučnoistraživačku delatnost u članu 1 i članu 3 na sledeći način:

Naučnoistraživačka delatnost je deo jedinstvenog procesa društvenog rada, jedan od bitnih činilaca razvoja samoupravnog socijalističkog društva i njegovih proizvodnih snaga.

Naučnoistraživačka delatnost, u smislu ovog zakona, je stvaralački rad čiji rezultati sadrže u sebi izvrsnost ili novinu, usmeren ka povećanju ukupnog znanja i unapređenju njegove primene u cilju proširenja materijalne osnove društva,

razvijanja socijalističkih samoupravnih, društveno-ekonomskih odnosa, obogaćivanja ličnosti, unapređivanja životne i radne sredine i same nauke.

Definicija naučnoistraživačke delatnosti u sklopu ovog zakona podrazumeva da je naučna delatnost ne samo instrumentalna – „proširenje materijalne osnove društva“, već da podrazumeva i razvoj same nauke, kao i određene društvene odnose. Član 4 precizira da je naučnoistraživačka delatnost „delatnost od posebnog društvenog interesa“. Štaviše, u ovoj definiciji imamo i humanistički, odnosno emancipatorski element koji kao svrhu naučnoistraživačke delatnosti vidi i „obogaćivanje ličnosti“, što je element koji retko susrećemo u savremenim definicijama nauke.

Naučnoistraživačka delatnost se prema zakonu ostvaruje osnovnim (teorijskim ili eksperimentalnim, u cilju osvajanja novih znanja), primenjenim (sistematsko sticanje novih znanja usmerenih ka nekom cilju ili praktičnoj svrsi, radi korišćenja rezultata osnovnih istraživanja u praksi ili otkrivanja novog metoda rešavanja problema) i razvojnim istraživanjima (baziraju se na osnovnim i primenjenim istraživanjima, a svrha im je proizvodnja novih ili unapređenja proizvodnje postojećih proizvoda). Organizacija udruženog rada koja ima naučnoistraživačku delatnost za osnovnu delatnost predstavlja naučnoistraživačku organizaciju koja se naziva institut. Pored instituta, članovi 6 i 7 predviđaju da naučnoistraživačku delatnost obavljaju i Srpska akademija nauka i umetnosti i fakulteti. Lica koja obavljaju naučnoistraživačku delatnost ispunjavaju uslove definisane zakonom – istraživači.

Diskurs socijalizma podrazumeva da su i naučnoistraživački radnici-radnici, kao i da postoji sprega između rada i naučnoistraživačke delatnosti. Razmena ova dva sektora zakonom je definisana kao razmena usluga, a njihove snage udružene su u instituciji koja se zove Republička zajednica nauke. Kao što precizira član 10:

Radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i radni ljudi i građani u mesnim zajednicama (u daljem tekstu: korisnici usluga) sa radnicima u naučnoistraživačkim orgnizacijama i drugim organizacijama udruženog rada koje obavljaju naučnoistraživačku delatnost (u daljem tekstu: davaoci usluga) udružuju rad i sredstva u samoupravnoj interesnoj zajednici nauke osnovane za teritoriju Republike van teritorija socijalističkih autonomnih prokrajina-Republička zajednica nauke, radi zadovoljavanja zajedničkih potreba za naučnoistraživačkom delatnošću, na načelima uzajamnosti i solidarnosti.

Zakon definiše uslove osnivanja naučnoistraživačke organizacije, uslove pod kojima one obavljaju delatnost, kao u ulogu naučnog veća. Pod istraživačima zakon podrazumeva:

Istraživači, u smislu ovog zakona, su lica sa visokom stručnom spremom osposobljena za obavljanje poslova i zadataka u naučnoistraživačkoj delatnosti.

Pod osposobljenošću za naučnoistraživački rad podrazumeva se obavljeni pripravnički staž u trajanju do tri godine, ili tri godine radnog iskustva i odgovarajući rezultati u naučnoistraživačkom radu. U zavisnosti od pokazanih rezultata u naučnoistraživačkom radu, istraživač može da stekne naučnoistraživačka zvanja: istraživač-saradnik (akademski naziv magistra i objavljene naučne radove ili zapažene rezultate), naučni saradnik (doktor nauka i objavljeni radovi), viši naučni saradnik (doktor nauka i više objavljenih radova od značaja za razvoj odgovarajuće naučne oblasti) ili naučni savetnik (doktor nauka i priznati naučni rezultati koji su imali značajnog uticaja na razvoj odgovarajuće naučne oblasti). Ova zvanja odgovaraju zvanjima utvrđenim Zakonom o visokom školstvu: asistent, docent, vanderni profesor i redovni profesor, prema članu 44. Ispunjenost uslova za sticanje naučnoistraživačkih zvanja utvrđuju instituti, odnosno fakulteti odgovarajućih disciplina, kako

predviđa član 34. Tačnije, naučno veće obrazuje komisiju radi sprovođenja postupka za utvrđivanje ispunjenosti uslova za sticanje naučnoistraživačkog zvanja, na koji zatim Republička zajednica nauke daje saglasnost.

Odeljak koji je namenjen „društveno-ekonomskim odnosima i samoupravnom interesnom organizovanju“ definiše osnove za „slobodnu razmenu rada“, načela organizacije i rada Republičke zajednice nauke, kao i udruživanje sredstava u Republičkoj zajednici nauke. Ova slobodna razmena u oblasti naučnoistraživačke delatnosti „zasniva se na društvenom planiranju“ koje podrazumeva, između ostalog, utvrđivanje: potrebe za osnovnim, primenjenim i razvojnim istraživanjima; prioriteta naučnih istraživanja; načina obezbeđivanja sredstava i načina vrednovanja rezultata naučnoistraživačkog rada. U Republičkoj zajednici nauke radnici, odnosno korisnici usluga, i naučnoistraživački radnici, odnosno davaoci usluga, „ravnopravno i zajednički“ odlučuju o obavljanju naučnoistraživačke delatnosti, utvrđuju naučnu politiku, stvaraju uslove za primenu rezultata naučnoistraživačkog rada i slično, kako predviđa član 50.

Pored zakona, najvažnije smernice naučne politike date su u strategijama, opštijim planovima razvoja neke oblasti kojima vlada definiše svoju politiku. Čak dve strategije donete su u periodu od tri godine, što govori o tome da je u rukovodstvu SFRJ postojala svest da je pitanje nauke i tehnologije jedno od gorućih pitanja kada je reč o razvoju zemlje, ali i da postoji izvestan problem definisanja opštih smernica razvoja ove oblasti. Bile su donete samo strategije iz oblasti tehnološkog razvoja, ne uključujući oblast nauke, premda se veliki deo sadržaja ovih strategija odnosi upravo na nauku, budući da je veoma teško odvojiti ova dva područja. Strategija iz 1984. godine koja nosi naziv *Društveni dogovor o osnovama strategije tehnološkog razvoja u SFRJ* za svoj osnovni cilj ima dugoročno ostvarivanje tehnološkog razvoja koji će omogućiti ostvarivanje društvenog i ekonomskog razvoja zemlje kako razvojem sopstvene tehnologije, tako i neophodnim transferom strane tehnologije i saradnjom (Službeni list SFRJ 7/1984: 317). Dakle sopstveni tehnološki razvoj, ali i transfer strane

tehnologije, od kog socijalistička vlast ne beži, treba da omoguće efikasan razvoj zemlje. Osnovni nosioci tehnološkog razvoja zemlje su organizacije udruženog rada i oni samopuravnim sporazumima i planovima utvrđuju oblasti u kojima će razvijati naučnoistraživački rad. Učesnici ovog Dogovora imaju ulogu da stvore što povoljnije uslove u kojima će delovati organizacije udruženog rada, a među njima su Skupština SFRJ, Skupštine pojedinih jugoslovenskih republika i Autonomnih pokrajina, Privredna komora Jugoslavije, Savez republičkih i pokrajinskih zajednica za nauku, itd.

Učesnici ovog društvenog dogovora su saglasni da je cilj izgrađivanja i ostvarivanja jedinstvene strategije tehnološkog razvoja u SFRJ doprinošenje bržem razvoju privrede, jačanju izvozne orijentacije privrede i njene konkurentnosti na svetskom tržištu, povećanje zaposlenosti, racionalnijem i efikasnijem korišćenju domaćih sirovina, smanjenju tehnološke i sirovinske zavisnosti od inostranstva (...).

Dakle diskurs neoliberalizma u svojim začecima postojao je i u socijalističkoj strategiji, te ona za svoj cilj postavlja konkurentnost jugoslovenske privrede na svetskom tržištu. Međutim, zatim imamo i cilj da se zavisnost od tehnologije i sirovina iz inostranstva smanji, što se može smatrati tendencijom u skladu sa teorijom svetskog sistema. Među ciljevima Dogovora navedeno je i obezbeđivanje skladnijeg regionalnog razvoja, kao i brži razvoj privredno slabije razvijenih područja, što podrazumeva svest o tome da je i SFRJ bila podeljena na centar i periferiju.

Samo tri godine kasnije doneta je *Strategija tehnološkog razvoja SFRJ* koja je daleko temeljnija i bolje organizovana od Društvenog dogovora. Ova strategija koja se očigledno tiče i naučnog i tehnološkog razvoja dobar je primer socijalističkog diskursa:

Osnovna karakteristika savremenog sveta je ubrzani naučni i tehnološki razvoj, koji sve značajnije utiče na ispoljavanje njegovih protivrečnosti i koji će sve više uticati na poziciju svake zemlje i na ukupne međunarodne i političke odnose. Zbog toga je naučni i tehnološki razvoj i ubrzanje tog razvoja u svakoj zemlji postala osnovna pretpostavka za ostvarenje povoljnijih međunarodnih ekonomskih odnosa, kao i za političku nezavisnost zemalja. (...) Nosioc tih promena može da bude samo visoko i svestrano obrazovan radni čovek. Samo klasna svest, u čijoj osnovi leži kombinacija tehnološkog, ekološkog i humanističkog znanja, može postati izvor borbe za stvaranje materijalnih uslova progresa, a time i izvor za opštu društvenu i ljudsku emancipaciju.

Za razliku od prethodne strategije, u ovoj postoji svesnost o zaostajanju Jugoslavije:

Postojeće zaostajanje Jugoslavije u odnosu na razvoj zemalja slične veličine i mogućnosti u oblasti nauke i tehnologije mora biti prevladano.

Osnovno opredeljenje Strategije je tehnološki razvoj u svim oblastima, ali se posebno izdvajaju informacione tehnologije, biotehnologije, novi materijali, fleksibilne proizvodne tehnologije i tehnologije nove energetike. Među ciljevima strategije izdvajaju se: poboljšanje tehnološke i razvojne ravnopravnosti zemlje, usmeravanje optimalnog društvenog i ekonomskog razvoja zemlje, kritičko biranje i dalji razvoj uvezenih tehnologija, jačanje izvoznih kapaciteta zemlje i ravnopravna međunarodna saradnja, smanjivanje postojećeg tehnološkog jaza unutar zemlje, prestrukturiranje i racionalizacija privrede i povećanje zaposlenosti i kvaliteta života. Premda na osnovu ciljeva možemo da vidimo da se radi o pretežno socijalističkom diskursu, ova Strategija obiluje i primerima liberalnog diskursa:

Samo se privredni subjekti koji funkcionišu u uslovima privredne utakmice upuštaju u veliki i rizičan posao naučnih i tehnoloških istraživačkih projekata. To je i put i jednaka šansa za sve privredne subjekte da se dokažu u zdravoj utakmici. Konkurentnost na tržištu robe i usluga igra ulogu najboljeg „administratora“ za efikasnost tehnološkog razvoja, jer nikakav državni i administrativni napor sam po sebi ne može povući tehnološki razvoj napred. Na državi je zadatak da stvori uslove da naučno-tehnološki razvoj bude moguć, odgovarajuće intenzivan i usmeravan.

Dokument *Program naučno-tehnološkog razvoja SR Srbije van teritorija SAP do 2000. godine* (Službeni glasnik SRS, 41/87), prema tome šta se njime utvrđuje, predstavlja sistemski dokument ekvivalentan strategiji. Naime ovaj dokument utvrđuje zadatke tehnološkog razvoja, nivo tehnološkog razvoja koji treba dostići, zadatke koje u tom procesu imaju naučnoistraživački potencijali, kao i mere i akcije koje treba preduzeti radi efikasnog ostvarivanja tih zadataka. U dokumentu postoji pozivanje na strategiju tehnološkog razvoja Jugoslavije. Ovaj dokument je neobičan po tome što zapravo predstavlja analizu i kritiku socijalističke privrede i uopšte socijalističkog modela razvoja. Ovaj zatvoreni sistem, prema ovom dokumentu, nije sposoban za inovaciju:

Međutim, tek su neophodnosti izlaska na svetsko tržište izbacile na površinu ključni nedostatak – potpuno zapostavljanje razvijanja sposobnosti za sopstveni tehnološki razvoj, za inovaciju uopšte, koje su već odavno, u celokupnom okruženju, osnovni činilac društveno-ekonomskog razvoja svake zemlje.

Najznačajniji faktor i subjekt tehnološkog razvoja je privredna organizacija-proizvođač. Da bi njegov doprinos tehnološkom razvoju bio kvalitetan potrebno je da ima: (a) sposobnost da sam stvori, a isto tako da može pribaviti i koristiti bolju tehnologiju; (b) razvijeno tržište ili sposobnost da ga sam stvori i (v) spoljnu

prinudu, stimulaciju, motiv i pomoć da svoju budućnost zasniiva na tehnološkom razvoju. Ni jedan od ova tri uslova nije postojao.

U ovom programu nabrojani su i drugi nedostaci sistema naučno-tehnološkog razvoja, među kojima su: stanje naučnoistraživačkog potencijala (skoncentrisanost u samostalnim institutima i ponajmanje u privredi, starenje i neodgovarajuća struktura kadrova), nedostatak povoljnog inovacionog ambijenta, nizak broj патената, izuzetno mali broj sopstvenih ili usavršenih uvezenih tehnologija, mala konkurentnost privrede, mali rast produktivnosti i međunarodne konkurentnosti itd. Program daje pregled stanja i tendencija u svetu, upozoravajući da:

Osnovna poruka iz sadržaja strategija tehnološkog razvoja i njihovih sprovođenja je da ovaj razvoj traži sve jaču internacionalizaciju istraživanja koja se sada odvija preko blokova i grupacija, ređe na teritorijalnom, a više na političkom principu. Ostajanje po strani od ovih procesa je uslov za tehnološko zaostajanje pa je tehnološki razvoj SR Srbije i SFRJ veoma određen stepenom jedinstvenosti i snagom domaćeg tržišta i domaćih istraživačko-razvojnih i drugih tehnoloških potencijala, kao i znatnim pojačanjem međunarodne naučnotehnološke saradnje u čemu su poseban izazov za nas poduhvati i programi tehnološke resensanse u Evropi. Osnovni preduslov je razvijanje sopstvene sposobnosti za konkretan doprinos, odnosno konkretne rezultate u razvoju tehnologija.

Programom je naglašena uloga baznih tehnologija, u skladu sa jugoslovenskom strategijom: informacione tehnologije, novih materijala, biotehnologija kao i energotehnologije. Kao pretpostavke i mere za realizaciju naučnotehnološkog razvoja navodi se razvoj svesti o značaju naučno-tehnološkog razvoja, socijalistička modernizacija koja će počivati na većoj jednakosti i ravnomernosti razvoja, povećanje zaposlenosti, manja zavisnost itd. Na kraju, Program sadrži i konkretne mere za svoje ostvarivanje sa rokovima:

osnivanje Republičkog saveta za praćenje ostvarivanja naučno-tehnološkog razvoja, donošenje konkrentog plana fundamentalnih istraživanja, donošenje kriterijuma za vrednovanje rezultata naučnoistraživačkog rada, da se izradi dugoročna koncepcija upisa studenata na osnovne i poslediplomske studije, izrgadnja programa razvoja naučno-tehnoloških (inovacijskih) centara do 2000. godine itd.

Posebnu pažnju među dokumentima koji se posredno tiču naučne politike donetih osamdesetih godina zauzima *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti* iz 1986. godine, kojim je vodeća naučna institucija Srbije uzela ulogu u rešavanju dramatičnih političkih nacionalnih pitanja koja su pretila da dovedu do raspada federacije. Premda *Memorandum* nije dokument naučne politike u užem smislu te reči već predstavlja jednu vrstu manifesta, svakako je igrao veliku ulogu u pozicioniranju nauke tokom devedesetih godina, kao i znatno kasnije, po posledicama koje je imao po imidž srpske nauke u svetu. Prvi deo dokumenta bavi se krizom u koju je zapala privreda SFRJ, a drugi deo se bavi „kosovskim pitanjem“. Dok je u svetu sve aktuelnije bilo pitanje prevazilaženja podela koje su vladale svetom i koje su dovele do Hladnog rata, SFRJ je sve više počela da se okreće samoj sebi, uzdrnavši sopstvene korene. *Memorandum* koji se smatra pokretačem i izrazom rastućeg srpskog nacionalizma rezultat je toga što se Srpska akademija nauka i umetnosti smatrala „obaveznom da u ovom sudbonosnom trenutku saopšti svoja viđenja društvenog stanja sa ubeđenjem da time doprinosi traženju izlaza iz sadašnjih nedaća“. Takođe na samom početku dokumenta referiše se na težak položaj sprskog naroda. Jugoslovensko društvo nazvano je „društvom u krizi“ koje se sa privrednim rastom od 0,6% nalazi među privredno najmanje uspešnim zemljama u svetu. Izlaz iz te krize, kako se navodi u *Memorandumu*, nije moguće naći bez temeljnih političkih i privrednih promena u sistemu. Smer tih promena na koji se ukazuje u dokumentu jeste uvođenje liberalnih principa slobodnog tržišta i kapitalizma. Režim je optužen za prikrivanje razmera krize jugoslovenskog društva koja je, prema ovom dokumentu, svoj ključni uzrok imala u političkom sistemu koji se

bazira na socijalizmu. Samoupravni sistem naziva se „nekonzistentnim“. U dokumentu se pominje i nauka koja je „provincijelno zatvorena i regionalnim ideologijama pritisnuta“. U *Memorandumu* se navodi kako se najmanje dve decenije unazad u društvu i u prosveti „ugađalo prosečnosti“, da je to društvo u kom se „bore protiv elite znanja i umenja, nauke i novatorstva“. Ukazuje se i na razdvajanje nauke i visokog obrazovanja: „Naročito je veliku štetu nanelo odvajanje nauke od Univerziteta, stvaranje pregrada, sistematskih i administrativnih, između „institutske“ i „univerzitetske“ nauke: Univerzitet je izgubio laboratorijsku bazu, stvarali su se paralelni programi, nauka se kadrovski razjedinila, onemogućen je normalan protok naučnih kadrova sa univerziteta u institute i iz instituta na fakultete.“

Intelektualna elita istupila je ovim dokumentom protiv socijalizma i za nacionalizam, zloupotrebivši pritom autoritet nauke u političke svrhe (Milosavljević 1995). Ovaj dokument obeležio je kraj osamdesetih i početak devedesetih godina, odnosno kraj jugoslovenske istorije, ostavši za sobom pečat po kom će srpski intelektualci biti poznati u svetu.

4.3.3.2. Normativni diskurs naučne politike Srbije tokom devedesetih

Devedesete godine bile su obeležene raspadom Jugoslavije, teškom ekonomskom situacijom, ratovima, međunarodnim sankcijama, padom socijalizma i drugim pojavama koje su degradirale međunarodni položaj Srbije. Ono po čemu su devedesete godine ostale upamćene su i čak tri nova *Zakona o univerzitetu* (Službeni glasnik SRS, br. 5/1990, Službeni glasnik RS, br. 54/1992, Službeni glasnik RS, br. 20/1998). Ti zakoni o univerzitetu doneti devedesetih godina bili su kontrovezni, jer su zbog njih i drugih razloga univerziteti u Srbiji bili izbačeni iz međunarodnih univerzitetskih organizacija, naročito zakon iz 1998. godine (Jovetić 2002). *Zakonom o univerzitetu* iz 1998. godine se ugrožava autonomija univerziteta i omogućava otpuštanje univerzitetskih i naučnih radnika. Sporani član 20. predviđa da matičnost univerziteta, odnosno fakulteta

za izvođenje nastavnog plana i programa utvrđuje Vlada uz pribavljeno mišljenje univerziteta, što se menja u zakonu iz 2002. godine u kom takve odredbe nema. Član 91. predviđa da izbor u zvanje i na radno mesto redovnog profesora vrši dekan po prethodnoj saglasnosti ministra prosvete. U članu 123. navodi se kako dekana fakulteta bira i razrešava dužnosti vlada, dok je u zakonu iz 2002. godine predviđeno da dekana bira i razrešava savet fakulteta.

Osnovno obeležje *Zakona o naučnoistraživačkoj delatnosti* iz 1990. godine jeste ukidanje socijalističkog diskursa. Može se reći da je ovaj zakon i donet sa tim ciljem, obzirom da u njemu nema mnogo novina u odnosu na prethodni. Sada se naučnoistraživačka delatnost definiše na sledeći način:

Naučnoistraživačka delatnost, u smislu ovog zakona, je sistematski stvaralački rad preduzet radi otkrivanja novog znanja i korišćenja toga znanja za nove primene.

Instituti se mogu udružiti u Zajednicu instituta SR Srbije. Pored istraživača, ovaj zakon kao subjekte koji obavljaju naučnoistraživački rad preporučuje i nastavnike i asistente univerziteta, što je korak ka približavanju naučnoistraživačke delatnosti univerzitetu. Član 9 predviđa da su institucije koje obavljaju naučnoistraživačku delatnost naučni i istraživački instituti, a član 22 predviđa da se mogu formirati i istraživačko-razvojne jedinice pri preduzećima ili drugim organizacijama koje takođe obavljaju naučnoistraživačku delatnost. Samostalni istraživač je lice koje ima odgovarajući prostor i opremu, kao i istraživačko ili naučno zvanje, predviđa član 25. Zakon predviđa osnivanje Fonda za nauku koja preuzima funkciju Republičke zajednice nauke, kao i Republičkog fonda za tehnološki razvoj.

Samo tri godine kasnije Narodna skupština Republike Srbije donela je novi *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti* („Službeni glasnik RS“ broj 52/93). Član 1 umesto definicije naučnoistraživačke delatnosti sada stavlja akcenat na opšti

interes, a u članu 2 daje se malo izmenjena definicija naučnoistraživačkog rada koja naglasak stavlja na podizanju civilizacijskog nivoa društva:

Ovim zakonom utvrđuje se opšti interes u naučnoistraživačkoj delatnosti za čije se ostvarivanje sredstva obezbeđuju u budžetu Republike Srbije i uslovi za obavljanje te delatnosti radi ostvarivanja opšteg interesa.

Naučnoistraživačka delatnost, u smislu ovog zakona, je stvaralački rad na osvajanju novih znanja s ciljem podizanja opšteg civilizacijskog nivoa društva i korišćenje tih znanja u svim oblastima društvenog razvoja, uključujući razvoj tehnologija i njihovu primenu.

Vlada Republike Srbije, radi ostvarivanja opšteg interesa u naučnoistraživačkoj delatnosti, utvrđuje politiku naučnog i tehnološkog razvoja kako predviđa član 4, uz prethodno pribavljeno mišljenje naučnoistraživačkih organizacija. Politika naučnog i tehnološkog razvoja obuhvata osnovne ciljeve, pravce i prioritete naučnog i tehnološkog razvoja, a ostvaruje se putem programa koje zakon definiše. U članu 5 navedeno je 13 programa koje utvrđuje ministar, među kojima su: osnovna istraživanja, tehnološki razvoj, transfer znanja, međunarodna saradnja, nabavka literature i drugi. Novina koju predviđa član 15 je da institut može učestvovati u realizaciji magistarskih i doktorskih studija u naučnoj oblasti za koju je matičan, u skladu sa Zakonom o univerzitetu i statutom univerziteta. Menja se i struktura upravljanja institutom čiji je osnivač Republika i nju sada čine direktor i upravni odbor koji bira i razrešava direktora. Upravni odbor ima 8 članova koje bira Vlada. Umesto Republičkog fonda za nauku, sredstva za obezbeđivanje programa iz ovog zakona obezbeđuju se iz budžeta Republike Srbije, a njima raspolaže Ministarstvo. Ministarstvo utvrđuje kriterijume za raspodelu sredstava i raspisuje konkurs – javni poziv za ostvarivanje programa koje zakon predviđa.

Ovim zakonom takođe se osniva Republički savet za naučnu i tehnološku politiku kao savetodavno telo, a njegov predsednik je ministar.

Tokom devedesetih nije doneta strategija naučnog i tehnološkog razvoja, ali je donet dokument *Politika naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije*, koji na svojevrnsni način zamenjuje dotadašnje strategije i koji je predviđen *Zakonom o naučnoistraživačkoj delatnosti* iz 1993. godine (Službeni glasnik RS 17/1994: 369). Ovaj dokument donosi Vlada koja je po *Zakonu o naučnoistraživačkoj delatnosti* zadužena da utvrđuje politiku naučnog i tehnološkog razvoja.

Politika ima za cilj da podstakne razvoj uz najvišu upotrebu novih znanja i tehnologija i korišćenju kadrovskih, tehnoloških i prirodnih prednosti Republike Srbije kako bi, povezani odgovarajućim mehanizmima, u prikladnom društvenom okruženju koje treba izgraditi, obezbedili kompetentnost i konkurentnost u međunarodnim okvirima.

U ovom dokumentu obrazlažu se promene okolnosti koje su nastupile, pre svega prelazak na tržišnu privredu:

Opređeljene politike naučnog i tehnološkog razvoja Srbije proističu iz dostignutog stepena privrednog i društvenog razvoja, promena u međunarodnim okvirima, pre svega nastalih raspadom bivše Jugoslavije, potrebe povezivanja srpskog naroda na tom prostoru, stvaranje nove Jugoslavije, izmenjenih privredno-sistemskih uslova, a uz naglašeno opredeljenje na prelazak privrede na tržišne uslove privređivanja.

Među ciljevima *Politike naučnog i tehnološkog razvoja* posebno se izdvaja cilj reintegracije u međunarodne okvire i usmerenost ka inovacijama:

Pojačavanje mnogostrane i dvostrane međunarodne i tehnološke saradnje kao bitnog činioca brže integracije u svetske procese putem: uključivanja u međunarodne organizacije i udruženja; obrazovanja međunarodnih središta u

određenim naučnim i tehnološkim oblastima – sa ciljem internacionalizacije domaće nauke i tehnologije i potvrđivanja našeg znanja i tehnologija na svetskom tržištu.

Izgradnja društva koje je usmereno ka inovacijama, ostvarenju kulturnog ambijenta i stvaralačkog obrazovanja u cilju podsticanja i potvrđivanja naučnoistraživačkog i sveukupnog stvaralaštva.

Kao pravac realizacije između ostalog navodi se podržavanje instituta i fakulteta sa privredom, podsticanje osnivanja istraživačko-razvojnih centara u privredi i podizanje međunarodne saradnje na viši nivo:

Međunarodnu saradnju podići na viši nivo: usavršavanjem istraživača u stranim naučnoistraživačkim ustanovama; uključivanjem u međunarodne organizacije i udruženja; angažovanjem vodećih inostranih naučnih radnika u izgradnji i radu naših međunarodnih centara; učesćem u međunarodnim mnogostranim i dvostranim programima i projektima, međunarodnim vrednovanjem rezultata naučnih istraživanja; uspostavljanjem tešnje saradnje sa istraživačima našeg porekla u inostranstvu.

Među prioritetima koje navodi *Politika naučnog i tehnološkog razvoja* sada se nalaze: energetika, poljoprivreda, saobraćaj i veze, materijali i proizvodne tehnologije. Sredstva za realizaciju ciljeva *Politike naučnog i tehnološkog razvoja RS* obezbeđuju se iz budžeta, ali i poreskim podsticajima, od strane privrede i međunarodne saradnje. Uvodi se i pojam komercijalizacije naučnoistraživačkog rada:

Kreditiranjem će se finansirati oni naučnoistraživački projekti čiji se rezultti mogu komercijalizovati, a istovremeno podižu tehnološku osnovu, doprinose rasprostranjenju tehnologija i izvozu. (...) Od projekata čiji se rezultati

komercijalizuju na tržištu predviđa se povratak dela dobiti za nova ulaganja u naučnoistraživački rad.

U dokumentima naučne politike devedesetih godina vidimo potpunu promenu diskursa u odnosu na osamdesete godine i uvođenje pojmova karakterističnih za neoliberalni diskurs koji karakteriše međunarodne naučne politike.

4.3.3.3. **Normativni diskurs naučne politike Srbije 2000-2015**

Period posle 2000. godine obeležen je prekidom izolacije u kojoj se Srbija nalazila od 1992. godine i početkom procesa takozvane postsocijalističke tranzicije. Postsocijalistička tranzicija podrazumeva integraciju u svetsku ekonomiju i uvođenje tržišne ekonomije u nekadašnje socijalističke zemlje putem takozvane „šok terapije“ (Kolodko 2001: 1). Paralelno sa procesom tranzicije Srbija se suočava sa procesima globalizacije i evropeizacije. Ovi procesi na svojstven način utiču na naučnu politiku, barem kada je reč o diskursu normi kojima je ovo područje uređeno. Nakon početnih par godina, strategije, zakonska akta i pravilnici koji se tiču naučne politike množe se daleko većom brzinom nego što je to ikada pre bio slučaj. S druge strane tu su problemi koji i dalje opterećuju srpsku nauku: zastarela infrastruktura i nedovoljno razvijeni kapaciteti, gde se najveći deo istraživanja sprovodi na institutima, van univerziteta (Stošić, Đukić 2015: 32; Petrović 2002: 73). Na koji način se promena koju donosi tranzicija vidi u zakonima i strategijama naučne politike koje su donete nakon 2000. godine?

Između ostalog, u ovom periodu doneti su novi zakoni za oblasti srodne oblasti nauke, kao što su *Zakon o univerzitetu* (Službeni glasnik RS, br. 21/2002) kao i novi *Zakon o visokom obrazovanju* (Službeni glasnik RS, br. 76/2005). Novi *Zakon o univerzitetu*, što je najvažnije, vraća univerzitetima autonomiju, premda je to bio stari zakon koji je prošao kroz izvesna poboljšanja. Iako je navođeno da

je zakon privremeni, do sadašnjeg trenutka nije donet novi. Zakon sadrži nekoliko novina koje ga čine usklađenijim sa evropskim tokovima, poput uvođenja sistema studija 3+2 umesto dosadašnjeg sistema 4+1. U samom početku *Zakona o visokom obrazovanju* navodi se kako je delatnost visokog obrazovanja „deo međunarodnog, a posebno evropskog, obrazovnog, naučnog, odnosno umetničkog prostora“. Jedan od navedenih principa visokog obrazovanja jeste i „usklađivanje sa evropskim sistemom visokog obrazovanja i unapređivanje akademske mobilnosti nastavnog osoblja i studenata“. Skupština Srbije izglasala je 2005. godine i *Zakon o inovacionoj delatnosti* (Službeni glasnik RS, br. 110/2005). Ovaj zakon postavlja osnove inovacione politike, odnosno njene ciljeve i osigurava sistemstke uslove za kreiranje i primenu inovacija. To je prvi zakon o inovacionoj delatnosti koji je donet u Srbiji. Pod inovacionom delatnošću ovaj zakon razume „delatnost koja se preduzima radi stvaranja novih proizvoda, tehnologija, procesa i usluga ili značajne izmene postojećih, u skladu sa potrebama tržišta“. Inovacija je prema ovom zakonu „novi proizvod, proces, tehnologija ili usluga sa unikatnim svojstvima, nastala primenom vlastitih ili tuđih rezultata naučnoistraživačkog rada, otkrića i saznanja kao sopstveni koncept, ideja ili metod za njeno stvaranje, koja je sa odgovarajućom vrednošću plasirana na tržištu“. Napominje se i kako su u inovacionoj delatnosti javni i privatni sektor ravnopravni (Danilović-Grković 2007). Zakon predviđa da je ministarstvo nadležno za nauku nadležno i za inovacionu delatnost. Kao institucije koje su specijalizovane za inovacione delatnosti zakon navodi razvojno-proizvodne centre, istraživačko-razvojne centre i inovacione centre. Institucije koje imaju za cilj pružanje infrastrukturne podrške inovacionoj delatnosti su poslovno-tehnološki inkubator i naučno-tehnološki park. Instrumenti inovacione delatnosti su inovacioni programi koji se sastoje iz inovacionih projekata. Radi obezbeđivanja sredstava za inovacionu delatnost formira se i Fond za inovacionu delatnost. Suprotno očekivanjima, *Zakon o inovacionoj delatnosti* fokusiran je na nacionalni plan i u njemu se ne pominje međunarodno ili

evropsko tržište niti držanje koraka sa svetskim standardima. Ni u nacrtu novog zakona objavljenog za javnu raspravu 2015. godine nema pominjanja međunarodne ni evropske konkurencije i potrebe da Srbija ide u korak sa svetom što se inovacija i inovativne delatnosti tiče.

Predmet *Zakona o naučnoistraživačkoj delatnosti* donetog 2005. godine je uređenje sistema naučnoistraživačke delatnosti, odnosno planiranja u naučnoistraživačkoj delatnosti, obezbeđivanja kvaliteta naučnoistraživačkog rada i razvoja naučnoistraživačke delatnosti, načela osnivanja, organizacije i upravljanja organizacijama koje obavljaju naučnoistraživačku delatnost, sticanja zvanja istraživača, finansiranje programa od opšteg interesa, kao i druga pitanja od značaja za obavljanje naučnoistraživačke delatnosti (Službeni glasnik RS, br. 110/2005). Definicija naučnoistraživačke delatnosti data u članu 3 ovog zakona ostala je nepromenjena u odnosu na zakon iz 1993. godine, ali joj je pridodat deo u kom se naglašava društvo znanja i važnost međunarodnog aspekta:

Naučnoistraživačka delatnost je delatnost od posebnog značaja za sveukupni razvoj Republike Srbije zasnovana na znanju, a zajedno sa visokim obrazovanjem, glavni je činilac i pokretač privrednog i ukupnog društvenog razvoja.

Naučnoistraživačka delatnost, kao delatnost od posebnog značaja za Republiku Srbiju, sastavni je deo međunarodnog, naučnog, obrazovnog i kulturnog prostora.

Član 5 definiše principe naučnoistraživačkog rada među kojima su: sloboda i autonomija, javnost, naučna i stručna kritika, poštovanje standarda nauke, primena međunarodnih standarda i kriterijuma vrednovanja kvaliteta, konkurentnost, etičnost, povezanost sa sistemom visokog obrazovanja, međunarodna saradnja, kao i briga za održivi razvoj i zaštita životne sredine. Među ciljevima naučnoistraživačke delatnosti iz člana 6 još očiglednije vidimo značaj međunarodnog uticaja, tako da na primer cilj 2 glasi „očuvanje i razvoj opšteg fonda znanja, kao uslov za uključivanje u svetske integracione procese“,

cilj 5 „uspostavljanje međunarodne naučne saradnje radi brže integracije u svetske naučne, privredne, društvene i kulturne tokove i uključivanje u evropski istraživački prostor“, a cilj 7 „organizovano i sistematsko podsticanje mobilnosti istraživača, odnosno istraživačkog osoblja u okviru srpskog i evropskog istraživačkog prostora“. Zakon predviđa da Vlada donese *Strategiju naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije* na predlog nadležnog ministarstva za period od najmanje pet a najduže deset godina. Strategija se naročito realizuje posredstvom programa kojih je u zakonu nabrojano petnaest.

Posebna pažnja posvećena je obezbeđenju kvaliteta naučnoistraživačkog rada i kao institucije koje se time bave nabrojane su: Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj, Odbor za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija, Komisija za sticanje naučnih zvanja, matični naučni odbori, Zajednica instituta Srbije, Centar za promociju nauke, nadležno ministarstvo. Najveći deo nabrojanih institucija obrazuje se ovim zakonom i do tada nije postojao.

Član 39 koji se tiče komercijalizacije naučnoistraživačkog rada proširen je i razrađen u odnosu na prošli zakon, tako da sada glasi:

Naučnoistraživačka organizacija, pored naučnoistraživačke delatnosti, može obavljati i druge poslove kojima se komercijalizuju rezultati naučnog i istraživačkog rada pod uslovom da se tim poslovima ne ugrožava kvalitet naučnoistraživačkog rada.

U cilju komercijalizacije rezultata naučnoistraživačkog rada, podsticanja preduzetništva i poslovnog povezivanja, institut može biti osnivač centra za transfer tehnologije, inovacionog centra, poslovno-tehnološkog inkubatora, naučno-tehnološkog parka i drugih organizacija, u skladu sa zakonom.

Za razliku od prošlog zakona iz 1993. godine, ovaj zakon u članu 41 predviđa da instituti kao institucije koje obavljaju naučnoistraživačku delatnost mogu biti državne, privatne i mešovite. Diskurs neoliberalizma još je očigledniji u članovima 51 i 52 koji se tiču privatizacije instituta:

Instituti se mogu privatizovati, u skladu sa propisima o privatizaciji.

Institut čiji je osnivač Republika može se privatizovati, u skladu sa posebnim programom i uz saglasnost Vlade. (...)

Institut osnovan, odnosno organizovan kao privredno društvo čiji je osnivač Republika, a od strateškog interesa je za Republiku, može se privatizovati tako da najmanje 51% kapitala ostane u državnom vlasništvu.

Zakon uvodi i Centre izuzetnih vrednosti, što je status koji institut može steći ako u periodu od 5 godina ostvaruje izuzetne rezultate i ima razvijenu međunarodnu naučnu i tehnološku saradnju. Takođe, prema ovom zakonu Nacionalni savet donosi Kodeks ponašanja u naučnoistraživačkom radu, a za praćenje i sprovođenje normi tog konteksta ministarstvo obrazuje Odbor za etiku u nauci (član 88a). Među izvorima finansiranja član 96 navodi i sredstava stranih fondacija, pravnih i fizičkih lica, i donacija. Velika novina koju predviđa Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti iz 2005. godine sa izmenama i dopunama u članu 98 jeste projektno finansiranje programa, predviđeno za sve vrste istraživanja.

Srbija je nakon dugog niza godina napokon dobila *Strategiju naučnog i tehnološkog razvoja* 2010. godine za period od 2010. do 2015. godine ("Službeni glasnik RS", broj 13/10). Premda Strategija podrazumeva i donošenje Akcionog plana 90 dana od donošenja Strategije, Akcioni plan donet je tek krajem 2014. godine. Međunarodna dimenzija prisutna u dokumentima iz osamdesetih godina sada postaje glavna komponenta Strategije i njena vodeća ideja. Strategija nosi naziv „Fokus i partnerstvo“, što su njeni osnovni principi. Vizija naučnog i tehnološkog razvoja Srbije bazira se na „Srbiji kao inovativnoj zemlji u kojoj naučnici dostižu evropske standarde, doprinose ukupnom nivou znanja društva i unapređuju tehnološki razvoj privrede“. Na samom početku ovog

dokumenta postavlja se pitanje mesta koje naučni i tehnološki razvoj Srbije imaju u svetu:

Mi ne igramo značajnu ulogu ni u jednoj naučnoj disciplini u Evropi i svetu. Neosporivi individualni talenti ne mogu da nadomeste činjenicu da se ni jedan od naših univerziteta nije našao na šangajskoj listi 500 najboljih u svetu. Globalizacija je dovela do multiplikacije centara tehnologije i nauke. Uz tradicionalnu Zapadnu Evropu, Sjedinjene Američke Države, Japan i Kanadu, poslednjih dvadeset godina pojavile su se, uz oporavak Rusije, Indija, Kina, Brazil, čak i Bliski Istok. Svi oni značajno investiraju u nauku i tehnologiju.

Ova Strategija ne bavi se idealima oko kojih bi se svi odmah složili (i tu stali), već o načinu na koji Republika Srbija u sledećih nekoliko godina može transformisati u svoju korist surovu međunarodnu realnost koja pretila da joj zatvori vrata jedinog mogućeg puta napretka.

Republika Srbija mora da odabere sopstvene prioritete u skladu sa njenim evropskim aspiracijama i realnostima globalizacije dvadeset prvog veka. Pod tim uslovom imaće šansu da se poveže sa naprednim međunarodnim naučnim i korporativnim centrima. Međunarodna naučna saradnja ne može više biti samo samoinicijativna već mora odražavati i sprovoditi utanačenu strategiju i prioritete.

Prioriteti u naučnoistraživačkoj politici nisu uvedeni sa Strategijom iz 2010. godine već su, kao što smo videli, postojali i u strategijama iz osamdesetih godina. U *Politici naučnog i tehnološkog razvoja RS* iz 1994. godine nema navedenih prioriteta, tako da se može reći da su oni tokom devedesetih stavljeni u drugi plan. Cilj uvođenja prioriteta nije da se akademska zajednica podeli, niti da se favorizuju ili ugase određene naučne discipline. Međutim,

postavlja se pitanje zašto se utvrđuju prioriteti, kada će uprkos njima svi projekti biti ocenjivani po istim kriterijumima:

Naročito je važno da određivanjem prioriteta, ionako mala naučna zajednica Republike Srbije, ne zamisli da se „cepa“ na dva dela: ona koja se bavi prioriternim oblastima i ona koja se ne bavi prioriternim oblastima. Očuvanje jedinstva naučnoistraživačkog sistema je ključno i iz tog razloga svi istraživači, projekti, ekipe i institucije, biće ocenjivani po istim kriterijumima, nezavisno od stepena prioriteta. Takođe, sva infrastruktura u domenu nauke biće podjednako dostupna svim istraživačima. Prioriteti su fokalizacija dodatnih sredstava, ne isključivost, a još manje gašenje bilo koje discipline.

Diskursi globalizacije i prioretizacije javljaju se paralelno sa diskursom o društvu znanja. Društvo ili ekonomija bazirani na znanju sastavni su deo globalnog diskursa naučnog i tehnološkog razvoja još od osamdesetih godina prošlog veka, tako da očekivano ulaze u terminologiju nacionalnih naučnih politika posle određenog vremena koje je uslovljeno aktuelnim društvenim i političkim promenama. Primeri upotrebe diskursa o društvu i ekonomiji znanja u *Strategiji naučnog i tehnološkog razvoja*:

Brzo i jako opredeljenje za ekonomiju znanja i razvoj tehnološkog i naučnog kapaciteta zemlje nema validnu alternativu za Republiku Srbiju na početku 21. veka. Na tom nivou konstatacije bi se skoro svi građani Republike Srbije složili, ali pravo je pitanje kako to pretočiti u realnost.

Nauka se još uvek u Srbiji prečesto posmatra i funkcioniše kao delatnost koja je sama sebi cilj i koja funkcioniše isključivo kroz naučnoistraživačke projekte MNTR. Takav pristup je neodrživ pošto razvoj i prosperitet cele ekonomije i celog društva jedne zemlje mora počivati na znanju.

Pored ostalih pojmova koji su zadobili svoje mesto i u dokumentima naučne politike Srbije tokom aktuelnih transformacija, inovacije su svakako postale jedna od centralnih preokupacija nacionalnih politika u mnogim oblastima, pre svega u ekonomiji. Inovacije su veoma zastupljene i u *Strategiji naučnog i tehnološkog razvoja* i najčešće se pominju u kontekstu neoliberalnih transformacija vezanih za slobodno tržište:

Nauka jedino može dati pozitivne efekte ukoliko se uspostavi jedinstveni nacionalni inovacioni sistem. Nacionalni inovacioni sistem je kompleksna mreža javnih preduzeća, privrednih društava, univerziteta, istraživačkih i razvojnih instituta, profesionalnih društava, finansijskih institucija, obrazovne i informacione infrastrukture, agencija i javnih resursa, za generisanje, difuziju i primenu naučnih i tehnoloških znanja u određenoj zemlji. Proces difuzije inovacija i tehnologije doživljava suštinske promene. Glavni pokretač je rastući pritisak tržišta koji vodi ka većoj integraciji tehnologije, kao i naučnog i tehnološkog razvoja, u komercijalne strategije.

Strategija pored diskursa koji je karakterišu ima i ključne teme kojima se posvećuje najviše pažnje u sklopu strategijskog narativa. U odnosu na strategije iz osamdesetih i devedesetih godina, primetno je da su određene teme postale eksplicitnije i da je nastupilo zaoštrenje onih tematskih polja koja su podstaknuta diskursom globalnih naučnih politika. Prva od tema koja se javlja kao ključna u Strategiji naučnog i tehnološkog razvoja jeste pitanje izdvajanja za nauku iz državnog budžeta, uključujući njihovu strukturu, odnosno alokaciju prema određenim područjima. Nakon teme inputa ključna tema su izlazne vrednosti naučnoistraživačkog sistema, odnosno naučna produkcija. Među ključnim temama Strategije javlja se i pitanje starosne piramide naučne zajednice koju čini malo mladih a puno starih istraživača, kao i pitanje zaštite intelektualne svojine. Takođe veoma značajna tema u sklopu Strategije jesu i Okvirni programi, ali i fokusiranje na prioritete. Prioritetne oblasti koje su

definisane Strategijom su: biomedicina, novi materijali i nanonauke, zaštita životne sredine i klimatske promene, energetika i energetska efikasnost, poljoprivreda i hrana, informacione i komunikacione tehnologije, unapređenje donošenja državnih odluka i afirmacija nacionalnog identiteta. Važna tema Strategije jeste i transformacija instituta, pre svega privatizacija. Na kraju, prema naslovu Strategije, pitanje partnerstva je izuzetno značajno, kao pitanje izgradnje dobrih odnosa sa drugim ministarstvima, privredom, naučnom dijasporom, kao i međunarodnim institucijama.

4.3.4. NARATIVI O UTICAJU GLOBALIZACIJE NA NAUČNOISTRAŽIVAČKI RAD U SRBIJI

Pored istraživanja šta se događalo na normativnom nivou i u relevantnim dokumentima koja definišu međunarodnu i nacionalnu naučnu politiku i okvire naučnoistraživačkog rada pod dejstvom globalizacije, radi pružanja kritičkog uvida u ove promene podjednako je važno i šta se događa na nivou samog naučnoistraživačkog rada, odnosno na nivou aktera u institucionalnom kontekstu. Subjekti naučnoistraživačkog rada, odnosno naučni radnici i radnice, percipiraju internacionalizaciju na svoj način. Ideja koja leži u osnovi istraživanja narativa jeste da se društveni događaji mogu rekonstruisati iz priča učesnika istraživanja koje su rezultat interakcije sa istraživačem (Muylaert et al. 2014: 185). Obzirom na to da su narativi reprezentacije i interpretacije sveta oko nas, njima je inherentna subjektivna dimenzija gde se pretpostavlja da će kombinacija ličnih priča i društveno-institucionalnog konteksta doprineti saznavanju istraživane pojave. Lična iskustva naučnika i naučnica relevantan su izvor informacija o tome kako proces internacionalizacije naučne politike i naučnoistraživačkog rada teče u Srbiji i nepravедno su zanemarena kao izvor podataka prilikom formulisanja naučnih politika.

Naša namera je da pokažemo da su lična iskustva naučnika i naučnica važan indikator problema i izazova sa kojima se suočava naučnoistraživački

sistem Srbije pod dejstvom globalizacije. Pozicija naučnih radnika i radnica takva je da im omogućava svakodnevno iskustvo sa pitanjima koja su od značaja za razumevanje kako globalizacija deluje na naučnoistraživački rad nakon pada socijalizma. Kraj epohe socijalizma praćen ratom i međunarodnim sankcijama i početak epohe liberalne demokratije i kapitalizma prilično su nagla i burna promena čiji različiti aspekti ne mogu biti obuhvaćeni kvantitativnim istraživanjima koja su usmerena na systemske pokazatelje koja su dominirala u dosadašnjim istraživanjima položaja nauke u ovim transformacijama. Kao tri glavne teme oko kojih su organizovani narativi istraživača i istraživačica izdvaja se tema globalizacije i međunarodnog uticaja uopšte uključujući pitanje evropeizacije i pitanja koja se tiču stanja u naučnoj politici i naučnoistraživačkom radu u Srbiji.

4.3.4.1. Narativi o globalizaciji i međunarodnom uticaju na naučnoistraživačku politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji

Globalizacija je, kao što smo videli na početku ovog rada, kontradiktoran i složen fenomen koji naučnici još uvek pokušavaju da rasvetle. Ništa manje nije složeno ni percipiranje uticaja globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji od strane naučnih radnika i radnica. Kontradiktornost složenog fenomena promena koje su zadesile naučnu politiku i naučni rad najbolje se vidi u iskustvima naučnih radnika i radnica koji svoju delatnost obavljaju u tranzicionim okolnostima. Jedno od najsloženijih pitanja koje se u vezi sa tim uticajem postavlja jeste u čemu se taj uticaj zapravo ogleda i šta je to što se promenilo, iz njihove perspektive. U vezi sa tim javlja se nekoliko značajnih pitanja. Najpre, značajno pitanje je u čemu se zapravo ogleda međunarodni uticaj i za šta se najpre vezuje – dok je kod nekih sagovornika to pitanje ubrzanja ili mogućnost komuniciranja, za druge je to dostupnost međunarodnih časopisa. Zatim, postavlja se pitanje od kada taj uticaj počinje intenzivnije da deluje, u vezi sa čim se javljaju tri vrste odgovora:

da je međunarodni uticaj na naučnu politiku i naučnoistraživački rad oduvek postojao, da je bio veoma ograničen u periodu pre tranzicije, kao i da je taj uticaj postojao čak i tokom devedesetih. U vezi sa pitanjem generalno globalnog i međunarodnog uticaja sagovornici su kao temu izdvojili i činjenicu da se radi o uticaju najmoćnijih zemalja i da taj uticaj dovodi do nejednakosti i neravnopravnosti. Na kraju, u sklopu ove tematske celine postavilo se i pitanje globalnih kriterijuma vrednovanja rezultata naučnoistraživačkog rada na kojem su se podelila mišljenja sagovornika – dok jedni smatraju da su ti kriterijumi univerzalni, drugi smatraju da ih treba prilagoditi kako uslovima u kojima se odvija naučnoistraživački rad, tako i pojedinim naučnim disciplinama koje su kulturološki specifične.

Pa da Vam kažem, svet se promenio. Srušile su se barijere. Mogućnost komuniciranja, mogućnost putovanja, mogućnost razmene se povećala i normalno da je globalizacija kao uopšte društveni, politički, sociološki fenomen doprinela i daljem progresu nauke i napretku mnogih zemalja.

Imate jedan ogroman događaj, to je uvođenje KoBSON-a. Znači to je ogroman događaj od ogromnog značenja za naučnu zajednicu. Znači u jednom trenutku je naša država počela da plaća taj KoBSON. Uvođenje KoBSON-a je neshvatljivo uvećao globalni karakter naučnog rada.

To da, ali to nisam siguran da se ima toliko zahvaliti neposrednom uticaju svetske naučne zajednice na domaću, nego više smeni u mentalnoj matrici koja je vezana za vreme, koja je vezana ne čak toliko za globalizaciju, nego na ovo što se zove tranzicija, na jedan prelaz sa jednog lagodnog socijalističkog režima rada, poslovanja koji je omogućavao beskrajnu slobodu u svemu i relativnu zbrinutost, na jedne mehanizme koji postaju odgovorni i koji se ne stide.

Neki od sagovornika u istraživanju napominju kako naučni rad po sebi uključuje i internacionalni karakter, dakle kako uključuje komponentu globalizacije. Stoga, promene koje se dešavaju nisu baš sasvim neuobičajene ni nove, samo su proširenje i osnažene tendencijama koje savremeni proces globalizacije nosi sa sobom.

Mislim da značaj globalizacije kada je u pitanju naučno-istraživački rad pre svega u brzini i da je to osnovna posledica koju globalizacija donosi. Smatram da je u naučnom radu jedan vid globalizacije uvek postojao, jedna suština ne samo univerziteta već i naučnog rada je međunarodna saradnja, znači međunarodni kontakti. Oni su odista na ovaj ili onaj način uvek postojali. Počev od srednjovekovnih univerziteta, kada su profesori i studenti putovali i kada je međunarodni naučni jezik bio latinski, kada se kroz taj vid pojavljivala i pokazivala globalizacija.

Evo, moram da Vam kažem ni pre tog perioda nema lokalne, regionalne nauke, imate samo globalnu nauku. Nauka je univerzalna i nauka je jednostavno tekovina čovečanstva. Prema tome neka otkrića i kroz istoriju nisu bila lokalna, nego globalna. Prema tome u nauci globalizacija postoji mnogo više nego u drugim segmentima društva.

Važna tema koja se tiče uticaja globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad je i preciziranje kada vremenski te promene počinju, u kontekstu društvenih i političkih promena karakterističnih za savremeno doba. Da li je uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad karakterističan za početak tranzicije, što je jedna od mogućih teza, ili se taj uticaj primećuje i u ranijim periodima, tokom epohe socijalizma? Premda je uobičajeno shvatanje da tokom devedesetih nastupa međunarodna izolacija, među sagovornicima u istraživanju pojavili su se i odgovori da je tada uticaj globalizacije bio izrazit, imajući u vidu pre svega veliku emigraciju akademskih

radnika i radnica u inostranstvo radi školovanja, na stanje u kojem su se nalazili akademski radnici i radnice koji su u tom periodu boravili u Srbiji. Odgovori na temu kada uticaj globalizacije počinje da se oseća zapravo sadrže u sebi složenost pitanja koja se tiču globalizacije same i položaja Srbije i bivše Jugoslavije u tom procesu, i samo su na prvi pogled kontradiktorni. Pažljivije analizirani, oni odražavaju slojevitost istorijskih procesa na međunarodnom nivou i njihovu višeznačnost za transformacije nekadašnjih socijalističkih zemalja.

Mislim da treba napraviti jasnu granicu ne na 1990. već na 2000. godini. Naime, saradnja sa inostranim naučnim organizacijama (usavršavanja, odlasci na kongrese, dolasci stranih istraživača i sl.) bili su, po mom iskustvu, daleko intenzivniji tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka u odnosu na period 1990.-2000. Tada je komunikacija sa svetom takoreći zamrla, a teška nemaština je dovela do toga da nam ni strani časopisi nisu bili dostupni. Dostupnost strane literature putem interneta je takodje nešto što se vezuje za početak ovog veka.

Ne smatram da od 1990. g. postoji pojačan međunarodni uticaj na naučni rad u Srbiji, već od 2000. g. Od 1990-2000 ne mislim da se bilo šta značajno desilo niti u pogledu tranzicije, niti u pogledu razvoja nauke. Od 2000. g. povećao se broj međunarodnih projekata, otvorile su se mogućnosti za usavršavanje u inostranstvu i sl.

Pa 90-tih godina je došlo do povećane globalizacije našeg društva, što je verovatno paradoksalno. Istovremeno je došlo i do zatvaranja i do globalizacije. Tako da naše celo društvo i kultura, paradoksalno, su globalizovani 90-tih.

Od 90-tih godina... ne mogu da kažem sa sigurnošću da se to kod nas osetilo 90-tih godina. Pre bi se reklo da je to imalo jedan odložen uticaj, da je globalizacija

počela malo kasnije da se oseća obzirom na društveno-političke okolnosti u kojima smo se nalazili, na međunarodne sankcije. Druga stvar što ni moja dob mi ne može baš sa sigurnošću dati za pravo da kažem da sam prošla sve neke te stadijume da mogu da napravim poređenje, nego prosto iz svoje perspektive, znači do povratka u Srbiju nakon 2000. godine, odnosno 2003.g.

Uticaj globalizacije neretko se razume i kao proces širenja uticaja najmoćnijih zemalja sveta, odnosno kao širenje konkretno američkog uticaja na prostore nekadašnjih socijalističkih zemalja - amerikanizaciju (Daghrir 2013: 19). Uticaj SAD kao jedne od najmoćnijih zemalja sveta u području nauke i tehnologije na globalnom nivou je neosporan, tako da ga napominju i neki od sagovornika. Taj uticaj se povezuje sa slabljenjem položaja evropskih zemalja i konstatuje se da on nije nov, odnosno da postoji već jedan duži vremenski period.

Nemačka je žrtva globalizacije, i onda oni pokušavaju da svoj uticaj šire tako što puštaju sve naučnike, što im daju pare da dođu u Nemačku. Oni su pod strašnim udarcem engleskog govornog područja, znači u statusu su povlačenja Nemačka i Francuska, tako da je mnogo lakše dobiti stipendiju jer oni vole, oni kad dobijete stipendiju plate jezik. Ako smem da Vam sugerišem, Amerika je veliki bauk akademski i svetski. I sve ove politike su odgovor na ogromnu američku dominaciju.

Ne znam koliko je ona nova, znaš, to je pitanje njene novosti. Svakako za ovdašnje prilike jeste u nekom trenutku postala nova, sada se legitimiše. Čini mi se da ona napolju i nije toliko nova, ne znam, to ćeš ti bolje znati, nego logičan nastavak onoga što je jedna praksa... e sada dal' smem da kažem? Amerikanizacije obrazovanja, funkcionalizacije naučnog istraživanja i slične stvari.

U svom doživljaju globalizacije naučnici i naučnice svakako su se dotakli i pitanja nejednakosti u tom odnosu kakav je između velikih svetskih sila i malih

perifernih zemalja. Značaj u promišljanju međunarodnog uticaja među naučnicima i naučnicama pridaje se i pitanju odnosa centra i periferije, odnosno pitanju nejednakih odnosa snaga koje deluju na polju naučne delatnosti.

Ti zapravo samo iz centra imaš džepove otpora koji se dešavaju. Provincija je osuđena na izvesnu provincijalnost ukoliko ne dođe u centar, pa onda se tamo plasira, i to onda postane želja svih. Ta prokleta ideja centra i periferije, i poluperiferije, ili već tih nizova periferija, plašim se da se ne da spolja razlomiti, nego tek iznutra, jer je logika imperijalizma koji je ustanovljen, a ona važi od jezičkog imperijalizma pa do, malo zbog interneta disperziranih, ali i dalje centralizovanih institucija koje su vezane za hijerarhiju moći koja je, kao što nam je Fuko objasnio, u znanju i kao što možemo na osnovu konstitucije akademija da vidimo, zapravo kopira one institucije moći kada je reč o vladanju.

Ti sada imaš beskrajnu poplavu tih, čak i ne samo sada nego uopšte, afričkih borba, odakle sve i kreće, dok je to bilo kurentno - što da ne. Ali to je pitanje mode, kao što je odjednom latinoamerička književnost bila popularna jedno vreme, pa je sada uopšte nema. Tu modu, plašim se, opet diktiraju zasićenosti ovih akademskih centara. U tom smislu da, periferija ima šansu, onda ona pristane na tu tržišnu igru i modu i kaže okej, ovo je šansa, iskoristimo je dok traje, posle kad ne traje, šta da radimo. Etablirajmo sve što možemo u taj definisani sklop znanja i tu ćemo zauzeti svoje funkcije. To je izgleda neminovnost koja je snašla naučne zajednice širom sveta i tu, ako postoji, globalnu naučnu zajednicu.

To je vrlo upitno i pitanje je u ekonomskom... uzimimo analogiju iz ekonomske teorije, u ekonomskoj teoriji nema koncenzusa. Jedna teorija kaže da slobodna trgovina donosi boljitak za sve, jedna kaže ne, ne, ne, trgovina među jednakima donosi boljitak za sve, a među nejednakima donosi za jačeg. Recimo da bi se ista analogija mogla primeniti i na naučnu integraciju.

Pitanje globalnih kriterijuma vrednovanja naučnoistraživačkog rada i potrebe da se prepozna poseban položaj manje razvijenih zemalja različito je percipirano među naučnicima i naučnicama. S jedne strane stoji se na stanovištu da su kriterijumi vrednovanja rezultata naučnoistraživačkog rada univerzalni i da nema potrebe da se oni prilagođavaju u zavisnosti od položaja zemlje. S druge strane tu su gledišta da treba biti oprezan prilikom uvođenja univerzalnih kriterijuma vrednovanja i prepoznati, ne samo položaj siromašnih zemalja, već i različitih disciplina.

Ne mislim da je osnovni razlog za različitost kriterijuma ekonomske prirode, već mislim da treba biti posebno osetljivo pri uvođenju nekih univerzalnih kriterijuma (čak i na nivou evropskih zemalja), jer se naučnoistraživački konteksti (pa možemo reći i istraživačke tradicije) razlikuju, kao i vrste/oblasti naučnoistraživačkog rada.

Naučnoistraživački rad ti moraš da vrednuješ prema naučnim standardima, to nije loša stvar. Prosto, ja se postavljam na mesto onoga ko vrednuje. Taj ne može imati popust za nekoga ko dolazi iz Zimbabvea, samo zato što je tamo. Ali zimbabveanska vlada može da ima popust i treba da investira u njega.

Da ali ono čime se ja bavim to je prethodno pitanje, a to je ko je odredio te kriterijume, kako su oni nastali, šta oni reprodukuju, zato ja ne mogu da kažem da isti, zbog toga. Zato što su oni već zadati, ja imam problem sa njima.

Nikako, nikako ni po tome ni po određenim naučnim granama. Znači ja mislim da to treba striktno razdvojiti kriterijume vrednovanja za određene naučne discipline i naučne grane jer jednostavno one imaju svoje mehanizme kako deluju i to ne može da bude univerzalno, to mora da bude prilagođeno. Svakako različiti treba da budu, odnosno prilagođeno konkretnim uslovima.

Moram da kažem, mi sami ne znamo šta ćemo sa sobom. Meni je to najveći problem što mi bi s jedne strane da imamo svetske standarde, mi bi s jedne strane da objavljujemo na SCI listi, a isto s druge strane bi da štedimo na budžetu za nauku.

Kriterijumi vrednovanja naučnog rada treba da budu isti za razvijene i nerazvijene zemlje bez obzira na to što su na različitom stepenu ekonomske razvijenosti. Apsolutno. Jedino time imamo šanse da idemo napred i da jednom i mi stignemo tamo gde želimo... bar do pristojnije i uređenije zemlje.

Mislim da se tu mi nalazimo negde na terenu između, između jednog i drugog. Baš je bilo pokušaja da se primene svetski kriterijumi kod vrednovanja naučnih projekata, pa su onda predložili projekata slati na međunarodne recenzije i mislim da je to dobar pomak. Takve stvari svakako treba prihvatiti i prilagoditi se okolnostima. Ali opet sad mi se čini da smo, da ne možemo baš u svemu da budemo na jednak način vrednovani, jer jednostavno kada vam se tokom trajanja projekta malo menjaju pravila, ne dobijate obećana sredstva, niste u mogućnosti, nemate materijale, nemate instrumente da realizujete ono što ste planirali. Onda na kraju ne možete da kažete da ste pod istim uslovima kao neko u drugim zemljama.

Pogledi naučnih radnika i radnica na uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad su raznoliki. Počev od toga da se sam uticaj globalizacije vezuje za različite pojave, pa do toga da se različito vidi njeno dejstvo u određenim istorijskim periodima. Takođe, značajnu temu za naučne radnike i radnice čini i pitanje nejednakosti u međusobnim odnosima naučnih zajednica, odnosno dominacija nekoliko zemalja na čelu sa Amerikom. Takođe u sklopu teme međunarodnog uticaja postavlja se i pitanje jedinstvenih okvira vrednovanja rezultata naučnoistraživačkog rada, pri čemu deo naučnih radnika i radnica smatra da ovi kriterijumi treba da budu univerzalni, a deo da treba da budu prilagođeni lokalnom kontekstu.

4.3.4.2. Narativi o evropskoj naučnoj politici

U skladu sa razumevanjem da se proces formiranja Evropske unije, odnosno evropeizacija razume kao protivrečni, ali sastavni deo globalizacije i/ili odgovor na nju, sagovornike, istraživače i istraživačice, pitali smo da li prema njihovom uvidu postoji prepoznatljiva politika Evropske unije za naučnoistraživački rad i da li su im njene pretpostavke jasne na opštem planu (Smeby, Trondal 2005: 449). Premda su prvi oblici evropske institucionalne saradnje u oblasti nauke i istraživanja bili još u periodu posle Drugog svetskog rata, o konkretizovanju evropske naučne politike govorimo pre svega od 2000. godine i nakon razvoja ideje o Evropskom istraživačkom prostoru. Tada je usvojena serija dokumenata koja definiše ovaj zajednički prostor kojim treba slobodno da cirkulišu znanje, ljudi i kapital, kao što su i sprovedene i brojne nadnacionalne inicijative.

Dok su informacije o Bolonjskom procesu bile znatno intenzivnije i primetljivije, jer su često bile u središtu javnih debata i medijskih izveštavanja, informacije o paralelnom procesu u oblasti nauke i istraživanja ostale su u drugom planu kada je o Srbiji reč. Tome je verovatno razlog to što su posledice uključivanja u Evropski istraživački prostor slabije vidljive, odnosno one se tiču daleko manjeg dela akademske zajednice u poređenju sa celokupnim sektorom visokog obrazovanja koji je zahvaćen Bolonjskom reformom. Pitanje koje se postavlja jeste koliko su evropski uticaji na području nauke prepoznatljivi u Srbiji, u čemu se ogledaju i kako i koliko se razlikuju od globalnih uticaja. Pojedini sagovornici u istraživanju vide taj donos drugačije od toga kako smo ga mi ovde shvatili i smatraju da je reč o dve međusobno različite tendencije. S tim u vezi jedan deo naučnika i naučnica prepoznaje evropske uticaje i jasno im je u čemu se oni ogledaju, dok drugi deo smatra da ne postoji evropska naučna politika i da je način na koji ona utiče na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji u najmanju ruku nekoherentan i diskutabilan.

Recimo, prioritetne naučne oblasti definisane Strategijom 2010-2015 prate prioritetne oblasti na nivou Evropske komisije; način dobijanja sredstava za rad u nauci je kroz kompetitivne projekte kao što je i u EU; vrednovanje rezultata je po sličnom modelu (na osnovu publikacija i патената zavisno od tipa istraživanja i sl.).

Tako da ja ne vidim da mi uvozimo zapravo promišljenu „know how“ tehnologiju naučnog istraživanja ili predavačkog rada iz EU, mi uvozimo prosto zahteve i onda gledamo da iz izbegnemo. Primer Bolonje je dobar.

Ukidanjem Ministarstva za nauku i njegovim utapanjem u veće Ministarstvo, kao i smena kompetentih državnih službenika koji su poznavali principe naučnog rada i umeli da usmere i ciljeve i kriterijume za njegovu evaluaciju, početno uspešno oblikovanje naučnoistraživačke politike u Srbiji prema EU uzorima je nažalost dovedeno u pitanje.

Ali to je jako dragocena stvar i ta unifikacija nije loša stvar ukoliko možemo da studiramo relativno kompatibilne programe na različitim univerzitetima i da poznajemo. U tom smislu vidim jednu više političku strategiju da se oformi zajedničko polje znanja koje će važiti za EU ili za Evropu.

Čini mi se da prepoznajem intenciju te politike, ali ja ne mogu da kažem da je to istovremeno i domišljenost toga što se traži. Dakle, ono što ja primećujem jeste da je veoma suženo područje za takozvana fundamentalna istraživanja, i to možda EU nema te fondove koji su dugoročno razvijeni i ostalo, a postoji velika žeđ za empirijskim, regionalnim, povezujućim, itd.

Dokumenti EU koji navode detalje naučnoistraživačke politike i njenih posledica su javno dostupni i razumljivo pisani za laike.

Tačnije bi bilo da bi mogle da mi budu jasnije ukoliko bih se u dovoljnoj meri posvetila analizi dostupnih dokumenata koji definišu naučnu politiku EU.

Naučnoistraživačka politika Evropske unije manifestuje se kroz modele finansiranja institucija i istraživača, kao i kroz naučnoistraživačke oblasti koje imaju prioritetno finansiranje.

Ne postoji zapravo... postoje evropski naučni projekti, ali ne postoje evropske institucije naučne. (...) Ali gde je granica između globalizacije i evropske integracije, to nije isti proces. Ako tako formulišete onda je EU reakcija na globalizaciju, to je pokušaj da se Evropa zaštiti, da se grupiše. Ali Evropa je kao neka vrsta regionalne integracije, nije globalna. Hoće da sačuvaju Evropu i njenu privredu. Hoće da sačuvaju kompetitivnost, to je jedan cilj EU. EU je pokušaj da opstane Evropa u globalnom, inače bi je izbrisale ove velike sile. EU je zapravo ako tako gledamo anti-globalistički projekat. Kaže mi moramo da se integrišemo da bi bili konkurentni u odnosu na Kinu, Ameriku u ekonomiji, nauci. Pristupanje EU ne utiče bitno jer ti akademski fondovi su bili relativno pristupačni i pre pristupanja.

Dakle, u vezi sa evropskim uticajem na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u slopu globalizacije postavlja se pitanje posebnosti tog uticaja i njegove različitosti od globalizacije s jedne strane, a sa druge strane postavlja se pitanje jasnosti i prepoznatljivosti njenih pretpostavki za naučne radnike i radnice. Sagovornici i sagovornice su se manje bavili pitanjem posebnosti evropskog uticaja u odnosu na globalni, a više postojanjem prepoznatljive evropske naučne politike. Kao što smo videli, odgovori sagovornika i sagovornica ukazuju na probleme koji postoje pri definisanju evropskih naučnih politika, ali je za neke oblik u kom evropska naučna politika postoji ipak dovoljno ubedljiv i postojan.

4.3.4.3. Narativi o naučnoj politici Srbije

Promene u diskursu naučne politike poslednje tri decenije izazvale su transformacije u oblasti naučnoistraživačkog rada u Srbiji na više nivoa. Ove promene oblikuju iskustva naučnih radika i radnica i utiču na njihovu percepciju sopstvenog rada. Premda izgleda da je promena sveobuhvatna i da zahvata svaki aspekt naučnoistraživačkog rada, neki aspekti su dominantni i iskustva naučnika i naučnica su organizovana oko tih centralnih tema. Promene u naučnoj politici izazvale su velike turbulencije u akademskoj zajednici Srbije i oblikovale su percepciju mnogih problema. Tranzicioni uslovi obavljanja naučnoistraživačkog rada usloveli su podeljene percepcije naučnoistraživačkog sistema Srbije. Postojanje koherentne nacionalne naučne politike jedna je od centralnih tema i naučnici i naučnice su očekivano podeljeni oko toga da li je to slučaj ili nije. Zatim tu je pitanje problema sa kojima se naučna zajednica u Srbiji suočava, od kojih su najizrazitiji povezani sa pitanjima finansiranja i evaluacije naučnoistraživačkog rada.

Najpre predstavljamo oprečna mišljenja naučnika i naučnica o tome da li se može govoriti o koherentnoj naučnoj politici Srbije. Kao što to obično biva, s jedne strane imamo mišljenje da može i da su jasne pretpostavke na kojima počiva ta politika, dok sa druge strane imamo mišljenje da jasna naučna politika ne postoji i da se sve radi stihijski i po inerciji. Javlja se i mišljenje da formalno postoji naučna politika, ali da do problema dolazi prilikom njene realizacije.

Formalno postoji strategija nauke, strategija razvoja nauke je vrlo jasan dokument. Po meni to je jedan solidan dokument i mislim da odražava duh vremena u svetu. Bilo bi vrlo nekorektno da neka zvanična dokumenta koja je usvojila vlada ove zemlje ja kao direktor državnog instituta kritikujem. Mislim da to ne bi bilo ni korektno, i ne bi bilo pošteno, pogotovo što ja mislim da je to dobar dokument. Takođe, mislim da orijentacija ka međunarodnim standardima i prepoznavanju nauke, što ministarstvo radi već zadnjih desetak godina, je dobra

stvar. Tako da moj odgovor je da, mislim da postoji jasna politika, mislim da se puno čini na promociji nauke, i mislim da to ima rezultat, ali isto tako ima i otvorenih problema.

Ma ne, nikako. Ništa slično ne postoji, apsolutno se sve radi od danas do sutra. Pominjala si maločas i promene u ministarstvu i mislim, sve gore od gorega. Sada su odobrena sredstva, mada još nisu stigla, pazi, konkurs je bio u junu prošle godine za monografije – pazi, u junu, u međuvremenu je bio još jedan konkurs. Silno su se radile, za kategorizacije, za sve ostalo... Prosto, prošao je dvogodišnji period kategorizacije. Na kraju su odlučili ma sve će ostati po starom, jer nemaju vremena. Pazi, a sve smo poslali, bila je frka u januaru i februaru... Dakle ne, ne postoji ništa što bi bilo nešto strateško, posebno na načelnom nivou. Postoji na načelnom nivou kao, ovo su prioriteti, ovo bismo mi voleli, ali to je prepisano odnekud.

Mislim da nije jasan i da je to veoma komplikovan problem. Smatram čak, to je možda moje lično možda čak i političko mišljenje, da tu postoje dva nivoa koji međusobno niti sarađuju niti imaju isto usmerenje. Na jednom nivou bih stavio politički nivo, na drugom stručni nivo. Ne korespondiraju uopšte ta dva nivoa. Za politički bi bio potpuno kritičan da tu nikakva ideja ne postoji, nikakav cilj, nikakva čak ni želja ja bih rekao za osmišljavanjem naučne politike. Znači, tu sam potpuno kritičan. Jednostavno političari misle samo na sebe i ta naučna politika o kojoj govorite ne može ne samo ni da se stvori, a što je još važnije ne može da se implementira. Jednostavno nema ideju, kao što nema ideju ni za mnoge druge stvari, kao što nema ideju ni na političkom, ekonomskom nivou, nema ideju ni na tom naučno-političkom nivou i to ne samo u nekom određenom savremenom periodu, dakle danas, to se tiče decenija unazad. Da odmah razjasnim, nevezano za bilo kakvo moje političko opredeljenje... Taj drugi nivo je naučni stručni nivo, to su ljudi koji se na razne načine bave tim problemima, bilo kao ja istoriografski, bilo kao vi u savremenom sociološkom, politikološkom ili kom već smislu vi radite to. Niz pedagoga, andragoga, ili ko to već radi. Mislim da tu postoje lični entuzijastički

napori, čak institucionalni u formulisanju i shvatanju i analizi te naučne politike, s tim što su kažem lični institucionalni napori koji ni u kom slučaju nisu implementirani u ovaj politički nivo, zato što na tom nivou ne postoji niti želja niti ideja.

U početku je bio definisan. Znači hajde da kažem za projektni ciklus 2011-2014. Oni su pokušali da naprave prioritete u skladu sa evropskim standardima, odnosno preporukama EU. Međutim kada je došlo do realizacije, odnosno do toga da počnemo da radimo sa projektima, odabir projekata je pokazao da tu apsolutno ima svega samo nema jasno definisanih ciljeva, jer kod nas je nauka još uvek socijala. To još uvek nisu pravi projekti. I dok to nisu pravi projekti po ugledu na Evropu, ja ne mogu da kažem da je tu to ostvareno. Jeste zamišljeno, ali nije realizovano. (...) Jer ako napravite u Srbiji prioritete u skladu sa evropskim standardima, jedan broj istraživača će ostati nepokriven potpuno, a ostaviti u jednom momentu istraživača bez posla i bez plate kada je masa kritična, ja mislim da je to bila neka odluka države da prosto zanemari prioritete da bi svi bili finansirani. To brojke govore.

Ciljevi i politika naučnoistraživačkog rada u Srbiji su u prilično jasni, ali realizacija istih gotovo da ne postoji. Problemi se rešavaju od slučaja do slučaja sa vrlo malo sistemskih rešenja koja se tiču finansiranja, statusa istraživača i dodatnih podsticaja za ostvarene rezultate i postdoktorsko usavršavanje. Rezultati nekih prethodnih reformi su vidljivi kroz pojačano publikovanje u međunarodnim časopisima i povećanje međunarodne konkurentnosti naše nauke, ali su početni uspesi znatno umanjeni usled problema sa finansiranjem nauke i slabe realizacije strategije za period 2010-2015.

Narativima naučnika i naučnica dominiraju i konkretni problemi sa kojima se oni suočavaju u svom radu, koji su donekle već dotaknuti i kod pitanja prepoznatljivosti i koherentnosti nacionalne naučne politike. Internacionalizacija koja dobija nove intenzitete i oblike je izazvala brojne nove probleme, ali je i na površinu iznela neke od starih koji se nisu blagovremeno

rešavali. Brojni su problemi koje naši sagovornici primećuju kao važne i koji utiču na njihov naučnoistraživački rad. Najpre ćemo prilazati njihove odgovore u vezi sa tim šta smatraju da je generalno aktuelni problem vezano za naučnu politiku i naučnoistraživački rad, u sklopu kog se navode i neki pojedinačni problemi koji nisu obuhvaćeni temama finansiranja i evaluacije.

A stvar je u tome da se često neke greške ponavljaju i da mi kao društvo i kao nacija nemamo jedan kritički odnos... To ne znači da je neko pogrešio, nego da je nešto loše urađeno. Zato što nemamo kritički odnos prema svojim greškama, zato ne možemo ni da napredujemo, i to je naš najveći problem.

Razlozi za usklađivanje srpskih uslova naučnoistraživačkog rada sa međunarodnim isključivo su politički. U Srbiji ne postoje isti ekonomski i tržišni uslovi, a kulturna razmena se sprovodi drugačijim mehanizmima.

Iako postoji tendencija da se naučnoistraživačka politika u Srbiji uskladi sa politikom EU, za to niti postoje uslovi, niti su odgovorni ljudi dovoljno kompetentni. Izraženije su tendencije ka usklađivanju birokratskog aparata EU u srpske propise, nego stvarnih zahteva.

Usled nerazvijenosti sistema komunikacije između nauke i privrede kod nas najveći deo kvalitetnog naučnoistraživačkog rada nikad ne stigne do realizacije. Problem je i u tome što Srbija nema privredu, a mogućnosti za stvaranje spin-off kompanija su ograničene, ako ne i nemoguće.

Znači kriterijumi FP7 projekta su prilično birokratizovani i kod nas se pokazao ozbiljan deficit u vladanju tim formularima, kao za sve druge evropske stvari, za autoput mi pola kredita nismo mogli da povučemo zato što niko ne ume da popuni zahtev.

Prosto kažem Vam opet mislim mi smo još uvek zatvoreni kao sistem i sem onog momenta što nas teraju da objavljujemo radove u međunarodnoj periodici da bi nas evaluirali, to je sve koliko smo se otvorili. Pokazalo se da ti Okvirni programi sa Evropom, da to vrlo loše... da je broj projekata koji iz Srbije dobijaju novac na tim programima je sve manji i manji.

Potrebna je finansijska podrška i države, a i preko tih međunarodnih projekata za koje često, moram to da Vam naglasim, postoje velike prepreke od strane našeg ministarstva da institucije uđu u te projekte. Ne direktno, ali indirektno. Zato što Evropska komisija traži određene dokaze koji recimo ne postoje u našem zakonodavstvu. Iako Ministarstvo nauke u načelu itekako proklamuje međunarodnu saradnju, dešava se to da naučni insituti poput Instituta XY, u jednom trenutku su bili na ivici da ispadnu iz jednog međunarodnog projekta koji je ocenjen najvišim ocenama, gde smo mi bili učesnici, samo zato što naše ministarstvo nije htelo da nam izda potvrdu o statusu koji označava da nismo komercijalna ustanova.

Ne možete da kažete da neko ko je na fakultetu...onda se tu javljaju neki zahtevi, recimo da ljudi koji rade u naučnim institutima imaju mentorstvo na fakultetima. Da budu mentori za doktorate, master radove, šta već. A taj kriterijum je nemoguće ispuniti. Nigde nije zabranjeno da vi budete mentor ako radite u naučnom institutu da budete mentor na fakultetu, ali to je praktično nemoguće. Retko kad da će vas pozvati. Eventualno da vas pozovu u komisiju da budete član, ali mentor... i ako imate sve kvalifikacije, radove na SCI listi i šta već se traži. A oni na primer pre će dati predmet nekome sa fakulteta. Slična je stvar, da ne budem sad nepravedna, da kažem samo da fakulteti diskriminišu ljude iz instituta. Isto se dešava kad se raspiše konkurs za direktora instituta, retko da će neko sa fakulteta konkurisati.

Vidljivost nauke je poboljšana u međunarodnim okvirima ali još uvek treba rešiti status tj. način finanisiranja nauke na institutima, poboljšati mere za ocenu

uspešnosti nacionalnih projekata, napraviti jedinstvenu bazu istraživača i uvesti jednom godišnje rekategorizaciju istraživača na osnovu postignutih rezultata.

Prvi od dva velika pojedinačna problema koji se javlja kao centralna tema u razgovoru sa naučnicima i naučnicama jeste finansiranje naučnog rada. Problema finansiranja smo se već dotakli, dok ovde prikazujemo kako taj problem percipiraju naučnici i naučnice, odnosno kako on utiče na njihov rad. Problemi sa finansiranjem su brojni, ali je najveći od njih nedovoljno finansiranje koje je hronični problem tzv. zemalja u razvoju u koje spada i Srbija, kao i ograničenja i problemi u radu koji iz toga proističu. Kao problem se ističe i projektno finansiranje koje predstavlja novinu koja je prilično popularna mera savremene naučne politike i uzrokuje znatno privremenije i nestalnije uslove finansiranja koji uzrokuju osećanje neizvesnosti. Takođe, jedna od važnih tema u sklopu finansiranja naučne delatnosti je i stipendiranje tokom doktorskih studija koje je često teško dostupno.

Savremena istraživanja, bar u oblasti biomedicine, zahtevaju veoma sofisticirane aparate i izuzetno su skupa. Srbija je ne samo siromašna nego i izdvaja daleko manji procenat BDP za istraživanja u poređenju sa zemljama EU.

Osnovni i najvažniji problem su ograničena sredstva, nedovoljna za kvalitetan naučnoistraživački rad. Navedeni problemi su sa pojačanim međunarodnim uticajem umanjeni. S obzirom na mogućnost korišćenja sredstava iz EU fondova, kao i na velika sredstva dobijena kroz kredit Evropske investicione banke, problemi nedostatka sredstava su delimično umanjeni.

Ne mislim, mislim da svako mora da se bori za sebe. Da Vam kažem: to je izgovor, kukanje... „srpska posla“. On dobije više nego što dobijem ja. Nemoj da kukaš, sedi i radi. Sedi i radi. Čak ja mislim da je dobro za naučnu zajednicu kao što je svuda u svetu, ako vam treba 100 dinara, ja kao država nikada ne bih dao 100. Dajte 70 dinara, a ostalo gospodo, zaradite, borite se. Onda vas to tera da se borite, da

drugačije razmišljate, onda ne doživljavate budžet kao državne jasle, pa ja dođem na posao da uzmem platu.

Neusklađenost se javlja kao posledica daleko lošijih finansijskih uslova za naučnoistraživački rad u Srbiji, usled čega je neizvodljivo sprovesti određene zahteve.

Dakle ako imamo potrebu i obavezu da objavljujemo ozbiljne naučne radove u međunarodnim časopisima, moramo imati i jako ozbiljno istraživanje. Ukoliko nemamo sredstva za to istraživanje, konkretno za empirijska istraživanja u društvenim naukama gotovo da ne postoje, odnosno to projektno istraživanje, sredstva su uglavnom namenjena za plate istraživača, samim tim možemo reći da je to jedan disbalans između onoga šta se očekuje i konkretno finansijske podrške koja je za to namenjena.

Pa da, mogu svakako da uporedim. Počevši od toga da doktorske studije ovde plaćam, a na Kembriđu sam dobila stipendiju. Jako mali broj budžetskih mesta je obezbeđen za doktorante. To je samo jedna osnovna razlika.

Obzirom da imamo malo para, ne bih mogla da kažem da bi trebalo da budu isti za razvijene i nerazvijene. Definitivno moraju da postoje kriterijumi, ja jesam pristalica da postoje kriterijumi, ali da oni budu realni, a ne da ih radite zato što imate ili nemate para, i da ih radite onako, u skladu sa novcem kojim raspolazete.

Ne da nije poboljšana nego je pogoršana (aktuelna situacija – prim. aut.), jer i to malo para što smo imali za rad usmerene su na te 4 nove institucije koje su formirane, a koje nemaju svoju funkciju. Rezultati rada su nula. Silne potrošene pare.

Finansiranje kratkoročnih projekata dramatično menja perspektivu naučnu. Ljudi sad trče od projekta do projekta. Sada se postavlja pitanje na koji način projektno finansirati rečnik, znači, koji ne možete godinama da završite. Imate stvari koje

jednostavno... taj projektni ciklus je od 3-4 godine on je na prvi pogled okej, ali šta je sa stvarima koje ne mogu za 3 godine da se završe? Šta je sa čovekom koji želi da posveti život jednoj temi? On naravno može da laže pa da izmišlja nova imena, ali to je onda lažno. Jer ima tu neka birokratska logika, oni kao završe projekat i predaju izveštaj. Šta je rezultat projekta? To je kod nas veliki problem, ja mislim da je to svuda, da je laž, ti projekti ne vrede ništa.

Drugo veliko pitanje koje se tiče percepcije uticaja globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad u Srbiji jeste pitanje evaluacije. Uključivanje u evropske i globalne tokove savremene naučne politike i naučnoistraživačkog rada u Srbiji sa sobom je donelo i intenziviranje pitanja evaluacije koja podrazumeva da se vrednuju naučni radovi objavljeni u referentnim međunarodnim časopisima, čija se popularnost meri citatnim indeksom. Premda američki časopisi drže međunarodni monopol za evropske zemlje, postoje i veliki paralelni sistemi publikovanja naučnog rada kakav je na primer ruski. Okrenutost Srbije velikim sistemima, pre svega američkom, pokrenula je mnoga pitanja i probleme u perifernim akademskim zajednicama. Najpre, pitanje koje je pokrenuto jeste već pomenuto pitanje jedinstvenih globalnih standarda vrednovanja rezultata naučnoistraživačkog rada u vezi sa kojim sagovornici u istraživanju imaju podeljene percepcije, od pozitivističkog stanovišta da su ti standardi univerzalni, do stanovišta koja su osetljivija na pitanje položaja zemlje i kulturološkog konteksta. Pored pitanja globalnih standarda, izdvajaju se i pitanja objavljivanja i posebnosti položaja društvenih nauka koje su često zanemarene i stavljene u drugi plan. Takođe, pitanje evaluacije i finansiranja dovode nas do pitanja efikasnosti naučnika i naučnica i nužnosti da u veoma teškim uslovima ostvaruju rezultate.

Tako da postoji primetan uticaj, e sada ne znam tačno čega... manje toliko znanja, koliko nekih standarda, hajde da kažem, prema kojima se sada ravna i domaća naučna zajednica.

To je doslovo ona opštinska administracija i ja čak sada konkurišem i onda me odbijaju. Ne moraš u tim medicinskim časopisima više ni da kažeš koje su ti ključne reči, nego biraš sa liste ključnih reči. To već ima definisano. Tako da, znaš, ide za tom unifikacijom i standardizacijom, kao i kod tebe, možeš da kvantifikuješ stvari, ali sa druge strane vodi jednoj beskrajnoj... mislim, mene interesuje samo pisanje – unifikacija radova i svi radovi počinju da liče jedni na druge, jer svi recenzenti su manje više jedni isti.

Da, ukoliko je reč o matematici da, treba da budu jednaki kriterijumi i treba da se na osnovu njih prosuđuje. Ukoliko je reč, jasno je da neće biti o lokalnoj književnosti, jer tu ne postoje zajednički kriterijumi.

Vrednovanje srpskih naučnika, sa određenim modifikacijama, sprovodi se po sličnom principu kao i u drugim (manjim) zemljama ERA (European Research Area).

Nikako, nikako ni po tome ni po određenim naučnim granama. Znači ja mislim da to treba striktno razdvojiti kriterijume vrednovanja za određene naučne discipline i naučne grane, jer jednostavno one imaju svoje mehanizme kako deluju i to ne može da bude univerzalno, to mora da bude prilagođeno. Svakako različiti treba da budu, odnosno prilagođeno konkretnim uslovima.

Nego je pravi uzrok ovakve politike činjenica da TO JESTE ISPRAVNO. Nema lokalne već samo UNIVERZALNE NAUKE (ako hoće da se zove NAUKOM – govorim naravno o prirodnim odn. egzaktnim naukama), a čitava će se svetska nauka pomerati tj. obogaćivati samo oštrom konkurencijom. Pa onda ovo važi i za Srbiju: i vrednost naučno-istraživačkog rada u Srbiji se može sagledati samo u međunarodnim okvirima, a samo se u međunarodnoj utakmici može doći do vrednih rezultata.

Kao što se iz izjava o standardima i zajedničkim, globalnim kriterijumima vrednovanja naučnoistraživačkog rada može videti, pitanje evaluacije pokreće jedan drugi pojedinačni problem, a to je objavljivanje. Objavljivanje postaje

glavno merilo kvaliteta naučnoistraživačkog rada i u cilju objavljivanja što većeg broja radova naučnici i naučnice na periferiji suočavaju se sa velikim brojem prepreka. Od jezika, problema sa izdavačima, nedostatka međusobne komunikacije sa drugim istraživačima, do toga da teme kojima se oni bave nisu toliko atraktivne za međunarodne časopise.

Ti kada napišeš tekst i predaš, gubiš sva prava na njega i garantuješ da nema konflikta interesa i sve što preneseš. To su ogromni ugovori sada koje ti potpisuješ što vodi nekom vrlo robovskom statusu prema tim nekim izdavačko-administrativno-akademske, izdavačkim centrima gde neki, a to su opet oni koji su već stekli zvanja tamo negde pa mogu da dignu glas pobune i da kažu okej, nećemo da objavljujemo. Ali ovi koji se još bore za karijere, kojima je stalo, zapravo tu su osuđeni na neke stepenice koje su unapred definisane. Ali to je inače priča o globalizaciji, ako ti je to tema.

Ja ponekad kažem - Bože niko u Srbiji ovo ne radi, što možda nije istina. Ljudi pišu doktorate o tome a ja ne znam. Tako da ja bih volela to, jednu vrstu povezivanja, da se slušamo, da idemo jedni drugima na skupove, konferencije, ali da to nije pro forme nego ozbiljno.

Mi smo kobajagi izdali sa nekim strancem neki zbornik i on je čovek vrlo dobronamerno dao primedbe na radove, pri čemu je deo njih bio ogorčen time što on njima daje primedbe na radove. Kod nas imate tu koncepciju genija, znači on kad napiše ne sme bog da pomisli...

Mislim da svaki rezultat svaki vid rada treba da se vrednuje i da postoje tačno određeni, doduše fleksibilni sistemi po kojima će se to vrednovati. Kao što bi postojao taj neki studentski, nek postoji časopis i u Leskovcu ili Kragujevcu kao arhiv ili muzej.

Ja sam vrlo skeptičan prema tom sistemu recenziranja i kod nas i u svetu. Mnogo se potencira to objavljivanje u inostranstvu i to. Znae ako se neko kod nas bavi četnicima, odnosno odnosom četnika i partizana, to je jedan od ključnih istraživačkih pitanja koje vidite ima posledice i dan danas na naše društvo i može mnogo da doprinese ne direktno, razrešavanju tih...poboljšavanju načina gledanja na taj problem... koga to interesuje u svetu?

Društvene nauke su posebno ugrožene globalnim sistemom vrednovanja i objavljivanja rezultata naučnoistraživačkog rada, jer su one zavisnije od konteksta u kom se realizuju istraživanja. Položaj društvenih nauka je bila jedna od dominantnih tema u razgovorima sa istraživačima i istraživačicama.

Tu morate da vodite računa, postoji razlika između prirodnih i društvenih nauka. Prirodne nauke imaju dužu tradiciju, kako da Vam kažem, u globalizaciji. Njutново otkriće je Njutново otkriće. Otkriće, ne znam, Luj Pastera ili neka druga. Ali društvene nauke ipak imaju određene specifičnosti koje su povezane sa kulturnim miljeom. Znae, na jedan način žive ljudi u Finskoj, na drugi na Grendlandu, treći u Patagoniji, a četvrti u Japanu i Kini i tu mora da se vodi računa o specifičnosti društvenih nauka, znae.

Ali ponekad te merne jedinice nisu baš primenjive na sva neuhvativa humanistička polja i ostalo.

Izvini samo, ovde je znaš, ovde je stalno frka između upravo toga, što su oni rešili tako, automatski, mehanički... okej, i da ispunjavamo svetske standarde i da objavljujemo u svetskim časopisima, i da prenosimo njihovo bodovanje. Onda se pojave humanisti i ti humanisti stalno prave problem ovima u ministarstvu koji, ma jasno je sve, kao medicinarima, kao ne znam fizičarima, tako ima da bude i vama. I onda mi kažemo a gde mi da objavljujemo, pa kao snađite se. Onda je stalno ta priča, neka zaštita u okviru kulture što ti kažeš, ako ništa drugo, i tog naučnog kadra o tome nema mnogo brige, nego više plasman.

Pre bi se moglo reći da dolazi do opadanja kvaliteta naučnoistraživačkog rada (bar što se društveno-humanističkih nauka tiče). Za ostale oblasti nisam sigurna.

Ja ga ne vidim u društvenim naukama kao funkcionalan naučnoistraživački sistem ne, ali ja ne mogu da pričam o tome da li to važi drugačije kod ovih prirodnjaka. Čini mi se da su oni integrisaniji, ali to je samo možda percepcija nas koji gledamo u njih, oni nam deluju strukturiranije.

Pre svega Soros, on ima ogroman uticaj, pre svega na društvene nauke, i naravno CEU ima ogroman uticaj. Na CEU je bilo lako i jednostavno doktorirati i masterirati, i onda su stotine mladih ljudi, to treba proveriti sa CEU da Vam daju statistiku, što naravno ima loše i dobre strane. Loša strana je što oni nameću neku svoju političku agendu naravno, ali dobra strana je što je ogroman broj ljudi došao u dodir sa...više nego ikad ranije, recimo ta generacija, to su ovi rođeni 70tih, koja je stasavala u nuci 90tih je daleko internacionalnija, bar u društvenim naukama. U prirodnim je nešto drugo.

Ako uzmemo kriterijum finansiranja nauke, samo 18% onoga što se izdvaja iz budžeta, što je opet minimalno tipa 0, 3%, odlazi na društvene nauke, veći deo odlazi na prirodne. To je onda pitanje gde ima veći broj istraživača, gde ima veći broj instituta, to ne znam. Ali opet činjenica da je ovo toliko manji procenat... Onda bih rekla da se prirodne nauke favorizuju.

I mislim da je to vrlo pogrešno kada su u pitanju neke naše društveno-humanističke grane za koje bi morao da postoji neki posebni program i neka posebna naučna politika koju mi nemamo.

Baš smo imali problema kod komentara na nacrt novog pravilnika o izboru u zvanja, jer prostorno planiranje je svrstano baš u društveno-humanističke nauke, ali ono ne možete reći ni striktno da je društveno-humanistička nauka, kao recimo i

ekonomija. Ali kod nas to nije prepoznato, mi po nekom automatizmu idemo zajedno sa arhitekturom, ali onim inženjerskim delom arhitekture, tako da smo u ovoj grupaciji tehničko-tehnološke nauke. Tu su sad razni inženjeri, raznih profila, imate i saobraćajce, i građevince i tako dalje i onda oni na drugi način mogu da proizvedu rezultate u odnosu na nas. Recimo, imate daleko veći broj međunarodnih časopisa koji su na Thompson Reugters listi u kojima oni mogu da publikuju svoje radove i daleko brže da steknu te kvantitativne osnove da bi napredovali u zvanjima za razliku od nas koji smo u časopisima iz ovih društveno-humanističkih disciplina. Potrebno je i više vremena i nekako drugi je vid istraživanja i sad to je prepoznato recimo za humanističke nauke, a mi koji smo tu negde između treba da se snalazimo.

Svakako postoji određena neusaglašenost između različitih disciplina. Uvek su se dosta bunili ljudi koji su na društveno-humanističkim naukama. Jer stvarno, kao što sam i ranije pominjala, nisu ravnopravni uslovi za one koji su inženjeri ili koji se bave nekim osnovnim naukama i za one koji se bave društveno-humanističkim. Znači tu imate neke oblasti kultura i umetnost, ili jezika, ne mogu se na objektivna način kvantifikovati. Ali eto nadam se da kroz ovu nišu III da će se javiti neko bolje razumevanje i eto postoje pokušaji, da ne budem nepravedna, kroz nacrt novog pravilnika, da se učini pravda društveno-humanističkim naukama. Prilično su fleksibilni, labavi ti kriterijumi po kojima ljudi koji se bave tim disciplinama iz oblasti društveno-humanističkin nauka mogu da napreduju. Ali sad smo se našli u problemu mi koji smo između jer i dalje nas svrstavaju u one oštrije kriterijume a zapravo se bavimo istim stvarima ili sličnim stvarima kao sociolozi i ekonomisti koji su u grupi društveno-humanističkih nauka.

Pitanje finansiranja i evaluacije zapravo pokreću pitanje efikasnosti naučnika i naučnica. Mere savremene globalne naučne politike dovode do očekivanja da naučni radnici i radnice produkuju daleko više nego što je to ranije bio slučaj, ukoliko žele da obezbede finansije za funkcionisanje svojih projekata, što izaziva strah i bojazan, ali i veliko povećanje naučne produkcije. Kada su uslovi otežani i okolnosti u kojima se obavlja naučni rad nestabilne,

nije jednostavno održati određeni nivo produktivnosti, na šta nas podsećaju mnogi sagovornici u istraživanju. Takođe, postoje i projekti koji su po svojoj prirodi kompleksni i zahtevaju više vremena i finansija, što uslovi postavljeni od strane finansijera često ne prepoznaju. S druge strane, pojedini sagovornici smatraju da to ne sme da bude izgovor za slabiju produktivnost i da se uprkos problemima opravdano očekuje da naučna produkcija bude visoka.

Prosto, ministarstvo izradu rečnika ne shvata uopšte ozbiljno. Predstavnici ministarstva su rekli „ma šta oni tamo rade, pišu nekakv rečnik 20 godina, nikako ga nisu završili, a stalno od nas traže dodatne pare”. Kad smo juče od istraživača čuli kako izgleda rad na rečniku, koliko je to jedan kompleksan rad, u stvari ima nebrige i države i ne realizuje se sve...

Tako da ja bih rekla to drugo, ne produkcija kakve radove i to, može da bude produkcija i dobrih ali i osrednjih radova koji ništa ne transformišu i ništa ne menjaju. Nego više da ti iznedriš nešto, bilo neku novu teorijsku školu, bilo da iznedriš nekakav patent za nešto fantastično što bi onda povuklo industriju.

Oni koji ne rade, slabo rade, ne žele ili ne umeju da rade će ovide reći da postoji neusklađenost. Ali oni koji su hteli su mogli tokom proteklih 10-ak godina i da sastave istraživačke grupe i da dođu do opreme i sredstava za rad i PROIZVODE REZULTATE.

Oni od nas iz ministarstva naravno traže da u roku podnosimo izveštaje, što je u redu i što je prema ugovoru, ali recimo ove godine se kasnilo sa potpisivanjem aneksa ugovora za finansiranje za 2013. g. Onda su drastično smanjena sredstva koja se izdvajaju za direktne materijalne troškove. Prvo nisu uplaćena, drugo oni su rekli da je to kašnjenje posledica činjenice što nisu mogli iz budžeta da izdvoje sredstva nego će se sad to deo sredstava nadomestiti iz kredita. Opet, znate i sami kako je to kad se zadužite i ako imate samo potrošnja, potrošnja.

Obzirom na to da se može reći da su najvećim delom okolnosti i uslovi odvijanja naučnog rada u okolnostima globalizacije percipirane od strane naučnika i naučnica kao nepovoljne, pitanje koje se postavlja jeste kako promeniti aktuelno stanje stvari i ko je akter koji bi mogao da unese neku promenu. Dominantnu poziciju u odgovorima ima nadležno ministarstvo od koga se očekuje da obezbedi adekvatne uslove rada.

Pre svega reč je na ministarstvu, bez njega ne može ništa da se uradi, ali isto tako na različitim telima. Istakao bih isto tako veliki značaj Zajednice instituta kao da kažemo jednog tela koje pokušava da poveže različite institute i segmente naučne zajednice. Možda istaknuti pojedinci, ali je neophodno pre svega uključiti tu elemente političke strukture, da shvate da nauka nije samo 0.3 posto u budžetu, znate. Da je nauka mnogo više od toga.

Ja bih stavila odgovornost na akademsku zajednicu, ne na Ministarstvo. Ministarstvo treba da ti omogući neke stvari, ali ne treba ono da mi kreira akademsku kulturu, to bi bilo jedan državni intervencionizam koji ugrožava autonomiju. Ako neko trebalo da ima tu sposobnost da može to da kreira, da menja tu kulturu, to bi trebalo da budu instituti i univerziteti, ne znam drugog aktera koji bi to trebalo da radi. To sad zašto se ne događa, to je druga stvar, ali apsolutno ne bih rekla da to treba da radi Ministarstvo. Treba da podrži.

Ključno je ministarstvo. Svi ostali faktori postoje, to ste lepo rekli, počev od pojedinaca i ustanova i sve ostalo. Svi moraju imati ulogu, aktivnosti, moraju učestvovati. Međutim ključno je ministarstvo, ključno je politička elita, ključna je država koja to mora uraditi i promeniti se jedino pod pritiskom sa strane, kako ja vidim danas situaciju. Pod pritiskom EU, pod pritiskom...

U odgovorima naučnika i naučnica prepoznajemo ključne promene do kojih dolazi sa globalizacijom naučne politike i naučnoistraživačkog rada, a to su finansiranje i evaluacija naučnog rada. Najveći problem je nedovoljno i nesigurno finansiranje, koje u mnogim slučajevima otežava efikasnost u naučnom radu. Kada je reč o evaluaciji, glavni problem koji se javlja jeste pritisak ka kvantifikaciju rezultata naučnoistraživačkog rada, sa kojim naučnici i naučnice iz oblasti društvenih nauka posebno imaju problem. Sagovornici i sagovornice u istraživanju dominantno vide ministarstvo kao aktera koji bi mogao da donese promene aktuelnog stanja u nauci i gotovo da ne prepoznaju problem centralizovanosti naučnog sistema.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

5.1. GLOBALIZACIJA I NAUČNA POLITIKA

Globalizacija tokom osamdesetih godina prošlog veka postaje glavna tema društvenih nauka i javnih debata. Sve veća međusobna povezanost različitih delova sveta kojoj doprinosi savremena tehnologija i njen uticaj na lokalnu kulturu i način života zaokuplja sve veću pažnju naučnika i teoretičara. Premda niko ne bi negirao da različiti delovi sveta postaju sve više međusobno zavisni i povezani, postavlja se pitanje kako globalizacija deluje i da li je njen uticaj na konkretne društvene sisteme precenjen. Da bi se odgovorilo na pitanje kako konkretno globalizacija deluje na naučnu politiku i naučnoistraživački rad, bilo je najpre potrebno razmotriti šta je to globalizacija i kako različiti teorijski pristupi objašnjavaju ovaj složeni fenomen. Definicija globalizacije je kompleksan problem, bez obzira na to što gotovo da nema savremene diskusije koja se odvija bez reference na taj proces, odnosno projekat. Teškoće u određanju globalizacije primećujemo već kod pitanja kada globalizacija počinje, što je pitanje na koje se ne može pouzdano odgovoriti. Dok neki autori govore o takozvanoj „arhaičnoj globalizaciji“ i smatraju da ona počinje sa prvim putovanjima oko sveta i kolonijalnim osvajanjima, drugi autori globalizaciju razumeju kako savremeni fenomen o kojem nije moguće govoriti nezavisno od savremenih tehnoloških i civilizacijskih dostignuća, odnosno političkih i društvenih promena.

U literaturi postoji relativna saglasnost o tome da je globalizacija višedimenzioni proces, tako da možemo da govorimo o ekonomskoj, političkoj i kulturološkoj globalizaciji. Dok je ekonomska globalizacija vezana za prve međunarodne sporazume koji nastaju krajem Drugog svetskog rata, politička

globalizacija se odnosi na međunarodni sistem nacionalnih država i na razvoj međunarodnog prava. Javljaju se i prve međunarodne i nadnacionalne institucije, bez kojih teško da možemo da govorimo o globalizaciji u pravom smislu te reči. Kao treću dimenziju globalizacije imamo kulturološku globalizaciju u okviru koje se razmatra delovanje globalizacije na subjektivnu, simboličku stranu ljudskog postojanja koja je najteža za precizno definisanje. Kada je reč o kulturološkoj dimenziji globalizacije neki autori smatraju da svetom sve više vlada globalna kultura koja zamenjuje lokalnu, dok drugi autori smatraju da se globalni proizvodi ipak prilagođavaju lokalnoj kulturi. Globalizacija je slična pojmovima internacionalizacije i evropeizacije, ali se od njih i razlikuje. Internacionalizacija podrazumeva delovanje van okvira nacionalnih država, a evropeizacija podrazumeva regionalno udruživanje Evrope u zajednicu i njeno proširenje. Pojam koji je postao aktuelan nakon pada Berlinskog zida 1989. godine kada je ublažena podela sveta na Istočni i Zapadni blok jeste pojam tranzicije postsocijalističkih zemalja. Bez globalnog trijumfa liberalnog kapitalizma koji nastupa nakon kraja Hladnog rata teško da može da se govori o globalizaciji u pravom smislu te reči.

Postoji veliki broj različitih teorijskih pristupa koji globalizaciju posmatraju i definišu na različit način. Među teorijama globalizacije možemo da izdvojimo teorije globalnog kapitalizma, teorije umreženog društva i društva znanja, teorije vremena i prostora, teorije transnacionalnosti i transnacionalizma, kako i brojne druge. Teorijski pristup koji smo odabrali kao najadekvatniji da objasni uticaj procesa globalizacije na naučnu politiku i naučnoistražovački rad jeste teorija svetskog sistema. Ova teorija bavi se ekspanzijom modernog evropskog, kapitalističkog sistema koji prevazilazi nacionalne okvire. Svetski sistem sastoji se od centralnih država, poluperiferije i periferije. Ključne institucije svetskog sistema su svetska podela rada i nacionalni državni aparati. Važno mesto u svetskom sistemu imaju strukture znanja koje su takođe rezultat podele sveta na centar i periferiju. Teorije svetskog sistema ukazuju na to da globalizacija nije

nov fenomen, odnosno da je globalizacija zamenila debate o modernizaciji koje su bile aktuelne u društvenim naukama počev od 18. veka.

Kako bismo razmatrali uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad, bilo je potrebno da definišemo naučnu politiku i naučnoistraživački rad, kao i ključne debate koje se vode u tim okvirima. Naučna politika je sastavni deo javnih politika u sklopu kojih država u saradnji sa drugim akterima uređuje oblast naučnoistraživačke delatnosti u sklopu jedne države. Nauka kao takva glavni je predmet naučne politike, odnosno sistematski rad na sticanju znanja o svetu oko nas uz primenu naučne metodologije. Naučni sistem sastoji se od tri grupe institucija, odnosno od institucija upravljanja i regulisanja naučnoistraživačkog rada u koje spadaju nadležno ministarstvo ali i međunarodne organizacije, kao i od institucija koje su zadužene za sprovođenje naučnoistraživačkog rada u koje spadaju fakulteti, instituti i različiti istraživački centri; treća grupa naučnih institucija su one koje se bave povezivanjem i podrškom. Naučna politika ima za zadatak da odredi koja istraživanja zaslužuju državnu podršku i u najvećoj meri doprinose društvenom razvoju. Načini na koji država najpre definiše a zatim prati sprovođenje određenih mera naučne politike predmet su istraživanja različitih disciplina poput sociologije, ekonomije, političkih nauka itd., budući da nauka o naučnoj politici još uvek nije definisana naučna disciplina.

Među pristupima proučavanju naučne politike opredelili smo se za sociološki pristup koji nauku posmatra kao sistem moći. Generalno pitanje od kog sociološki pristup polazi jeste kako da se organizuje naučni rad tako da se postignu najoptimalniji uslovi za primenu znanja. Ključni pojmovi sociološke analize naučne politike su institucije i moć. Za razliku od ekonomskog i politikološkog pristupa, sociološki pristup bi trebalo da uključuje i kritičko razmatranje koje se ne sastoji samo od razmatranja kako da sistem što efikasnije funkcioniše i fokusiranja na njegovu što veću produktivnost, već i od širih pitanja reforme i promene naučnog sistema, kao i od pitanja kako akteri doživljavaju i razumeju procese i stanje u sklopu naučnoistraživačkog rada.

U području naučne politike vode se brojne debate koje za svoj ishod imaju promene u načinu na koji se uređuje naučnoistraživački rad u nacionalnim, ali i u globalnim okvirima. Prvo, velika debata se vodi o tome da li akcenat treba staviti na bazična ili na primenjena istraživanja, odnosno na istraživanja koja imaju za cilj proširenje znanja o nekom pitanju i koja su većeg stepena opštosti, ili na istraživanja čiji se rezultati mogu neposredno primeniti. Drugo, velika debata vodi se o tome da li se način na koji se sprovode istraživanja promenio, tako da možemo da govorimo o „staroj“ i „novoj“ produkciji znanja. „Nova“ produkcija znanja koja se naziva i „mode 2“ proizvodi znanje u kontekstu primene, relativno nezavisno od univerzitskih struktura, a znanje koje je na taj način proizvedeno je transdisciplinarno. Treće, debata se vodi o tome da li prednost treba dati „maloj“ ili „velikoj“ nauci koja se odnosi na velike i skupe projekte. Zapravo opredeljenje za veličinu projekata koji će se realizovati ne zavisi samo od opredeljenja državne politike, već i od mogućnosti gde se podrazumeva da su siromašnije zemlje ograničene realnim materijalnim mogućnostima. Konačno, debata nad svim debatama naučne politike jeste ko kontroliše smer istraživanja u nekoj zemlji, odnosno da li glavnu reč vodi vlada ili akademska zajednica. Glavni mehanizam kontrole smera naučnog rada je finansiranje. Prema Holdejnovom principu, naučnici su ti koji treba da kontrolišu smer nauke u nekom društvu, uživajući podršku države. U zemljama poput Srbije naučni rad je manje ili više potpuno centralizovan.

U fokusu našeg interesovanja bila je globalna naučna politika i njeno dejstvo na nacionalnu naučnu politiku. Da bismo videli na koji način se tendencije u globalnoj naučnoj politici odražavaju na promene u naučnoj politici i naučnoistraživačkom radu, usmerili smo se na vrednosne, diskurzivne i institucionalne komponente naučnog sistema. Prvi zadatak istraživanja je analiza globalnih naučnih politika. Drugi zadatak istraživanja je analiza naučne politike Srbije i okolnosti pod kojima ona biva izložena međunarodnom uticaju. Treći zadatak istraživanja jeste utvrđivanje kako međunarodni uticaj na naučnu politiku i naučnoistraživački rad percipiraju sami istraživači. Cilj istraživanja

bio je da omogućimo razumevanje i početno objašnjenje promene naučne politike u Srbiji nakon pada socijalizma i uvođenja liberalno demokratskog modela u sklopu šireg procesa globalizacije.

Kada je reč o metodologiji koju smo koristili i bazičnim epistemološkim pretpostavkama, odlučili smo se za interpretativnu i kritičku paradigmu, odnosno za kvalitativnu istraživačku strategiju. Koristili smo izvore podataka kao što su zakoni, dokumenta, strategije, ali i primarne podatke koji su prikupljeni tehnikom produbljenog intervjua od samih istraživača. Ovakav izbor metodologije omogućio je da se fokusiramo ne toliko na kvantitativne pokazatelje i efikasnost naučnog sistema Srbije, već na razumevanje procesa koji se u njemu događaju, koje je gurnuto u drugi plan.

5.2. IDEACIONI VS. INSTITUCIONALNI MEHANIZMI NAUČNE POLITIKE

Sa sigurnošću možemo da kažemo da postoji globalna naučna politika, premda njeno dejstvo nije jednosmerno niti ravnomernog intenziteta. Preduslovi nastanka globalne naučne politike dogodili su se u periodu nakon Drugog svetskog rata, jer je nauka igrala značajnu ulogu ne samo u ratu, već i u posleratnom periodu koji je obeležio takozvani Hladni rat između socijalističkih i kapitalističkih zemalja. Jedan od glavnih načina na koji su svetske sile demonstrirale svoju nadmoćnost bio je putem naučnih dostignuća. Kao ključni akteri globalne naučne politike prepoznaju se međunarodne organizacije poput OECD, UNESCO, Svetske banke itd. Jedno od ključnih obeležja globalne naučne politike u posleratnom periodu jeste dominacija SAD koje već tada ulažu 3% nacionalnog dohotka u istraživanje i razvoj. Takođe važno obeležje posleratnog perioda jeste i kriza modernih struktura znanja i modernog univerziteta. Nastupa ekspanzija i širenje visokoobrazovnog i istraživačkog sektora.

Globalnost naučne politike dvostruka je: s jedne strane se znanje stvara i validira na međunarodnoj sceni, a sa druge strane su praktični ciljevi naučne politike slični širom sveta, a naučnici i kreatori naučnih politika se suočavaju sa sličnim pitanjima. Iako su u posleratnom periodu postojali mnogi preduslovi za stvaranje ideje o globalnoj naučnoj politici, sam pojam globalne naučne politike u smislu nove paradigme naučne politike počinje šire da se upotrebljava 70-tih godina prošlog veka. Pitanje koje se postavlja jeste koje su to karakteristične vrednosti, diskursi i institucije globalne naučne politike, odnosno kako se ideacioni faktori poput vrednosti i diskursa odnose prema institucionalnim faktorima u sklopu delovanja globalne naučne politike na nacionalne naučne politike?

Temeljne vrednosti na kojima počiva globalna naučna politika doživljavaju značajne promene tokom poslednje tri-četiri decenije. Pre svega, promena se ogleda u tome što pitanja koja se povezuju sa vrednostima postaju sve istaknutija u međunarodnim publikacijama. Analiza promene učestalosti upotrebe pojmova koje vezujemo za osnovne ovde izdvojene vrednosti kroz različite periode samo je jedan od načina da razumemo jedan aspekt te promene. Ovakva analiza ne daje nam nedvosmislene rezultate, *pre pokazuje da vrednosti prolaze kroz kontradiktoran process promene koji se ne odvija uvek nedvosmisleno i u očekivanom smeru.* Takođe, analiza pokazuje da dve ključne međunarodne organizacije i njihove najvažnije publikacije različito reprezentuju pojmove koje vezujemo za ključne vrednosti u naučnoj politici kroz vreme što, uslovno rečeno, govori i o njihovom drugačijem opredeljenju.

Tradicionalno i moderno predstavljaju prvu grupu vrednosti koju smo analizirali. Rezultati analize nam govore o tome da upotreba pojma moderno reflektuje sve probleme koji postoje sa određenjem ovog pojma, ali i da u međunarodnim publikacijama raste upotreba pojma tradicionalno. Upotreba pojmova tradicionalno i moderno nam govori o kontradiktornosti procesa globalizacije u kojem i tradicionalne vrednosti sve više dobijaju na značaju.

Druga vrednosna dihotomija koju smo analizirali jeste kompetitivnost nasuprot saradnji. Ove vrednosti tiču se ne samo odnosa konkurencije, već i nejednakosti i dominacije određenih zemalja centra međunarodnom akademskom scenom. Rezultati analize ostavljaju nas bez konzistentnog zaključka kada se radi u kompetitivnosti i saradnji, ali je tendencija koja je primetna izrazit rast upotrebe pojma takmičenja. Bez obzira na to što je saradnja takođe veoma važna tema, ako je sudeći po frekvenciji upotrebe, u centru debata vezanih za nauku poslednje tri decenija nalazi se takmičenje.

Analizom učestalosti upotrebe pojmova došli smo i do određenih zaključaka koji se tiču vrednosti javnog i privatnog. Opšti zaključak je da upotreba oba pojma raste kako u publikacijama OECD-a, tako i u publikacijama UNESCO-a. To nam govori da su ove vrednosti u centru debata kada je reč o nauci. Međutim, uočavaju se i određene razlike. Naime dok u publikacijama OECD-a izrađenije raste upotreba pojam privatno, u publikacijama organizacije UNESCO više se upotrebljava pojam javno. Takav rezultat potencijalno ukazuje na razlike u opredeljenjima i principima na kojima ove dve međunarodne organizacije temelje svoj rad. Određene razlike između OECD-a i UNESCO-a pokazuje nam i analiza pojmova individualno i društveno u naučnom radu. Naime, dok se u *Fraskati priručniku* sve više koristi pojam individualno, u UNESCO naučnom izveštaju dominira pojam društvenog, naročito u kontekstu društvenih nauka.

Obzirom da se instrumentalne i emancipatorske vrednosti ne mogu pojmovno pretražiti, njih smo analizirali uočavanjem širih tendencija u međunarodnim dokumentima. Tendencije ukazuju da je sve manje prostora za društvenu kritiku i da se nauka sve više razume kao instrumentalna delatnost, o čemu govori i sama koncepcija *Fraskati priručnika*.

Globalnu naučnu politiku odlikuju karakteristični diskursi kojima je ona obrazložena i prezentovana. Teme karakteristične za globalne naučne politike u međunarodnim dokumentima počeli smo da pratimo od osamdesetih godina prošlog veka. Diskurzivnom analizom izdvojili smo četiri diskursa koji su

tipični u dokumentima međunarodnih organizacija, koja nam govore o karakteru promene koju one iniciraju u naučnim politikama širom sveta. Kao prvi i najdominantniji diskurs koji vlada dokumentima globalne naučne politike izdvojili smo *diskurs globalizacije* i ukazali na njegovu vezu sa pojmom međunarodnih i svetskih standarda naučnoistraživačkog rada koje pre svega OECD i UNESCO teže da formiraju. *Diskurs društva znanja* često se upotrebljava da generalno označi promene koje su zahvatile obrazovanje i istraživanje i koje naginju ka neoliberalnim rešenjima, ali prema UNESCO-voj koncepciji ovaj diskurs ne implicira komodifikaciju. Kao treći karakterističan diskurs za globalne naučne politike identifikovali smo *diskurs neoliberalizma*. Opšta pretpostavka neoliberalizma je da će slobodan protok kapitala, robe i radne snage da obezbedi najbolje društvene i ekonomske uslove. Neoliberalna shvatanja imaju veliki uticaj na javne politike na globalnom nivou, a jedan od indikatora koji nam to pokazuje jeste veoma izražen rast upotrebe pojma privatizacije u dokumentima globalne naučne politike u poslednje tri decenije. Glavna obeležja naučne politike koja se bazira na neoliberalnim pretpostavkama jeste finansiranje koje se rukovodi performativnošću i zalaganje za projektno finansiranje koje je usmereno na pojedinačne projekte, a ne na kontinuitet održanja naučnoistraživačkih institucija. Na kraju, diskurs koji smo izdvojili kao važan u međunarodnim dokumentima jeste *diskurs nejednakosti* u naučnoistraživačkoj delatnosti. Nejednakost, kako smo pokazali, podrazumeva da se naučna delatnost i tehnološki pronalasci, ali i akademska radna snaga, koncentrišu u određenim delovima sveta.

Analiza diskursa nam je pokazala da tokom devedesetih godina prošlog veka dolazi do formiranja paradigme globalne naučne politike. Ova paradigma se sastoji iz tipičnih vrednosti i diskursa među kojima preovlađuju neoliberalna shvatanja i rešenja. Premda nijedna vlada na svetu ne može da bude imuna na načine na koje se definišu okviri za sprovođenje naučnoistraživačkog rada, daleko od toga da ova globalna paradigma deluje na vlade različitih zemalja sveta na isti način ili istim intenzitetom.

Naravno, diskursi i vrednosti globalne naučne politike nisu slobodnolebdeći, već bivaju deo praksi koje sprovode međunarodne organizacije. *Međunarodne organizacije su institucije koje su populazirovale samu ideju naučne politike kao neizostavne funkcije moderne nacionalne države.* Postavlja se pitanje da li je naučna politika bila inherentna potreba država, premda je tokom vremena svakako postala civilizacijska tekovina. Naučna politika koja je nastala na aktivnostima međunarodnih organizacija nije vrednostno i ideološki neutralna i ona oblikuje promene koje zahvataju naučnoistraživačku delatnost širom sveta. Dva osnovna načina, odnosno produkta ovih međunarodnih organizacija su statističko uputstvo koje za cilj ima da standardizuje podatke o naučnoistraživačko delatnosti i koje upotrebljavaju kreatori javnih politika i stručnjaci širom sveta – *Fraskati priručnik*, kao i veliki međunarodni izveštaji o stanju nauke u čitavom svetu – *UNESCO naučni izveštaj*.

Obzirom na to da se Srbija geografski nalazi u Evropi, za nju je posebno značajno kako se globalna politička zbivanja reflektuju u ovom delu sveta. Nauka je imala veliki značaj u posleratnoj obnovi Evrope i tada je *najveći deo Evrope odlučio da sledi model nauke i naučne politike koji postoji u SAD.* Po ugledu na funkcionisanje nauke u Americi formiran je evropski okvir za finansiranje naučnih projekata koji se naziva Okvirni program, kao i program studentske razumene ERASMUS. Međutim, osnivanje evropskih institucija zaduženih za nauku i istraživanje po uzoru na američke ostvareno je skoro pola veka kasnije, što je slučaj i sa normativnim rešenjima koja su usvajana prilično sporo. Obzirom da su dometi ovih mehanizama bili slabi, nakon osnivanja Evropske unije javlja se ideja o Evropskom prostoru istraživanja, a cilj je evropeizacija nauke i istraživanja, odnosno stvaranje njenih institucionalnih i sistemskih osnova. Evropeizacija znači koherentnu evropsku naučnu politiku, odnosno da se od istraživanja u Evropi dođe do evropskog istraživanja. Pokazali smo da je *razlog tome što EU obraća sve više pažnje na nauku taj što je prepoznaje kao ključni faktor u borbi za „globalno preživljavanje“.* Evropska politika za nauku i istraživanje definiše se kroz dva velika procesa, Bolonjski i Lisabonski.

Pokazali smo da Bolonjski proces predstavlja nadnacionalnu inicijativu standardizacije upravljanja visokim obrazovanjem. Standardizacija upravljanja visokim obrazovanjem podrazumeva da postoji zajednička struktura diploma, evropski sistem prenosa bodova, Dodatak diplomi i mehanizmi osiguranja kvaliteta. Premda su *Bolonjsku deklaraciju* (1999) potpisali resorni ministri evropskih zemalja 1999. godine, slične inicijative postojale su od strane predstavnika visokoškolskih institucija i pre toga. Načelno se navodi da je proces dobrovoljan, ali takođe i da predstavlja obavezu. Bolonjski proces je nekonzistentan prema temi istraživanja i razvoja i mahom prema tim temama nema izgrađen odnos. Proces koji se tiče objedinjavanja naučnoistraživačkih sistema u Evropi dešava se odvojeno od Bolonjskog procesa i nosi naziv Lisabonski proces.

Lisabonski proces ili Lisabonska strategija potiče iz 2000. godine i za cilj ima da učini Evropu najkompetitivnijim društvom na svetu i da uveća broj radnih mesta. Lisabonska strategija referiše na dokumenta koja su doneta iste godine od strane EU, u kojima se eksplicitno kao cilj navodi Evropski istraživački prostor. Navodi se kako Evropski istraživački prostor kombinuje nekoliko različitih elemenata poput internog evropskog tržišta na kojem istraživači, tehnologija i znanje slobodno cirkulišu, gde postoji efektivna kontrola istraživačkih aktivnosti, programa i politika na evropskom nivou, kao i inicijative primenjene i finansirane na evropskom nivou. Problemi koji su karakteristični za evropski istraživački sistem jesu nepostojanje koordinacije naučnih politika na različitim nivoima, kao i nizak nivo stranih investicija i naučnika koji dolaze na školovanje iz drugih delova sveta.

5.3. SRBIJA NA (NAUČNOJ) PERIFERIJI

Posebno pitanje koje se postavlja jeste kako globalne naučne politke utiču na naučne politike Srbije, što je postavljeno i kao drugi zadatak našeg istraživanja. Ovaj uticaj, kao i same globalne politike, posmatrali smo kroz

tipične vrednosti, diskurse i institucije. Na prvom mestu važno je napomenuti da je nacionalna naučna politika pod velikim uticajem društvenih i političkih promena u sklopu kojih se formira i realizuje. Postajanje delom globalnog liberalnog kapitalizma, odnosno povinovanje trendovima globalizacije i evropeizacije koji to podrazumevaju za sve periferne zemlje Jugoistočne Evrope, predstavljeno je kao jedina budućnost kojoj nema alternative i jedina vizija budućeg razvoja. Drugim rečima, samo uključivanje u proces evropskih integracija i globalne tokove razume se kao jedini način modernizacije naučne politike i naučnoistraživačkog rada, odnosno kao vrhunska vrednost za zemlje poput Srbije. To uključivanje podrazumeva preuzimanje dominantnih rešenja globalne naučne politike u oblasti nauke i istraživanja, bez posebnog promišljanja ili prilagođavanja lokalnim uslovima. Pored toga što vrednosti globalne naučne politike postaju i dominantne vrednosti nacionalne naučne politike, tu promenu možemo da trasiramo i u promenama normativnog diskursa i institucionalnim promenama.

Kao što možemo da vidimo kroz *normativne diskurse*, istorijska perspektiva jasno nam ukazuje na način na koji su se oni promenili prema globalnom obrascu od osamdesetih godina prošlog veka. Počev od osamdesetih godina prošlog veka, *moguće je iz nacionalnih dokumenata koja se tiču naučne politike iščitati društvene promene koje su se zbivale na ovim prostorima u poslednje tri decenije*. Tokom osamdesetih godina koje je obeležila jugoslovenska kriza socijalističkog poretka nema jedinstvenog pogleda na naučnu politiku, ali postoji razvijena saradnja sa međunarodnim organizacijama. Definicijom naučnoistraživačkog rada iz Zakona iz 1983. godine on se određuje kao deo „društvenog rada“ i jedan od faktora razvoja socialističkog samoupravnog društva, uz isticanje emancipatorskih i humanističkih momenata. Istim zakonom naučnici i naučnice razumeju se kao radnici, poput radnika u svim drugim sektorima. Zakon predviđa da se naučni i tehnološki razvoj baziraju na društvenom planiranju, a da radnici i radnice u drugim sektorima i naučni radnici i radnice zajedno i ravnopravno odlučuju o naučnoistraživačkom radu i naučnoj politici. Ako

posmatramo strategiju za naučno-tehnološki razvoj iz 1984. godine, možemo da uočimo određeni nesklad u odnosu na zakon. Naime u strategiji su već prisutni elementi (neo)liberalizma i kao važan cilj naučne politike se navodi konkurentnost na svetskom tržištu, što govori o tome da su na delu već bile liberalne struje. Strategija iz 1987. godine više je napisana u socijalističkom duhu, te se kao glavni nosilac društvenih promena navodi radni čovek. U ovoj strategiji naglašava se i zaostajanje Jugoslavije, te se nastoje pronaći načini da se to zaostajanje predupredi. Iz ove strategije vidimo da je još tada postojalo navođenje prioriternih oblasti na kojima će da počiva naučno-tehnološki razvoj. Opet, socijalistički diskurs nije „čist“ i postoji uticaj liberalnog razumevanja progressa nauke koji treba da se zasniva na slobodnom tržištu. U dokumentima možemo da naiđemo i na razrađene kritike naučne politike SFRJ, odnosno modela naučno-tehnološkog razvoja koji počiva na socijalističkim principima i shvatanjima razvoja. Primer takvog dokumenta je *Memorandum SANU* u kom se zahteva veća internacionalizacija istraživanja i uvođenje liberalnih principa, slobodnog tržišta i kapitalizma.

Devedesete godine kao veoma teške i tragične godine savremene istorije za naša područja su godine raspada SFRJ, ratova, međunarodnih sankcija, ukidanja socijalizma kao vodeće političke ideologije i modela razvoja itd. Društvena i politička kriza odrazila se i na normativna dokumenta, tj. na diskurse koji njima dominiraju. Ovaj period je za Srbiju u akademskom pogledu ostao upamćen po kontroverznim zakonima o univerzitetu kojima su se dovele u pitanje akademske slobode. Tokom devedesetih godina je srpska akademska zajednica bila isključena iz brojnih međunarodnih organizacija. Zakoni koji su doneti u ovom periodu a tiču se naučnoistraživačke delatnosti za glavni cilj imali su ukidanje socijalističkog diskursa, jer je u njima malo drugih promena. Strateški dokumenti doneti u ovom periodu već su obojeni pojmovima kao što su kompetitivnost, konkurentnost u međunarodnim okvirima, prelazak na tržišne uslove privređivanja, usmerenost ka inovacijama, a uvodi se i pojam

komercijalizacije. Pravac kojim bi nauka u Srbiji trebalo da ide nedvosmisleno se vidi u međunarodnoj saradnji i saradnji sa privredom.

Premda bi se možda drugačije očekivalo, *period posle 2000. godine kao godine u kojoj se desio prevrat režima i uvođenje liberalne demokratije predstavlja razradu pretpostavki koje su „na mala vrata“ ušle u naučnu politiku tokom devedesetih godina.* Ono po čemu je period posle 2000. godine ipak karakterističan jeste suočavanje sa globalizacijom i evropeizacijom nakon perioda međunarodne izolacije, tačnije sa političkim procesima koji iz njih proizilaze. Realnost zastarele infrastrukture i nedovoljno razvijenih istraživačkih kapaciteta postaje očigledna, ali se kreatori naučnih politika uglavnom usmeravaju ka osavremenjavanju normativnih pretpostavki. Doneti su zakoni iz svih relevantnih oblasti, ne samo oni koji se tiču nauke. Kada je reč o relevantnom zakonu za naučnoistraživački rad koji je donet 2005. godine, on ipak pored razrade liberalnih pretpostavki ima i par novina. *Najveća novina je naglašavanje kvaliteta naučnoistraživačkog rada koji je slabije zapažen u dokumentima iz ranijih perioda.* Kada je reč o razradi liberalnih i neoliberalnih principa, zakon predviđa da naučnoistraživačke institucije mogu da budu i privatne, odnosno da se instituti mogu privatizovati. Predviđa se i uvođenje projektnog finansiranja. Strategija za oblast nauke predviđa uvođenje prioriteta za koje smo videli da su postojali i ranije, samo sada ti prioriteti treba da budu u skladu sa realnošću globalizacije i evropskim aspiracijama. Pristup po kome je nauka sama sebi cilj se navodi kao nešto što treba napustiti. Inovacije postaju centralna tema, a postavlja se i pitanje visine sredstava koja se izdvajaju za nauku iz državnog budžeta. Sve navedene tendencije navode nas na razmišljanje o tome *da li je to jedini pravac razvoja naučne delatnosti u Srbiji, kao i da li će nauka uređena prema neoliberalnim principima moći da odgovori na potrebe postsocijalističkog društva u tranziciji?*

Dok se za diskurzivne i vrednosne promene može reći da se odvijaju veoma brzo i efikasno u poslednje tri decenije, nešto je drugačije slučaj sa institucionalnim promenama. Naime naučnoistraživački sistem Srbije

postepeno se razvijao u periodu nakon Drugog svetskog rata i veoma malo menjao nakon toga. Naučnoistraživački sistem Srbije je prevashodno lociran u području obrazovanja i njegove relacije sa drugim elementima društva sporo se i teško uspostavljaju, naročito sa ekonomijom. Centralna tačka naučnoistraživačkog sistema Srbije je nadležno Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja koje predlaže naučnu politiku, vrši raspodelu sredstava iz budžeta, donosi podzakonske akte, zaduženo je za ostvarenje međunarodne saradnje itd. Važnu ulogu u naučnoistraživačko sistem Srbije ima i Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj koji je osnovala vlada. Pri ministarstvu deluju i Matični odbori za pojedine naučne discipline. Instituti su ključne institucije koje obavljaju naučnoistraživački razvoj, među kojima su i institucije od nacionalnog značaja poput SANU i Matice srpske. Osnovna struktura naučnoistraživačkih sistema je slična na globalnom nivou, tako da u tom smislu pored standardnih problema koji karakterišu sve postsocijalističke zemlje poput *veze između fakulteta koji su skoncentrisani na nastavu i instituta, slabe povezanosti sa privredom, malih ulaganja u nauku i slično* - tu osnovnu strukturu naučnoistraživačkog sistema možemo naći svuda u svetu.

Posmatrajući naučnoistraživački sistem Srbije, osvrnuli smo se detaljnije na pitanja finansiranja, naučne produkcije i položaja društvenih nauka. Finansiranje je svakako ključna tema, naročito distribucija ukupnih ulaganja u nauku po oblastima. Karakter naučne politike najbolje se vidi na pitanjima finansiranja, ali je prilično neupotrebljivo postaviti nerealne ciljeve koji se tiču uvećanja ulaganja. Najvažniji rezultat naučnoistraživačkog rada i glavni element evaluacije je naučne produkcija. *Globalni trend je da se rezultati naučnoistraživačkog rada kvantifikuju, a većina zemalja sveta usvojila je kriterijum međunarodnog rangiranja*, kao i Srbija. Naučna produkcija u Srbiji je u stalnom porastu, jedino su fundamentalna istraživanja u blagom padu. U porastu naučne produkcije najočigledniji je međunarodni uticaj i uticaj međunarodnog povezivanja. Takođe, globalni trendovi naučne politike jasno se mogu raspoznati i u *sve lošijem položaju društvenih nauka*.

Sagledavši dimenzije naučne politike, možemo da zaključimo nekoliko stvari. Najpre, ideacioni elementi naučne politike veoma se brzo i lako šire, ali su u osnovu procesi putem kojih se oni šire institucionalni. U sklopu režima priključivanja Evropskoj uniji i prilagođavanja srpske naučne politike evropskoj radi se o tačno definisanom sklopu koraka. Očekivani koraci se preduzimaju i jesu u skladu sa ideacionim elementima, ali ne može se reći da bi ideacioni elementi ostvarili svoj uticaj bez institucionalnih mehanizama koji funkcionišu bez obzira na to kakva je nacionalna istraživačka infrastruktura. *Težište promena koje zahvataju naučnoistraživački rad je strukturno i uslovljeno širim političkim procesima koji su ireverzibilni, poput privatizacije.*

Bez obzira na zaključak o dominiranju strukturnih elemenata, za nas je u istraživanju podjednako bila podjednako važna i *percepcija aktera*, odnosno samih naučnih radnika i radnica. Njihova percepcija podeljena je u tri dela: percepcija globalnog i međunarodnog uticaja, percepcija evropeizacije, kao i percepcija naučne politike i naučnoistraživačkog rada u Srbiji.

Govoreći o globalizaciji i međunarodnom uticaju, za nas je posebno bilo važno u čemu se on ogleda. Dok se za neke sagovornike u istraživanju taj uticaj ogleda u ubrzanju ili komunikaciji, za druge je ključna dostupnost međunarodnih časopisa. Druga važna tema jeste kada se smatra da međunarodni uticaju počinju. Kao i kada je reč o globalizaciji, za neke ti uticaji postoje oduvek, dok drugi sagovornici naglašavaju njihov savremeni karakter. Dok se iz jedne perspektive ti međunarodni i globalni uticaji razumeju kao proces koji se događa posle početka tranzicije, iz druge su oni delovali i tokom prelaznog perioda tokom devedesetih godina. Neretko naučni radnici i radnice taj uticaj percipiraju kao uticaj najmoćnijih zemalja sveta, odnosno amerikanizaciju. Pitanje globalnog i međunarodnog uticaja uvek je i pitanje zajedničkih okvira vrednovanja, za koje pojedini sagovornici smatraju da su univerzalni, dok drugi smatraju da treba da budu kulturno specifični.

Evropeizacija je dominantan proces putem kog u Srbiju dolaze međunarodni uticaji, zato se postavlja pitanje kako se konkretno opaža taj

proces. Premda je stanovište koje smo mi zastupali da se radi o istom procesu koji u sebi sadrži i antagonističke crte, pojedini sagovornici u istraživanju naglašavaju kako su to dva različita procesa. Sagovornici u istraživanju su prilično podeljeni i po pitanju da li im je evropska politika prepoznatljiva ili nije – dok je za neke prepoznatljiva, za neke je njeno postojanje upitno i problematično.

Treća tematska celina u realizovanim intervjuima bila je naučna politika i naučnoistraživački rad Srbije. Kao što je slučaj bio sa naučnom politikom Evrope, slično se percipira i naučna politika Srbije – za pojedine sagovornike je to konzistentna i prepoznatljiva politika, za druge je reč o stihijskom i inertnom postupanju. Ovom tematskom celinom dominiraju problemi sa kojima se naučnici suočavaju u svom radu, a koji su povezani sa sve intenzivnijim međunarodnim delovanjem. Među generalnim problemima koje su naučnici i naučnice prepoznali su: nemanje kritičkog odnosa prema greškama, različiti tražišni i ekonomski uslovi u odnosu na svet, nekompetentni ljudi, nerazvijen sistem komunikacije između nauke i privrede, zatvoren sistem, nepovezanost fakulteta i instituta, itd. Kao dva ključna pojedinačna problema naučnih radnika i radnica javljaju se finansiranje i evaluacija. Kod finansiranja ubedljivo dominantna tema jeste nedovoljno finansiranje, odnosno slaba ulaganja u nauku koja proizvode razna organičenja i veliki broj drugih problema. Pored nedovoljnog finansiranja, tu je i bojazan od projektnog finansiranja i ukazivanje na problem stipendija za doktorske studije. Kada je reč o evaluaciji, postavlja se pitanje zašto je Srbija okrenutija američkom sistemu, a ne na primer ruskom? Opet se u lokalnom kontekstu postavlja pitanje globalnih standarda vrednovanja u vezi sa kojim odgovor sagovornika u velikoj meri zavisi iz discipline iz koje dolaze. Goruća tema nacionalnog sistema jeste objavljivanje i problemi sa kojima se naučnici sreću su vezani za jezik, nezainteresovanost vodećih međunarodnih časopisa za teme kojima se oni bave i slično. Sklop finansiranja i evaluacije dovodi nas do pitanja efikasnosti, gde se ispostavlja kao *nužnost da se ostvaruju rezultati u veoma teškim uslovima*. Za neke od sagovornika

to naravno nije problem, ali neki su se suočili i sa objektivnim poteškoćama i ograničenjima.

Ako se postavlja pitanje ko bi mogao da donese promenu u dato stanje, najfrekventniji odgovor je da je to ministarstvo. To nam govori da je nužno da se zamisli i predstavi naučna politika u kojoj ministarstvo svakako igra značajnu ulogu, ali nije alfa i omega svakog pitanja koje se tiče naučnoistraživačkog rada.

Nije moguće izvući jedinstveni zaključak o subjektivnim pogledima naučnih radnika i radnica na uticaj globalizacije na naučnu politiku i naučnoistraživački rad. U zavisnosti od discipline iz koje dolaze i položaja koji zauzimaju, oni se susreću sa različitim problemima i različito opažaju međunarodni uticaj. Ipak, očigledno je da su za sve njih glavne teme finansiranje i evaluacija i da su drugi strukturni problemi u senci tih gorućih pitanja.

5.4. PREPORUKE

Najznačajnije pitanje u ovom istraživanju tiče se problema koji karakterišu naučnoistraživački sistem Srbije. Među problemima možemo da izdvojimo nepovezanost univerziteta i instituta, nerazvijene procedure i institucije, nepovezanost istraživanja sa svetom rada, to što rezultati istraživanja ne vode do privrednog i društvenog razvoja, pritisak da se objavljuje, nedovoljno finansiranje, problem položaja društvenih nauka itd. Obzirom na to da se ne očekuje veliki zaokret u vođenju naučne politike Srbije, teško da možemo da očekujemo neke velike promene vezano za ove ključne probleme.

Ipak, iz predstavljenih zaključaka do kojih se došlo pregledom rezultata istraživanja proizilaze i određene preporuke. Preporuke se mogu ticati i konkretnijih i lakše dostižnih pitanja nego što je uvećanje ulaganja u nauku, koje je neosporno najvažniji problem i ključna preporuka. Kada je reč o finansiranju, tu je još nekoliko konkretnijih preporuka. Kašnjenje sa isplatom

sredstava trebalo bi svesti na najmanju moguću meru, jer to u velikoj meri otežava nesmetano odvijanje projekata. Takođe, trebalo bi detaljnije analizirati prednosti i nedostatke prelaska na projektno finansiranje i razmotriti da li je taj model nešto što odgovara našem naučnoistraživačkom sistemu.

Kada je reč o konkursima za naučnoistraživačke projekte, u budućnosti bi trebalo izbegavati kašnjenje sa javnim pozivom, kao što bi trebalo razviti i transparentniji način vrednovanja predloga istraživačkih projekata. Bilo bi poželjno i da se obezbedi podrška fakultetima i institutima u procesu izrade predloga projekta, kao i tokom realizacije projekta. Celokupni postupak vezan za naučnoistraživačke projekte trebalo bi da bude efikasniji i moglo bi da se razmotri formiranje posebnog tela pri ministarstvu koje će se time baviti.

Sistematskim pitanjima takođe treba posvetiti veću pažnju, naročito odnosu fakulteta i instituta, tj. povezivanju funkcije nastave i istraživanja. U tom smeru ključno je pitanje organizacije doktorskih studija i uključivanja svih, a ne samo nekih doktoranata kako u nastavu, tako i u naučnoistraživački rad na institutima. Saradnju istraživačkog sektora sa proizvodnjom takođe bi trebalo unaprediti, premda to pitanje u velikoj meri zavisi od unapređenja generalnog stanja u privredi.

Pored toga, postoji i potreba za sistematskim informisanjem naučnika kako o međunarodnim i evropskim okvirima njihovog rada, tako i o nacionalnim okvirima. Takva inicijativa mogla bi da potekne od Zajednice instituta Srbije, Sindikata zaposlenih u naučnoistraživačkoj delatnosti Srbije, ili od neke druge institucije koja bi omogućila sistematsko informisanje i debate na temu međunarodnog uticaja na sistemskom nivou.

6. LITERATURA

1. Alatas, Syed Farid (2003). Academic Dependency and the Global Division of Labour in the Social Sciences. *Current Sociology*, Vol. 51(6): 599–613.
2. Albrow, M. (1997). *The Global Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
3. Alija, Ismet, & Hasić, Haris (2014). Pravna zaštita tradicionalnog znanja. *Gračanički glasnik*, XIX(38): 33-46.
4. Apaduraj, Ardžun (2008). Disjunkcija i razlika u globalnoj kulturnoj ekonomiji. U: Đorđević, Jelena (ur.) *Studije kulture*. Beograd: Službeni glasnik.
5. Archibugi, D., & Coco, A. (2004) *Is Europe Becoming the Most Dynamic Knowledge Economy in the World?*, Harvard University: Center for European Studies.
6. Arunachalam, S. (1995). Science on the periphery: Can it contribute to mainstream science? *Knowledge and Policy*, 8(2), 68–87.
7. Asghar, J. (2013). Critical Paradigm: A Preamble for Novice Researchers. *Life Science Journal*, 10(4), pp. 3121-3127.
8. Babić Krešić, Ivana (2015). Globalizacija, europeizacija i tranzicija – fenomeni današnjice i smjernice budućeg razvoja. *Nova prisutnost*, 13(3): 381-409.
9. Bacalso, C. (2010). *Engaging with sociological institutionalism: addressing the gaps and silences*, Hague: Institute of Social Studies.

10. Bacchi, Carol (2000). Policy as Discourse: what does it mean? where does it get us? *Discourse: studies in the cultural politics of education*, 21(1): 45-67.
11. Baker, Sarah Elsie, & Edwards, Rosalind (2012) *How many qualitative interviews is enough*. Discussion Paper. NCRM.
12. Balunovic, F. (2013). *Serbia on the European periphery: A blurred reality of post - socialism*. Saarbrücken: Lap Lambert Academic Publishing.
13. Banchoff, T. (2002a). Institutions, Inertia and European Union Research Policy. *Journal Of Common Market Studies*, 40(1): 1-21.
14. Banchoff, T. (2002b). *The Politics of the European Research Area*. Washington: ACES Working Paper 2002.3.
15. Bass, W. Lawrence, & Old, S. Bruce (1967). *Formulation of Research Policies*, Washington, DC: American Association for the Advancement of Science.
16. Beerkens, E. (2008). The Emergence and Institutionalization of European Higher Education and Research Area. *European Journal of Education*, 43(4): 407-425.
17. Bell, Daniel (1999). *The Coming Of Post-industrial Society*. New York: Basic Books.
18. Ben-David, Joseph (1972). Science and the University System. *International Review of Education*, 18(1): 44-60.
19. Black, Nick (1994). Why We Need Qualitative Research. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 48(5): 425-426.
20. Bojanić, Ranko et al. (2012). *Metodologija rangiranja univerziteta u svetu i mogućnost primene u Srbiji*. XVIII skup Trendovi razvoja: „Internacionalizacija univerziteta“, Kopaonik 27. 02. - 01. 03. 2012.
21. Bojanić, Ranko et al. (2016). *Problemi kod rangiranja svetskih univerziteta, kako izbećiove zamke kod rangiranja u R. Srbiji*. XXII skup Trendovi razvoja: „Nove tehnologije u nastavi“, Zlatibor, 16. - 19. 02. 2016.
22. *Bologna Declaration* (1999).

23. Borneman, J., & Flower, N. (1997). Europeanization. *Annual Review of Anthropology*, 26: 487-514.
24. Boyer, Robert (2009). From the Lisbon Agenda to the Lisbon Treaty: national research systems in the context of European integration and globalization In: Delanghe, Henri et al. *European Science and Technology Policy: Towards Integration or Fragmentation?*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
25. Bozeman, Barry, & Sarewitz, Daniel (2005). Public values and public failure in US science policy. *Science and Public Policy*, 32(2): 119-136.
26. Bradatan, Cristina, Popan, A., & Melton, R. (2010). Trans-nationality as a fluid social identity. *Social Identities*, 16(2): 169-178.
27. Branković, Jelena, & Šabić, Norbert (ur.). (2012). *Istraživačke politike, finansiranje i produkcija - Hrvatska, Srbija i Slovenija u uporednoj perspektivi*. Beograd: Centar za obrazovne politike.
28. *Bretton Woods Agreement* (1944)
29. Bryman, Alan (2012). *Social Research Methods* (fourth edition). Oxford: Oxford University Press.
30. Burch, Sally (2006). *The Information Society/the Knowledge Society*. URL: <http://vecam.org/archives/article517.html>. Pristupljeno: 14.3.2016.
31. Bush, Vannevar (1960). *Science an Endless Frontier*. Washington: National Science Foundation.
32. Čaldarović, Ognjen, & Šarinić Jana (2010). Utjecaj suvremene komunikacijske tehnologije na suvremenu urbanu sredinu-prostor, mjesta, vrijeme. *Informatologija*. 43(1): 58-62.
33. Calomiris, W. Charles (2002). *A Globalist Manifesto for Public Policy*. London: The Institute of Economic Affairs.
34. Castells, Manuel (2000). *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
35. Celis, E. Julio, & Gago, José Mariano (2014). Shaping Science Policy in Europe. *Molecular Oncology*, 8(3): 447-457.

36. Chiang, Li-Chuan Chiang. The Relationship between University Autonomy and Funding in England and Taiwan. *Higher Education*, 48(2): 189-212.
37. Coles, Peter (2001). *Einstein and the Birth of Big Science*. Cambridge: Totem Books.
38. COM (2000). *Towards a European research area*. Brussels: COM.
39. Commission of the European Communities (1993). *White Paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The Challenges and Ways Forward into the 21st Century*, Brussels: CEC.
40. Commission of the European Communities (1994). *Research and Technological Development. Achieving Co-ordination Through Cooperation*. COM (94) 438, 19 October.
41. Commission of the European Communities (2007). *Green Paper: The European Research Area: New Perspectives*. Brussels: COM.
42. Čosudovski, Mišel (2010). *Globalizacija siromaštva i novi ekonomski poredak*. Beograd: Artist.
43. Cozzens, S. (1988). Derek Price and the Paradigm of Science Policy. *Science, Technology, & Human Values*, 13(3/4): 361-372.
44. Cozzens, Susan E. et al. (1990). *The Research System in Transition*. Dordrecht/Boston /London: Kluwer Academic Publishers.
45. Cristiano, Antonelli et al. (2011). The Contributions of Economics to a Science of Science Policy. In: Colombo, G. Massimo et al (Eds), *Science and Innovation Policy for the New Knowledge Economy*. Cheltenham: Edward Elgar, pp- 85-104.
46. Daghrir, Wassim (2013) ,Globalization as Americanization? Beyond the Conspiracy Theory, *IOSR Journal of Applied Physics*, (5): 19-24.
47. Dalrymple, Dana (2003). *The Role of Scientific and Technical Data and Information in the Public Domain: Proceedings of a Symposium*. Washington: National Academies Press.

48. Daly, E. Herman (1999). Globalization versus internationalization—some implications. *Ecological Economics*, (31): 31-37.
49. Danilović-Grković, Gordana et al. (2007). *Javno-privatno partnerstvo za naučno-zasnovane inovacije i znanjem vođen ekonomski razvoj u Srbiji*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
50. Deer, Cecile (2004). *The Expansion of Higher Education: Economic Necessity or Hyper-Inflation?* Balliol College: Oxford.
51. Dempsey, Noel (2004). Building Knowledge Society. *OECD Observer*. URL:
http://oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/1218/Building_the_knowledge_society.html. Pristupljeno: 11/22/2016.
52. Djelic, Marie-Laure, & Quack, Sigrid (2010). *Transnational Communities: Shaping Global Economic Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
53. Domazet, Dragan (2002). *Politika naučno-tehnološkog razvoja Srbije*. Beograd: Ministarstvo za nauku, tehnologiju i razvoj.
54. Đorđević, Snežana (2015). *Uvod u javne politike*.
<http://www.slideshare.net/bobans1/1-uvod-u-javne-politike>. Pristupljeno 4/17/2016.
55. Douglas, E. Heather (2009). *Science, Policy, and the Value-Free Ideal*. Pitsburg: University of Pitsburg Press.
56. Društveni dogovor o osnovama razvoja tehnološkog razvoja u SFRJ (1984). Službeni list SFRJ, 7/1984, str. 317-321.
57. Društveni dogovor o podsticanju i vrednovanju stvaralaštva u SFRJ (1989). Službeni list SFRJ. 12/1989, str. 311-315.
58. Duclaud-Williams, Roger (2004). *Europeanization and Higher Education*, Sheffield, UK.
59. Duff, S. Alistair (2000). *Information Society Studies*. London and New York: Routledge.

60. EBRD (2013). *Transition Report- Stuck in Transition?* URL: www.ebrd.com/publications/transition-report-2013-english.pdf.
Pristupljeno: 3/9/2016.
61. Economic Insight Ltd (2015). *What is the Relationship between Private and Public Investment in Science, Research and Innovation*.
https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/438763/bis-15-340-relationship-between-public-and-private-investment-in-R-D.pdf. Pristupljeno: 12/23/2016.
62. Ehrenberg, Ronald G. (2003). Studying Ourselves: The Academic Labor Market. *Journal of Labor Economics*, 21(2): 267-287.
63. Etzkowitz Henry (1996). Losing our bearings: the science policy crisis in post-Cold War Eastern Europe, former Soviet Union and USA. *Science and Public Policy*, 23(1): 13-26.
64. European Commission (1994). *European Report on Science and Technology Indicators 1994*.
65. European Commission (2003). *Third European Report on Science & Technology Indicators*.
66. European Commission (2005). *Working Together for Growth and Jobs – A New Start for the Lisbon Strategy*, Luxembourg.
67. European Commission (2007). *Taking European Knowledge Society Seriously*.
68. European Commission (2009). *Global Governance of Science*.
69. European Commission (2010). *Europe 2020- A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels: COM.
70. European Council (2000). Presidency Conclusions. Lisbon European Council
71. European Council (2002). Presidency Conclusions. Barcelona European Council
European science. *Research Policy*, 42 (1): 220-230.

72. Evropska komisija (2014). *Republika Srbija-2014 izveštaj o napretku*. Brisel: SVD.
73. Evropska komisija (2016). *Republika Srbija-2016 izveštaj o napretku*. Brisel: SVD.
74. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.
75. Fairclough, N. (2007) *Language and Globalisation*. London and New York: Routledge.
76. Ferraro, Vincent (2008) "Dependency Theory: An Introduction," in Secondi, Giorgio *The Development Economics Reader* (Ed.). London: Routledge. pp. 58-64.
77. Filipi Matutinović, Stela (2013). *Naučne informacije u Srbiji: Protok, dostupnost, vrednovanje*. URL: ubsm.bg.ac.rs/document/20/, pristupljeno: 5/14/2016.
78. Finkelstein, S. Lawrence (1995). What Is Global Governance? *Global Governance*, 1 (3): 367-372.
79. Finnemore, Martha (1993). International Organizations as Teachers of Norms: The United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization and Science Policy. *International Organization*, 47 (4): 565-597.
80. Fischer, Frank at al. (2007). *Handbook of Public Policy Analysis*. Boca Raton: CRC Press.
81. Fisk, Džon (2001). *Popularna kultura*. Beograd: Clio.
82. Flick, Uwe, von Kardorff, Ernst, & Steinke, Ines (2004). *A Companion to Qualitative Research*. London: SAGE Publications.
83. Frank, John David, & Meyer, W. John (2007). University Expansion and the Knowledge Society. *Theory and Society*, 36(4): 287-311.
84. Freeman, B., Richard (2011). The economics of science and technology policy In Husbands-Fealing, Kaye et al. (Eds) *The Science of Science Policy: A Handbook*. Stanford, Calif: Stanford Business Books, pp. 85-104.

85. Frenken, Koen (2002). Europeanisation of Science. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93 (5): 563–570.
86. *General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)*(1947).
87. Gibbons, Michael et al. (1994). *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd.
88. Giddens, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
89. Giddens, Anthony (2009). *Sociology*. 6th edition. Cambridge: Polity Press.
90. Goodrich, P. (1990). *Legal Discourse: Studies in Linguistics, Rhetoric and Legal Analysis* (2nd Print edition). Basingstoke u.a.: Palgrave Macmillan.
91. Grinin, E. Leonid (2012). State Sovereignty in the Age of Globalization: Will it Survive? In: Grinin, L., Ilyin, I., & Korotaev, A. (Eds.) *Globalistics and Globalization Studies*. Volgograd: Uchitel Publishing House.
92. Gulbrandsen, M., & Langfeldt (2004). In Search of 'Mode 2': the Nature of Knowledge Production in Norway. *Minerva*. 42 (3): 237.
93. Gulbrandsen, Magnus, & Kyvik, Svein (2010). Are the concepts basic research, applied research and experimental development still useful? An empirical investigation among Norwegian academics. *Science and Public Policy*, 37 (5): 343-353.
94. Guzzetti, Luca (1995). *A brief History of European Union Research Policy*. Brussels: European Commission.
95. Guzzetti, Luca (2009). The 'European Research Area' idea in the history of Community policy-making. In: Delanghe, Henri et al. *European Science and Technology Policy: Towards Integration or Fragmentation?*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
96. Hardt, Michael; Negri, Antonio (2003). *Imperij*. Zagreb: Multimedijalni institut.

97. Hay, Colin, & Marsh, David (2000) Introduction: Demystifying Globalization. In: Hay, Colin, & Marsh, David (Eds.) *Demystifying Globalization*. London: Palgrave Macmillan.
98. Held, D. et al. (1999). *Contents and Introduction in Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Stanford: Stanford University Press, pp. 1-31.
99. Henriques, Luisa, & Larédo, Philippe (2013). Policy-making in science policy: The 'OECD model' unveiled. *Research policy*, 42 (3): 801-816.
100. Hervás Soriano, F., & Mulatero, F. (2010). Knowledge Policy in the EU: From the Lisbon Strategy to Europe 2020. *Journal of the Knowledge Economy*, 1(4): 289-302.
101. Hessels, L.K., & van Lente, H. (2008). Re-thinking New Knowledge Production: A Literature Review and a Research Agenda. *Research Policy*, 37 (4): 740-760.
102. Hicks, D. (2011). On the Ideal of Autonomous Science. *Philosophy of Science*, 78(5): 1235-1248.
103. Hirst, Paul, & Thompson, Grahame (1999). *Globalization in Question*. Cambridge: Polity Press.
104. Hughes, Alan (2011). *Open Innovation, the Haldane Principle and the New Production of Knowledge: Science Policy and University-Industry Links in the UK After the Financial Crisis*. Cambridge: University of Cambridge.
105. Huntington P. Samuel (1996). *The Clash of Civilizations and Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
106. Husbands-Fealing, Kaye et al. (Eds.) (2011). *The Science of Science Policy: A Handbook*. Stanford, Calif: Stanford Business Books.
107. Jakšić, Miomir (1985). *Periferna privreda i zavisni razvoj*. Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
108. Jelinčić, J. (ur.) (2008). *Evropeizacija Srbije*, Beograd: Fond za otvoreno društvo.

109. Jovetić, Lidija (2002). Univerzitet na dugom putu ka autonomiji. *Republika*, br. 297.
110. Jović, Nikola (2013). Kultura i globalizacija-suprotstavljena tumačenja. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*. 7 (9): 65-79.
111. Kealey Terence (2013). *The Case against Public Science*. URL: <http://www.cato-unbound.org/2013/08/05/terence-kealey/case-against-public-science>. Pristupljeno: 5.5.2016.
112. Keeling Ruth (2006). The Bologna Process and the Lisbon Research Agenda: the European Commission's expanding role in higher education discourse. *European Education Journal*, 41 (2): 203-223.
113. Keenan, Michael et al. (2012). Orienting international science cooperation to meet global 'grand challenges'. *Science and Public Policy*, 39: 166-177.
114. Kellner, Douglas (2005). Cultural Marxism and British cultural studies. In Ritzer, G. (Ed.) *Encyclopedia of social theory*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, pp. 171-178.
115. Kellner, Douglas, & Pierce, Klayton (2007). Media and globalization. In: Ritzer, George (Ed.) *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Blackwell, pp 383-395.
116. King, D. Anthony (1995). The Times and Spaces of Modernity (or Who Needs Postmodernism). In: Featherstone, M.; Lash, S. & Robertson, R. (Eds.) *Global Modernities*, London: Sage.
117. Kolodko, Grzegorz W. (2001). *Postsocialist Transitions and Integration to the World Economy: Economic Prospects and Social Challenges*. Paper prepared for Working Group on Economic and Social Conditions, Conference on Democratic Transition and Consolidation, FRIDE/Gorbachev Foundation of North America, Madrid, October 19-27.
118. Koptyug, A. Valentin and Klerkx Jean (1995). *Science Policy: New Mechanisms for Scientific Collaboration between East and West*. Proceedings

- of the NATO Advanced Research Workshop on Science Policy: New Mechanisms for Scientific Collaboration between East and West Novosibirsk, Russia November 22-25 1993.
119. Kowarski, Lew (1965). Team work and individual work in research. *Science and society*, 2 (5): 247-255.
  120. Kreilkamp, Karl (1973). Towards a Theory of Science Policy. *Science Studies*, 3 (1): 3-29.
  121. Krinsky, Sheldon (2006). Autonomy, Disinterest and Entrepreneurial Science. *Society*, 43 (4): 22-29.
  122. Ku, Julian, & Yoo, John (2013). Globalization and Sovereignty. *Berkeley Journal of International Law*, 31 (1): 210-235.
  123. Kums, Filip (1970). *Svetska kriza obrazovanja*. Beograd: Novinarsko-izdavačka ustanova Interpres.
  124. Kutlača, Đuro, & Semenčenko, Dušica (2015). *Nacionalni inovacioni sistem u Srbiji: prošlost, sadašnjost, budućnost*. Beograd: Institut Mihajlo Pupin.
  125. Kwiek, Marek (2006). *The Classical German Idea of the University Revisited, or on the Nationalization of the Modern Institution*. CPP RPS Volume 1.
  126. Lane, J. (2009). Assessing the Impact of Science Funding. *Science*, 324 (5932): 1273-1275.
  127. Lažnjak, J., & Švarc, J. (2003). Nova proizvodnja znanja: perspektive u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 12 (1-2): 63-64.
  128. Lažnjak, J., & Švarc, J. (2016). Policy-making on science in society between Europeanization and core-periphery divide. *Innovation: The European Journal Of Social Sciences*, 29 (1): 98-112.
  129. Lee, R. E. (2007). Cultural studies, complexity studies and the transformation of the structures of knowledge. *International Journal of Cultural Studies*, 10 (1): 11-20.

130. Lindstrom, Nicole (2015). *The Politics of Europeanization and Post-Socialist Transformations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
131. Lizardo Omar, & Strand Michael (2009). Postmodernism and Globalization. *Protosociology*, 26: 38-72.
132. Lizardo, Omar (2007). *Globalization and Culture: A Sociological Perspective*. Notre Dame: University of Notre Dame.
133. Lyotard, Jean-François (2005). *Postmoderno stanje: izveštaj o znanju*. Zagreb: Ibis grafika.
134. Macilwain, Colin (2010). Science economics: What science is really worth. *Nature*, 465: 682-684.
135. Marburger III, H. John (2011). Why Policy Implementation Needs a Science of Science Policy. In: Husbands-Fealing, Kaye et al. (Eds) *The Science of Science Policy: A Handbook*. Stanford, Calif: Stanford Business Books, pp. 9-23.
136. Martell, Luke (2010). *The Sociology of Globalization*. Cambridge: Polity Press.
137. Martinelli, Alberto (2005). *Global Modernization: Rethinking the project of modernity*. London: SAGE.
138. McCabe, T. Lester (2001). Globalization and Internationalization: The Impact on Education. *Journal of Studies in International Education*, 5 (21): 38-145.
139. McDonald, Bob (2014). Scientists urge government to fund basic research. *CBC News*, Sep 05. URL: <http://www.cbc.ca/news/technology/scientists-urge-government-to-fund-basic-research-1.2756038>. Pristupljeno: 11/3/2016.
140. Meyer, J. W. (1987). The World Polity and the Authority of the Nation-State. In Thomas, G. M., Meyer, J. W., Ramirez F. O., and Boli, J. (Eds.) *Institutional structure: Constituting state, society, and the individual*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 41-70.

141. Milardović, Anđelko, & Jožanc, Nikolina (2013) *Demokracija i postdemokracija*. Zagreb: Pan liber.
142. Milić, V. (1989). Odnosi središte-periferija kao problem u društvenim proučavanjima nauke. *Sociologija*, XXXI(4): 625-653.
143. Milić, Vojin (1991). Naučnopolitička proučavanja 80-tih godina. *Sociologija*, XXXIII (4): 459-618.
144. Milosavljević, O. (1995). Upotreba autoriteta nauke - javna politička delatnost Srpske akademije nauka i umetnosti 1986-1992. *Republika*, 7 (119-120): I-XXX.
145. Miščević, T. (2002). *Uloga međunarodnih organizacija u savremenom razvoju međunarodnog prava*, Beograd: Fakultet političkih nauka (doktorska disertacija).
146. Mitrović, Ljubiša (2009) Strategija zavisne modernizacije-put u subrazvoj: periferizacija privrede, društva i kulture. *Ekonomika*, 55 (3-4): 8-15.
147. Moctezuma Longoria, Miguel (2008). Trans-nationality and transnationalism. *Papeles de Población*, 15 (57): 37-61.
148. Moghaddam, Abdolmajid Arfaei, & Rahman, Amaludin ABD (2012). Three of concepts: Modernism, Postmodernism and globalization. *Elixir*, 43: 6643-6649.
149. Muldur, U. et al. (2007), *A New Deal for an Effective European Research Policy - The Design and Impacts of the 7th Framework Programme*, Dordrecht: Springer.
150. Muldur, U., Corvers, F., Delanghe, H., Dratwa, J., Heimberger, D., Sloan, B., & Vanslebrouck, S. (2007). *A New Deal for an Effective European Research Policy: The Design and Impacts of the 7th Framework Programme*. Springer Science & Business Media.
151. Muylaert, Camila Junqueira, Sarubbi Jr, Vicente, Gallo, Paulo Rogério, Neto, Modesto Leite Rolim, & Reis, Alberto Olavo Advincula. (2014).

- Narrative interviews: an important resource in qualitative research. *Revista da Escola de Enfermagem da USP*, 48 (2): 184-189.
152. Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj (2014). *Nauka u Srbiji 2010-2013*. Beograd: Nacionalni savet za naučni i tehnološki razvoj.
153. National Science and Technology Council (2008). *The Science of Science Policy: A Federal Research Road Map*.
154. National Science Board (2000). *Science and Engineering Indicators 2000*. NSB 00-1. Arlington, Virginia: National Science Foundation, 2000.
155. Nedeva, M., & Stampfer, M. (2012). From "Science in Europe" to "European Science." *Science*, 336(6084): 982-983.
156. Nedeva, Maria (2013). Between the global and the national: Organising European science. *Research Policy*, 42 (1): 220-230
157. Nowotny, Helga (1990). Individual Autonomy and Autonomy of Science: The Place of the Individual in the Research System. In: Cozzens, Susan E. et al. *The Research System in Transition*. Dordrecht/Boston /London: Kluwer Academic Publishers, pp. 331-345.
158. OECD (1980). *The Measurement of Scientific and Technical Activities: Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development - Frascati Manual 1980*. OECD Publishing, Paris.
159. OECD (1986). *OECD and technology indicators: No 2 R & D, invention and competitiveness*, Paris: OECD.
160. OECD (1994). *The Measurement of Scientific and Technical Activities: Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development - Frascati Manual 1993*. OECD Publishing, Paris.
161. OECD (2002). *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2002*, OECD Publishing, Paris.
162. OECD (2004). *Re-inventing the Social Sciences*.
163. OECD (2008)b. *Tertiary Education for the Knowledge Society: Volume 1 and Volume 2*, Paris: OECD Publishing.

164. OECD (2008a). Research and Development Going Global. Policy Brief, http://www.kooperation-international.de/fileadmin/public/OECD_Policy_Brief_R_D_Global.pdf. Accessed: 12/17/2016.
165. OECD (2012). *OECD Global Science Forum*.
166. OECD (2014). *Promoting Research Excellence: New Approaches to Funding*, OECD Publishing, Paris.
167. OECD (2015). *Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development*. OECD Publishing, Paris.
168. Ohmae, Kenichi (1995). *The End of the Nation State*. New York: HarperBusiness.
169. Ohmae, Kenichi (1999). *The Borderless World*, rev ed: Power and Strategy in the Interlinked Economy. New York: HarperBusiness.
170. Oke, Nicole (2009). Globalizing Time and Space: Temporal and Spatial Considerations in Discourses of Globalization. *International Political Sociology*, 3: 310–326.
171. Olin, Wright Erik (2007). *A Framework for Emancipatory Social Science*. URL: <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Emancipatory-social-Science-Berkeley-talk.pdf>. Pristupljeno: 5/8/2016.
172. Olsen, P. Johan (2002). The Many Faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*, 40 (5): 921–52.
173. Pavlović, D. (2009). Društvene osnove sociološkog institucionalizma, *Sociološki pregled*, XLIII (2): 231–250.
174. Pavlović, Dušica et al. (2012). Internacionalizacija visokog obrazovanja: ključni koncepti i elementi. XVIII Skup „Trendovi razvoja: internacionalizacija univerziteta”, Kopaonik 27.02.-01.03. 2012.
175. Perren, Lew, & Sapsed, Jonathan (2013). Innovation as politics: The rise and reshaping of innovation in UK parliamentary discourse 1960–2005. *Research Policy*, 42 (10): 1815-1828.

176. Peshkin, Alan (1993). The Goodness of Qualitative Research. *Educational Researcher*, 22 (2): 23-29.
177. Pešić, Vesna (2015). Umesto evropeizacije-periferizacija. *Peščanik*. URL: <http://pescanik.net/umesto-evropeizacije-periferizacija/>. Pristupljeno: 3/9/2016.
178. Peters, Guy (1999). *Institutional Theory in Political Science: the 'New Institutionalism'*. London and New York: Pinter.
179. Peters, Michael; Olssen, Mark & Lankshear, Colin (2003) *Futures of critical theory: Dreams of difference*. Lanham: The Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc.
180. Petkovska, S. (2010). *Ideja univerziteta i Bolonjski proces*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
181. Petrović, Ivan (2002). Naučno-istraživačka scena u Evropi i transformacija njenih institucija u Srbiji. U: Cvetković, N. Vladimir (ur.), *(Re)konstrukcija institucija: godinu dana tranzicije u Srbiji*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
182. Phelan, Sean (2014). Neoliberal Discourse: Theory, History and Trajectories. In Phelan, Sean (Ed.) *Neoliberalism, Media and the Political*, London: Palgrave Macmillan UK, pp. 34-55.
183. Pielke, Roger A. Jr, & Byerly, Radford Jr (1998). Beyond Basic and Applied. *Physics Today*, 51 (2): 42-46.
184. Pirro, Ellen B., & Zeff, Eleanor E. (2005). Europeanization, European Integration, and Globalization. *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, 6 (1): 209-217.
185. Polanyi, M. (1945). The Autonomy of Science. *The Scientific Monthly*, 60 (2): 141-150.
186. Polanyi, Michael (2000). The Republic of Science: Its Political and Economic Theory. *Minerva*, 38: 1-32.
187. Politika naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije (1994). Službeni glasnik RS, br. 17/1994, str. 369-373.

188. Potočnik J (2009). The significance of the knowledge triangle for the future of Europe. SPEECH/09/, Gothenburg, 1st September.
189. Powell, W. Walter et al. (2011) Sociology and the Science of Science Policy. In: Colombo, G. Massimo et al. (Eds.) In: *Husbands-Fealing*, Kaye et al. (eds) (2011) *The Science of Science Policy: A Handbook*. Stanford, Calif: Stanford Business Books, pp. 56-85.
190. Prewitt, Kenneth (1982). The Public and Science Policy. *Science, Technology, & Human Values*, 7 (39): 5-14.
191. Pupovac, Ozren. (2008). *Postmarxism and postsocijalism: a theoretical and historical critique*. Milton Keynes: The Open University (PhD thesis).
192. Rata, Elizabeth (2014). The Three Stages of Critical Policy Methodology: An Example from Curriculum Analysis. *Policy Futures in Education*. 12(3): 347-358.
193. Republički zavod za statistiku, URL: <http://webrzs.stat.gov.rs/>.
Pristupljeno: 11.5.2016.
194. Resnik, D. B. (2008). Scientific Autonomy and Public Oversight. *Philosophy of Science*, 5(2): 220-238.
195. Rezolucija o socijalističkom samoupravnom preobražaju višeg i visokog obrazovanja i vaspitanja (1983). Službeni glasnik SRS. br. 31/1983, str. 1580-1590.
196. Riley, D. (2007). The Paradox of Positivism. *Social Science History*, 31(1): 115-126.
197. Risse, Thomas, Cowles, Maria Green, & Caporaso, James (2001) *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca and London: Cornell University Press.
198. Ritchie-Calder, L. (1974). Global Science Policy. *Science*, 183(4130): 1147-1147.
199. Ritzer, George (1999). *Mekdonaldizacija društva: istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*. Naklada Jesenski i Turk.

200. Ritzer, George (2007). Introduction. In: Ritzer, George (Ed.) *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Blackwell.
201. Roberts, P. (2007). Neoliberalism, Performativity and Research. *International Review of Education / Internationale Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft/Revue Internationale De L'Education*, 53(4): 349-365.
202. Robertson, Ronald, & White, E. Kathleen (2007) What is Globalisation? In: Ritzer, George (Ed.) *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Blackwell.
203. Robinson, I. William (2007). Theories of globalization. In: Ritzer, George (Ed.) *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Blackwell, pp 125-143.
204. Roll-Hansen, Nils (2009). *Why the distinction between basic (theoretical) and applied (practical) research is important in the politics of science*. London: The London School of Economics and Political Science.
205. Rostow, W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press.
206. Ruegg, Walter (2011). *A History of the University in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
207. Ruivo, Beatriz (1994) 'Phases' or 'paradigms' of science policy?. *Science and Public Policy*, 21 (3): 157-164.
208. Rutland, Peter (1995). Introductory Observations: Globalization and the Transition in Eastern Europe, *Macalester International*, Vol. 2, Article 7.
209. Sadvnik, R. Alan (2007). Qualitative Research and Public Policy. In: Fischer, Frank et al. *Handbook of Public Policy Analysis*. Boca Raton: CRC Press.
210. SANU (1986). *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti*.
211. Sapolsky, M. Harvey, & Zachary-Taylor, Mark (2011). Politics and the Science of Science Policy. In: Husbands-Fealing, Kaye et al. (eds) (2011) *The Science of Science Policy: A Handbook*. Stanford, Calif: Stanford Business Books, pp. 31-56.

212. Sarewitz, Daniel (1997). Social Change and Science Policy. *Issues in Science and Technology*, 13 (4): 29-32.
213. Sassen, Saskia (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
214. Schmidt, A. Vivien (2002). *The Futures of European Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
215. Schott, Thomas (1993). World Science: Globalization of Institutions and Participation, *Science, Technology, & Human Values*, 18: 196-208.
216. Shahjahan, A., Riyad (2012). The Roles of International Organizations (IOs) In: Smart, John C.; Paulsen, Michael B. (Eds.) *Globalizing Higher Education Policy, Higher Education: Handbook of Theory and Research*, 27: 369-409.
217. Simons, M. et al. (eds.) (2009). *Re-Reading Education Policies. A Handbook Studying the Policy Agenda of the 21st Century*, Rotterdam: Sense Publishers.
218. Sklair Leslie (2015). The Transnational Capitalist Class and the Discourse of Globalization (2000), In: Roberts, J. Timmons, Bellone Hite, Amy, & Chorev, Nitsan (Eds.). *The Globalization and Development Reader - Perspectives on Development and Global Change* (Second edition). Chichester: Wiley Blackwell.
219. Smeby, Jens-Christian; Trondal, Jarle (2005): "Globalisation or Europeanisation? International Contact among University Staff". *Higher Education*, 49 (4): 449-66.
220. Smith, Keith (2000). *What is the 'knowledge economy'? Knowledge intensive industries and distributed knowledge bases*. Oslo: STEP Group.
221. Snou, Čarls (1971). *Dve kulture*. Beograd: Narodni univerzitet Braća Stamenković.
222. Solovey, M. (2001). Introduction: Science and the State during the Cold War: Blurred Boundaries and a Contested Legacy. *Social Studies of Science*, 31 (2): 165-170.

223. Standke, Klaus-Heinrich (2006) Science and technology in global cooperation: the case of the United Nations and UNESCO. *Science and Public Policy*, 33 (9): 627–646.
224. Stearns, N. Peter (2009). *Globalization in World History*. London and New York: Routledge.
225. Steger, B. Manfred (2009). *Globalisation-A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
226. Stewart, Jenny (2009). *Public Policy Values*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
227. Stichweh, Rudolf (1996). Science in the system of world society. *Social Science Information*, 35(2): 327-340.
228. Stiglitz, Joseph 1979. Knowledge as a global public good. In Kaul, Inge, *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century*, New York/Oxford.
229. Stošić, Ivan, & Đukić Mihajlo (ur.). (2015). *Mladi istraživači u društvenim naukama u Srbiji*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
230. *Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije od 2016. do 2020. godine – Istraživanje za inovacije*.
231. *Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine*.
232. *Strategija razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020. godine* (2006) "Sl. glasnik RS", br. 51/2010.
233. *Strategija tehnološkog razvoja SFRJ* (1987) Službeni list SFRJ, br. 32/1987, str. 810-817.
234. *The Single European Act* (1987).
235. Tindemans Peter (2009). Post-war research, education and innovation policy-making in Europe. In: Delanghe, Henri et al. *European Science and Technology Policy*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.

236. Tinnaluck, Yuwanuch (2004). Modern science and native knowledge: collaborative process that opens new perspective for PCST. URL: <http://hdl.handle.net/10230/2331>. Pristupljeno: 1/14/2017.
237. Tomlinson, John (2007). Cultural Globalization In: Ritzer, George (Ed.) *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford: Blackwell, pp. 352-366.
238. *Treaty establishing the European Atomic Energy Community* (1957).
239. *Treaty establishing the European Coal and Steel Community (ECSC) – Paris Treaty* (1951).
240. *Treaty establishing the European Economic Community - Rome Treaty* (1957).
241. *Treaty of Brussels* (1948).
242. *Treaty on European Union - Maastricht Treaty* (1992).
243. UN (2005). *Globalisation of R&D and Developing Countries*. Geneva: Proceedings of the Expert Meeting.
244. UNESCO (1945), *Constitution of the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization*: Adopted in London on 16 November 1945. London: Preparatory Commission of the UNESCO.
245. UNESCO (1993) *World Science Report*. UNESCO: Paris
246. UNESCO (1996) *World Science Report*. UNESCO: Paris
247. UNESCO (1998) *World Science Report*. UNESCO: Paris
248. UNESCO (2005a) *UNESCO Science Report*. UNESCO: Paris
249. UNESCO (2005b). *Towards Knowledge Societies*. Paris: UNESCO.
250. UNESCO (2009) *Impact of Global Rankings on Higher Education Research and the Production of Knowledge*. Paris: UNESCO.
251. UNESCO (2010). *World Social Science Report. Knowledge Divides*. Paris: UNESCO.
252. UNESCO (2012). *Science and Technologies for Knowledge Societies*. Paris: UNESCO.
253. UNESCO (2015). *UNESCO Science Report: towards 2030*, Paris: UNESCO.

254. UNESCO. (2010). *UNESCO Science Report 2010: The Current Status of Science around the World*, Paris: UNESCO.
255. Välimaa, J.; Hoffman, D. (2008). Knowledge Society Discourse and Higher Education. *Higher Education*, 56 (3): 265-285.
256. Van der Meulen, Barend (2002). Europeanization of Research and the Role of Universities: An Organizational-Cultural Perspective. *Innovation*, 15 (4): 341-355.
257. Veber, Luk (2006) Priroda i obim javne odgovornosti za visoko obrazovanje i istraživački rad. u: Veber, Luk; Bergan, Sjur (ur.) *Javna odgovornost za visoko obrazovanje i istraživački rad*. Strazbur: Savet Evrope.
258. Vermeulen, N., Parker, J. N., & Penders, B. (2010). Big, small or mezzo? *EMBO Reports*, 11(6): 420–423.
259. Verschraegen & Michael Schiltz. 2007. Knowledge as a Global Public Good: The Role and Importance of Open Access. *Societies Without Borders*, 2 (2): 157-174.
260. Volerstin, Imanuel (2005). *Uvod u analizu sovjetskog sistema*, Cetinje: Otvoreni kulturni forum.
261. Volerstin, Imanuel (2012). *Moderni svetski sistem* (prvi i drugi tom), Podgorica: CID.
262. Wade, N. (1980). Why Government Should not Fund Science. *Science*, 210 (4465): 33-33.
263. Wagner, S. Caroline et al. (2002). *Linking Effectively: Learning Lessons from Successful Collaboration in Science and Technology*, Washington: Science and Technology Policy Institute.
264. Webster, Andrew (1991). *Science, Technology and Society*. New York: Palgrave.
265. Wedlin, L., & Nedeva, M. (2014). *Towards European Science: Dynamics and Policy of an Evolving European Research Space*. Cheltenham, UK; Norhtampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing Ltd.

266. Wende, van de M. (2009). *EU Responses to Global Competitiveness in Higher Education*. Berkeley: Center for Studies in Higher Education.
267. Whitley, Richard. (2000). *The intellectual and social organization of the sciences*. Oxford: Oxford University Press.
268. Wittrock, Björn (2008). *The Modern University and Research: Traditions and Trajectories*. Stockholm: Kungl. Vetenskapsakademien.
269. Wolf, Martin (2001). Will the nation state survive globalization? *Foreign Affairs*, 80 (1): 178-190.
270. World Bank (2002). *World Development Report 2002: Building Institutions for Markets*.
271. *Zakon o inovacijah delatnosti* (2005). (Službeni glasnik RS, br. 110/2005, 18/2010 i 55/2013).
272. *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti* (1983) Službeni glasnik SRS. br. 31/1983, str. 1574-1580.
273. *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti* (1990). Službeni glasnik SRS, br. 21/1990, str. 494-500.
274. *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti* (Službeni glasnik RS, br. 110/2005, 50/2006 - ispr. i 18/2010).
275. *Zakon o obezbeđivanju i korišćenju sredstava za podsticanje tehnološkog razvoja Jugoslavije* (1987). Službeni glasnik SFRJ, br. 84/1987, str. 2275-2283.
276. *Zakon o univerzitetu* (1990). Službeni glasnik SRS, br. 5/1990, str. 172-184.
277. *Zakon o univerzitetu* (1992). Službeni glasnik RS, br. 54/1992, str. 1885-1896.
278. *Zakon o univerzitetu* (1998). Službeni glasnik RS, br. 20/1998, str. 505-515.
279. *Zakon o univerzitetu* (2002). Službeni glasnik RS, br. 21/2002.

280. *Zakon o visokom obrazovanju* (Službeni glasnik RS, br. 76/2005, 100/2007 - autentično tumačenje, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013, 99/2014, 45/2015 - autentično tumačenje i 68/2015).
281. Ziman, J. (1996). "Post-academic Science": Constructing Knowledge with Networks and Norms', *Science Studies*, 9(1): 67-80.
282. Ziman, J. (2003). Non-instrumental roles of science. *Science and Engineering Ethics*, 9(1): 17-27.

7. PRILOZI

7.1. Prilog A – STRUKTURA PITANJA

1. Nakon pada socijalističkog režima i raspada Jugoslavije, Srbija devedesetih godina 20. veka stupa u period tranzicije koji se odlikuje rastućim međunarodnim uticajem na sve društvene oblasti. Možete li da potvrdite, imajući u vidu Vaše radno iskustvo i funkcionisanje institucije u kojoj ste zaposleni, da od tada postoji pojačani međunarodni uticaj na naučnoistraživački rad u Srbiji?

2. Da li prema Vašem dosadašnjem saznanju i iskustvu rada u oblasti postoji prepoznatljiva i koherentna politika Evropske unije za naučnoistraživački rad?

- Ukoliko smatrate da postoji prepoznatljiva politika EU za naučnoistraživački rad, da li su njene pretpostavke za Vas jasne na opštem planu?
- Može li se reći da su procesi putem kojih su naučnoistraživačka politika i naučnoistraživački rad u Srbiji počeli da se oblikuju prema obrascu koji dolazi iz EU u svojim osnovnim crtama jasni, posmatrajući ciljeve, prioritete i dosadašnje rezultate?

3. Ukoliko je Vaš odgovor na prvo pitanje pozitivan i smatrate da je pojačani međunarodni uticaj na naučnoistraživački rad koji dolazi sa tranzicijom očigledan, možete li detaljnije da objasnite kako se taj pojačani međunarodni

uticaj konkretno ispoljava iz Vaše perspektive?

4. Šta je prema Vašem mišljenju glavni uzrok da se okvir naučnoistraživačkog rada sve više usklađuje sa međunarodno definisanim pretpostavkama?

5. Da li su, prema Vašem iskustvu i proceni, principi i ciljevi naučnoistraživačke politike u Srbiji jasni i smatrate li da postoje mehanizmi kojima se ona realizuje koji su prepoznatljivi za sve aktere?

6. Smatrate li da postoji neusklađenost između zahteva vezanih za naučnoistraživačku delatnost koji proizilaze iz međunarodne naučne politike s jedne strane, i s druge strane faktičkog stanja u naučnoistraživačkoj politici i funkcionisanju naučnoistraživačkog rada u Srbiji?

- U čemu se ta eventualna neusklađenost ogleda i kako je objašnjavate?

7. Na kojoj vrsti uticaja pretežno počiva delovanje međunarodne naučnoistraživačke politike na naučnoistraživački rad u Srbiji?

8. Da li uključivanje Srbije u međunarodne tokove naučnoistraživačkog rada i međunarodno tržište (uspostavljanjem jedinstvenih kriterijuma vrednovanja i uporedivih kvalifikacija) po sebi osigurava, tj. može osigurati napredak i razvoj naučnoistraživačke delatnosti u Srbiji?

- Da li kriterijumi vrednovanja koji se primenjuju u razvijenim zemljama poput Velike Britanije i Francuske mogu/treba da budu merilo za

procenu rezultata naučnoistraživačkog rada u Srbiji?

- Postoji li bilo kakva vrsta alternative prilagođavanju datim međunarodnim okvirima naučnoistraživačkog rada?

9. Koji su najveći problemi naučnoistraživačkog sistema u Srbiji?

- Da li smatrate da su ovi problemi sa pojačanim međunarodnim uticajem posle 2000. produbljeni ili umanjeni?

10. Da li ste do sada čuli za Sindikat zaposlenih u naučno-istraživačkoj delatnosti Srbije i da li Vam je poznato čime se oni bave?

11. Smatrate li da u Srbiji postoji relativno strukturisana "akademska zajednica" i mehanizmi da ona bude faktor uticaja na formulisanje i sprovođenje naučnoistraživačke politike u Srbiji?

12. Može li se reći da postoji strukturno definisan odnos između institucija naučnoistraživačke politike i naučnoistraživačkog rada, tj. da li biste rekli da u praksi postoji funkcionalan naučnoistraživački sistem?

- Na kome pretežno počiva odgovornost da se preduzmu koraci ka dostizanju većeg stepena integracije naučnoistraživačkog sistema?

13. Da li u sklopu redefinisavanja naučne politike u Srbiji pod međunarodnim uticajem, po Vašem mišljenju, dolazi do napuštanja pretpostavki o nauci kao sredstvu poboljšanja zajedničkih, društvenih uslova života radi

popularizovanja nauke kao sredstva ostvarenja individualnog interesa, sticanja privatnog vlasništva i sredstva prisvajanja profita od strane pojedinaca?

14. Sve veći međunarodni uticaj u naučnoistraživačkoj delatnosti prati porast kompetitivnosti među zemljama, disciplinama, institucijama, pojedincima. Ocenjujete li veću kompetitivnost kao stimulativnu ili otežavajuću okolnost za dalji napredak naučnoistraživačke delatnosti u Srbiji i Vaš rad?

15. Kako aktuelno stanje i preduzeti koraci ka reformi visokog obrazovanja i naučne delatnosti u Srbiji utiču na povezanost univerziteta i instituta, tj. postoje li konkretni znaci bolje integracije ova dva elementa naučnoistraživačkog sistema koja je važna za uspešno organizovanje doktorskih studija?

16. Smatrate li da je nakon koraka preduzetih u cilju evropske reforme visokog obrazovanja i naučne delatnosti u Srbiji došlo do promena po pitanju povezanosti naučnoistraživačke delatnosti i rada ?

17. Kako aktuelna situacija utiče na disciplinarnu organizaciju znanja u Srbiji, prema Vašem saznanju?

- Da li se javlja favorizovanje pojedinih disciplina tj. instituta i institucija po pitanju uticaja i dostupnosti finansija?
- Da li dolazi do nametanja određenih istraživačkih problema, odnosno naučnih paradigmi/teorija i načina na koji im treba pristupiti?
- Postoje li uslovi za interdisciplinarna istraživanja i kakve su mogućnosti za organizovanje istraživačkih timova sastavljenih od istraživača iz više disciplina?

18. Da li smatrate da kriterijumi vrednovanja treba da budu identični za razvijene i nerazvijene zemlje, ili da tu treba da postoje neke vrste prepoznavanja njihovog drugačijeg položaja?

19. Na kraju možete da date bilo koji dodatni komentar koji se tiče problema ili postavljenih pitanja.

7.2. Prilog B - LISTA GRAFIKONA

1. Grafik 1 Upotreba pojmova tradicionalno i moderno u Fraskati priručnicima – str. 96
2. Grafik 2 Upotreba pojmova tradicionalno i moderno u UNESCO naučnom izveštaju – str. 97
3. Grafik 3 Upotreba pojmova saradnja i takmičenje u UNESCO naučnim izveštajima – str. 100
4. Grafik 4 Frekvencija upotrebe pojmova javno i privatno u Fraskati priručniku – str. 102
5. Grafik 5 Upotreba pojma privatno i javno u UNESCO naučnim izveštajima – str. 103
6. Grafik 6 Upotreba pojmova individualno i društveno u Fraskati priručniku – str. 105
7. Grafik 7 Upotreba pojmova individualno i društveno u UNESCO naučnom – str. 105
8. Grafik 8 Učestalost pojmova globalizacija i međunarodno u publikaciji Fraskati priručnik – str. 110
9. Grafik 9 Učestalost pojmova globalizacija i međunarodno u UNESCO-ovom Naučnom izveštaju – str. 111
10. Grafik 10 Učestalost pojma privatizacija u Priručniku Fraskati – str. 115
11. Grafik 11 Učestalost pojma privatizacije u UNESCO naučnim izveštajima – str. 116

8. BIOGRAFIJA

Kandidatkinja Sanja Petkovska rođena je 1982. godine u Lazarevcu, Srbija. Diplomirala je na Odeljenju za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, a masterirala interdisciplinarne studije antropologije na Odeljenju za sociologiju, sa prosečnom ocenom 10.

Kandidatkinja Sanja Petkovska primila je i brojna priznanja i nagrade, poput stipendije Fonda za mlade talente, Vidovdanske nagrade za kreativnost mladih Opštine Lazarevac, nagrade Filozofskog fakulteta za najbolje studente, itd. Bila joj je dodeljena i stipendija za doktorske studije Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, kao i stipendija Erasmus Mundus zahvaljujući kojoj je provela godinu dana na studijskom usavršavanju u Belgiji, na Gent univerzitetu, 2013/2014. godine.

Što se tiče radnog iskustva, kandidatkinja Sanja Petkovska radila je na brojnim projektima i saradivala je sa brojnim organizacijama i institucijama, među kojima su Vlada Republike Srbije, Heinrich-Böll-Stiftung, Centar za obrazovne politike, Viktimološko društvo Srbije, Holandska ambasada, i druge. Tokom doktorskih studija Sanja Petkovska radila je na istraživačkim projektima koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju i na Fakultetu političkih nauka.

Kandidatkinja je objavila i brojne naučne radove, od kojih izdvajamo:
Petkovska, Sanja (2012) „Upotreba Vikipedije u istraživanju“, *Kultura*. Br. 136, str. 65–85.

Petkovska, Sanja (sa: Bačević, Jana) (2011) „Analiza javnih politika u Srbiji: obrazovanje“ u: Podunavac, Milan (ur.), *Javne politike Srbije*, Heinrich Böll Foundation, Beograd, str. 85 -107.

Petkovska, Sanja (2011) „Demokratija i politika razlike: kroz prizmu aktuelnog stanja“, *Filozofija i društvo*, 22 (3), str. 95-119.

Petkovska, Sanja (2010) „Questioning the idea of the university in the contemporary world“ In: Claes, T. & David S. P. (Eds.), *Frontiers of Higher Education*, Amsterdam, New York, Rodopi, pp. 133-148.

Petkovska, Sanja (2010) *Ideja univerziteta i bolonjski process*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Сања Петковска

Број индекса 289/2009

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Утицај глобализације на научну политику и научноистраживачки рад у Србији:
вредности, дискурси и институције

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 21.4.2017.

Сања Петковска

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора   Сања Петковска
Број индекса   286/2009
Студијски програм   Култура и медији
Наслов рада   Утицај глобализације на научну политику и
научноистраживачки рад у Србији: вредности, дискурси и институције
Ментор   проф. др Мирјана Васовић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 21.4.2017

Сања Петковска

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Утицај глобализације на научну политику и научноистраживачки рад у Србији: вредности, дискурси и институције

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
- 4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)**
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 21.4.2017

Сања Пећковић

1. **Ауторство.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.